ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

I

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 1 (191), January, 1964 Vol. XI (XVII)

Редактор Літературного Відділу
Проф. д-р В. Державин
Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація
Liverpool Road, London, N.1., Tel.: NORth 6268/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1964 Р.

Країни	річна передплата	піврічна передплата	одноразове число	сяке число
Австралія	3 ф. 10 ш.	12 фунтів	1 фунт	7 ш.
Австрія	150 шл.	80 шл.	25 шл.	15 шл.
Аргентина	350 песів	200 песів	105 песів	35 песів
Бельгія	300 б. фр.	160 б. фр.	90 б. фр.	30 б. фр.
В. Британія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	15 ш.	5 ш.
Канада	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
США	9 дол.	4 дол. 50 ц.	2 дол. 70 ц.	90 цент.
Німеччина	25 н. м.	15 н. м.	7,50 н. м.	2,50 н. м.
Франція	30 фр.	16 фр.	9 ф. фр.	3 ф. фр.
Швеція	30 кор.	16 кор.	9 кор.	3 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London N. 1

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1/192 **СІЧЕНЬ, 1964** **Річник XI (XVII)**

ЗМІСТ І-ої КНИЖКИ

З. Карбович: СВІТОВИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ ЗАГОВІР І ДВА ВБИВСТВА ... 3

Проф. Микола Величківський: ЧЕРГОВИЙ МОСКОВСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ БЛЕФ ... 8

Т. Матвієнко: БАТЬКО (Уривок з поеми) ... 12

Д-р Степан Галамай: ПРОВІДНИКИ ПІД ЧАС КРИЗИ ... 15

М. Скала-Старицький: ТЕАТР І ПУБЛІКА ... 21

А. Кирпич: АҐРАРНА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ ... 25

Д-р Є. Пеленський: ТРЕТІЙ РАЙХ І УКРАЇНА (Документи з Нюрнберзького процесу, продовження, 2) ... 33

Михайло Б. Ждан: ЧІНГІЗ-ХАН ... 46

Д-р О. Воропай: УКРАЇНСЬКІ МУЗЕЇ ... 53

Проф. Володимир Шаян: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА (продовження, 2) ... 59

Поезії

Володимир: ЖИВЕ УКРАЇНА (у століття національного гимну) — 68. * *Ольга Лубська:* РІДНІЙ ЗЕМЛІ, З НЕВІДІСЛАНОГО ЛИСТА ДО МАТЕРІ — 69. * *Левко Ромен:* РОБОТЯЩИМ РУКАМ — 70. * *Богдан Бора:* РІДНА МОВА — 70. * *Лариса Мурович:* МАВКА НА КИЧЕРІ — 71.

Софія Наумович: ЛЕСЯ (оповідання) ... 73

В. Свічайло: СИН-СКОРОБАГАТЬКО ... 84

Інж. Лев Биковський: У ЛІСНИЧІВКАХ ЗВЕНИГОРОДЩИНИ (спогади) ... 93

Віктор Некрасов: ПО ОБИДВА БОКИ ОКЕАНУ (переклав *Д. Шалдій*) 104

Мґр Микола Кравчук: З ВИДАНЬ У ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ ... 111

Софія Наумович: НОВА ЗБІРКА ПОЕЗІЙ, ДОВГОЖДАНИЙ ПЕРЕКЛАД, ЦІКАВІ НОВЕЛІ (огляд нових видань) ... 113

— БІБЛІОГРАФІЯ ... 115

Д.: З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІЯСПОРІ (Хроніка) ... 116

— З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ (Лист *проф. Сергія Жука*) ... 118

— ПОЖЕРТВИ ... 119

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:
"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:
C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:
M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРҐЕНТІНА:
W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:
Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:
W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:
"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:
I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnation.

США:
H. Cebrij
303 E. 8th St.
New York 9, N.Y.

Чікаґо і околиця:
Bohdan Kaszuba
2451 W. Rice Str.,
Chicago 22, Illinois.

Дітройт і околиця:
M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

ФРАНЦІЯ
Boris Witochynsky
5, Rue Cadet,
Paris 9e.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 5 шіл. (анг.) або 0.90 центів. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІҐРАЦІЄЮ!

З. КАРБОВИЧ

СВІТОВИЙ КОМУНІСТИЧНИЙ ЗАГОВІР І ДВА ВБИВСТВА

Основне розходження поміж азійськими націоналістами-антикомуністами і США виявляється головно у стратегії визвольної боротьби поневолених комунізмом азійських народів. Застосувавши концепцію двоподілу світу — на світ комуністичний і світ вільний, США обмежуються політикою т. зв. стримування комуністичної аґресії, натомість азійські націоналісти уважають, що така »оборонна стратегія« провадить до поразки і капітуляції. І Сіґман Рі, і Дієм зліквідовані саме тому, що їх концепція визвольної війни суттєво різнилася від американської політики. З тих же самих причин вісім років тому була спроба, з допомогою заговору ген. Суна, зліквідувати уряд Чіян Кай-шека.

Сіґман Рі, Дієм і Чіян Кай-шек хотіли перенести офензивну визвольну війну на окуповані комуністами території їхніх країн — північну Корею, північний В'єтнам і Китайський суходіл, але сьома американська фльота, що захищає Тайван від інвазії китайських комуністичних військ, охороняє і червоний Китай від десанту армії Чіян Кай-шека. Це саме можна сказати й про американські військові сили на території південної Кореї і південного В'єтнаму. Тому, що американський стейт-департамент не має жодної національної чи соціяльно-політичної концепції, яку міг протиставити концепції урядів Сіґмана Рі та Дієма, він висунув на їх місце мілітарні хунти, що також не мають глибшої політичної чи соціяльної програми і не є жодним народним рухом. Оригінальна соціяльно-політична й ідеологічна доктрина т. зв. персоналізму Дієма, що виросла з духовости Азії, нерозривною частиною якої є і В'єтнам, була спроможна протиставитися комунізмові, натомість теперішній американський ставленик ген. Мінг, крім недоцільного для Азії варіянту американської демократії, не має жодної власної доктрини. Саме ж поборювання червоних партизан мілітарними засобами не вистачає, концепція мілітарних укріплень також не витримає на довшу мету проби життя, коли буде позбавлена політичного й ідеологічного змісту.

Світ швидко забув, що ідеологічно-політичний рух Дієма врятував В'єтнам від большевизації, зліквідував війну всіх проти всіх, знищив різних піратів, надворні банди публічних домів розпусти, усунув розперезаного монарха нічних льокалів Ніцци і Монте-Карльо Бао Дая, скасував лятифундії, відродив і впорядкував В'єтнам, вичистив усі залишки розбещеної й продажної французької колоніяльної адміністрації і йшов твердо шляхом

суверенітету нації. За кілька років Дієм перетворив відсталу французьку колонію на нормальну модерну державу з перспективою дальшого розвитку.

Тому ліквідація Дієма означає перш за все ліквідацію стратегії офензивної визвольної війни на території ворога (себто на опанованих комуністами теренах північного В'єтнаму), національної соціяльно-політичної концепції та ідеології, на свій лад націоналістичної, що відповідає в'єтнамській традиції і азійській духовості, як протиставлення до комунізму, до московської ідеї — большевизму. Концепцію Дієма завалив, на користь большевиків, американський представник Ростов і його спілка. Не даром він ще з 1961 року зговорювався у Сайґоні з ген. Мінгом, хоч його партнерами повинні були бути урядники в'єтнамського міністерства закордонних справ, а не в'єтнамські генерали.

Намагання »демократизувати« В'єтнам на зразок західніх парляментарних демократій було цілком безглузде, бо така демократія не має жодного підґрунтя ні в Азії, ні в Африці, а тим більше в країнах, що ведуть війну з зовнішнім ворогом і його внутрішньою аґентурою. Адже під час війни кожна держава, навіть найбільш демократична, запроваджує в себе певні обмеження, внутрішню дисципліну й цензуру, чи т. зв. диктатуру. Відомо ж, що під час війни диктаторами були навіть Рузвелт і Черчіл. У США американців німецького, японського та італійського походження, яких підозрівали, що вони симпатизують урядам своїх старих батьківщин, воєнних противників альянтів, тримали в концтаборах. І для американського уряду така необхідність була самозрозуміла, але коли уряд Дієма ув'язнював прихованих під плащиком буддизму вишколених у Пекіні комуністичних аґентів, то це була »диктатура«. Чому Рузвелт під час війни з Японією і Німеччиною запровадив у США цензуру слова, а чому Дієм не мав права запровадити у В'єтнамі цензуру преси і радіо в той час, як комуністичні партизани проникали на передмістя Сайґону, як Пекін і Москва інфільтрували всередині його країну?

Чи справді у В'єтнамі за Дієма була менша свобода слова, ніж у США? Чи у США нема цензури? Чому ні одна з головних американських газет чи радіостанцій не дозволить представникам поневолених Москвою народів пропаґувати з їх допомогою нашу визвольну концепцію? Чи це не цензура свободи слова, запроваджена стейт-департаментом? Щоправда, свободу слова у США мають усілякі мафії, ліві, приховані комуністи, що розкладають американців. У В'єтнамі вони не мали свободи слова, натомість свободу слова мали люди, що боряться з комунізмом за ідеї нації і Бога. Напр., за Дієма ми могли без жодної цензури захищати у в'єтнамській пресі й радіо нашу визвольну концепцію. Додаймо, що в найбільш демократичній країні, США, парлямент має найменше значення, бо коли він ухвалює, напр., резолюцію підтримувати боротьбу за незалежність України та інших поневолених Москвою народів, то міністер закордонних справ, Дін Раск, офіційно заявляє, що таких націй як Україна і Грузія нема. А що сказав би був Дін Раск, якби в'єтнамський парлямент схвалив якийсь закон, а Дієм знехтував його? Назвав би Дієма диктатором, порушником

парляментарних ухвал, бо що можна Раскові, того не можна Діємові — голос і право мають ті, що мають силу!

До того ж слід сказати, що мілітарні хунти не будуть менше диктаторські, ніж уряд Дієма чи Сіґмана Рі. Вони також ліквідуватимуть центри пропаґанди ворога і його комуністичних аґентів. Будуть антикомуністичні, але слухняні, обмежені директивами Ростова, себто — товктимуть воду в ступі, будуть провадити війну, якої не можуть виграти, не маючи своєї власної визвольної концепції, яку треба реалізувати на території ворога — у північному В'єтнамі. А в той же час комуністичні партизани з червоного Китаю будуть далі проникати й розкладати південний В'єтнам.

Між іншим, за ліквідацію Дієма, якого всі уважали за проамериканського політика, США вже одержали »рахунок« від Камбоджі, що з позитивно невтральної країни перетворилася на пекінського супутника, відмовилася від господарської допомоги США й усунула американських воєнних дорадників.

Організована й проведена американцями змова у В'єтнамі, що закінчилася вбивством Дієма — це початок кінця антикомуністичного В'єтнаму. Мотиви такої генеральної лінії політики всіляких Ростових випливають із принципової неґації суверенітету нації, як найвищої суспільної категорії у світі, з політичної гри двоподілу світу, в якому є місце лише для панів і слуг. »Невтралізм« такого типу, як у Ляосі, є генеральною лінією політика Раска і в В'єтнамі, і в Кореї, і в Європі...

Невтралізація Африки і латинської Америки, що її проводить за американські гроші Тіто, доповнює образ політики злих духів американської нації — Кеннана і Ростова та їх спільників.

Такій політиці ставив чоло Дієм і тому він мусів згинути. Американці після довгих зусиль намовили ген. Мінга очолити заговір, щоб »рятувати В'єтнам«, загрозивши, що коли армія буде підтримувати Дієма, то вони відмовляться допомагати В'єтнамові. Генерал Мінг погодився під умовою, що президент Дієм і його брат не будуть ліквідовані. Але сталося інакше, їх підступно вбито...

Сьогодні стейт-департамент далі невдоволений навіть із тих в'єтнамських генералів, що вчинили переворот. Їм закидається персональну ривалізацію, наслідком чого є нестабільність нової влади. Але фактично йде про щось інше. Щойно звільнені від колоніяльного панування країни насна-жені таким національним патріотизмом, що не хочуть підкоритися чужому керівництву. »Хибою« уряду Дієма було те, що він не хотів зректися суверенности В'єтнаму за ціну американської допомоги. Таку саму »хибу« починає виявляти і ген. Мінг, що знайшовся у багато труднішій ситуації, бо не має за собою глибокого суспільно-політичного руху — національної і суспільно-політичної доктрини, що її мав Дієм. Але він бажає принаймні знати, куди запровадить В'єтнам своєю політикою Ростов.

Чому ми приділяємо стільки уваги вбивству Дієма? Саме тому, що В'єтнам — це велика пересторога і для нас, він став жертвою світової мафії.

*

Зовсім протилежною є трагедія президента США Кеннеді, що також став жертвою темних сил, але в його трагедії є і велика пересторога для вільного світу: хто заграє з большевизмом, той стає і його жертвою. Те, чи вбивця Кеннеді був підісланий IV-им інтернаціоналом, з осідком в Пекіні, чи кремлівськими можновладцями, чи діяв спонтанно як комуніст, кастрівець чи маоїст — другорядне. Головним є факт, що Кеннеді, який шукав за всяку ціну мирного співжиття з московською тиранією, з комуністичним світом, згинув із рук комуніста. Систематичне намагання стейт-департаменту заперечити, що вбивство президента Кеннеді було організоване комуністичними силами показує, що комусь дуже залежить на тому, щоб приховати аранжерів убивства. Мафія почуває себе загроженою, боїться компромітації, викриття її політичних махінацій, тому зліквідовано і вбивцю Кеннеді, пустивши таким способом »кінці в воду«. Не можна й думати, що без внутрішнього заговору так швидко й несподівано зліквідовано безпосереднього вбивцю, який міг виявити аранжерів злочину. Треба було обдурити народ, не допустити до того, щоб він довідався, хто організував убивство Кеннеді, бо виявлена правда могла викликати боротьбу проти комуністів і мафії, яка своєю політикою веде американців до розкладу й упадку. Отже ясно, чому не оскаржено за вбивство Кеннеді комунізм як систему, бо хто оскаржував би вбивцю-комуніста як виконавця наказів Кастра чи Мао Тсе-тунґа, той автоматично оскаржував би і Москву, як остою комунізму, звідки комунізм імпортований до Китаю і Куби. Крім цього, коли б, напр., було виявлено, що аранжером убивства Кеннеді був Кастро, американський народ домагався б негайної ліквідації режиму Кастра, саме того, чого мафія не хоче. Організатори вбивства мабуть сподівалися, що вбивцю не викриють і злочин у Даллесі обтяжить праві кола, а це, може, викличе громадянську війну, що закінчиться ліквідацією національних правих елементів. Тоді влада мафії ще більше закріпиться і остаточно замкне уста американським національним силам, які вже мають досить капітулянтської політики.

Але розрахунки мафії провалилися, бо бумеранґ має два кінці. ТАСС поспішилася подати, що президента Кеннеді вбив »правий екстреміст«, потім усю вину перекинула на »негрофобів«, а в останній хвилині мафія руками власника нічного кабарету, Рубінштайна, ліквідувала вбивцю, приховуючи властивих аранжерів злочину і їх диявольську мету. Пригадуємо, що і вбивство Степана Бандери, провідника ОУН, московська аґентура приписувала »аґентові Ґелена«, а потім »внутрішнім порахункам« у самій ОУН. Процес Сташинського виявив усю правду про вбивство Степана Бандери. Не вдалася і диявольська провокація Москви чи Китаю у США. Коли виявлено, що вбивця Кеннеді був комуністом — скомпромітувалися і аранжери політики мирного співжиття з комуністичним світом.

Варто відмітити, що мотивуючи необхідність розглянути вбивство Степана Бандери на Сенатській комісії внутрішньої безпеки США, в нашій документації ми підкреслювали, що Сташинський вивчав англійську мову, готуючись до подібних злочинів в англосакському світі. Ми зазначували, що з Куби на терен США будуть проникати комуністичні аґенти і амери-

канська суспільність повинна бути остережена перед злочинами нових сташинських. Але Дін Раск унеможливив своєчасне свідчення і обговорення в сенаті справи вбивства С. Бандери, а тим часом новий Сташинський убив президента Кеннеді.

Розцінюючи смерть президента Кеннеді у світовому історичному аспекті, виявляючи найбільше наше християнське співчуття його родині та пошану до нього, як до людини хороброї, одночасно мусимо сказати, що своєю смертю Кеннеді більше прислужився світовій антикомуністичній боротьбі та своїй батьківщині, ніж своєю політикою, що була під темною зорею комунофілів із Гарварду. Його смерть причиниться до протверезіння американського суспільства, може хоч частинно розкриє чужі й ворожі американському народові сили, які діють також і в стейт-департаменті. Чи ж не керує світом Боже Провидіння? Після смерти Дієма, що впав жертвою заговору, організованого різними Ростовими, прийшла смерть Кеннеді, що впав жертвою »мирного співжиття« з комуністичним світом, проти якого боровся Дієм.

Смерть Кеннеді це пролог до змін духовости багатьох людей і народів вільного світу, вона матиме значення і для розвитку визвольної боротьби поневолених Москвою і взагалі комунізмом народів.

Ми були б несправедливі, не згадавши заслуг Кеннеді для уярмлених народів у той час, як він був тільки сенатором. Він підтримував резолюцію Конґресу США про встановлення Тижня поневолених народів, заявився за державну незалежність України, був антикомуністом і глибоко вірив у перемогу правди й справедливости. Але президентом він став з допомогою компромісу й підтримки комунофільських »миролюбців« з оточення пані Рузвелт. З того часу »трест мозків« з Гарварду лівого напрямку став візитовою політичною картою президента Кеннеді й він навіть не заперечив заяви Діна Раска про Україну, як »традиційну частину Росії«.

З мужнього молодого політика США, що під час кожної кампанії не обіцяв американцям легкого життя, а вимагав від нації суворого життя, ідеалізму, жертовности, натхнення до духового відродження народу, — вийшов у новому виданні молодий Рузвелт. А коли він час від часу визволявся від своїх злих духів-дорадників, ставав тоді знову сам собою, як ось під час візити в Берліні, де у своїй промові заперечив попередні заяви про доцільність політики співжиття з комунізмом, показуючи на берлінський мур: »Хто хоче спілкувати з комунізмом, хай приїде до Берліну...«

Здавалося, що він кидав визов своєму »трестові мозків«, що послідовно і вперто штовхав його йти назустріч Москві, щоб за всяку ціну знайти співжиття з найбільшими тиранами людства.

Вбивця-комуніст перервав життя молодого Кеннеді, а для американського народу й цілого вільного світу залишилась грізна пересторога — московсько-комуністичні тирани використовують мирне співжиття з ними, щоб знищити світ волі й запанувати над ним.

Проф. Микола ВЕЛИЧКІВСЬКИЙ

ЧЕРГОВИЙ МОСКОВСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ БЛЕФ

Як відомо з совєтської преси, в 1963-му році в цілому СССР був неврожай, тому забракло продуктів сільсько-господарського виробництва. Відчувається брак зерна, коренеплодів, бобових, а разом із тим і продуктів скотарства. Сьогодні це вже не секрет, бо СССР закуповує зерно в країнах вільного світу — в Канаді та США, — і навіть, як зазначено в совєтській пресі, »позичає« зерно у свого сателіта — Румунії.

Совєтська преса пояснює цей неврожай великою посухою, мовляв, не комуністична система з її московською колективізацією сільського господарства є в цьому причиною, а сама природа.

Отже, не допомогло збільшенню урожайности хрущовське заорання в Азії цілинних земель. А пригадаймо, як то Нікіта Хрущов аритметично підрахував, що коли цілинні землі будуть заорані і засіяні зерном, то в СССР зерна буде стільки, що можна буде навіть вивозити за кордон. Згодом виявилося, що цілинні землі після 2-3 років почали давати такий низький урожай, що не завжди можна було повернути засіяне зерно. Справа в тому, що після порушення оранкою на цілинних землях коріння трав, які скріплювали ґрунт і перешкоджали суховіям вивітрювати верхні родючі шари ґрунту, почалася ерозія цих верхніх шарів і колишні цілинні землі стали майже зовсім непридатними під ріллю, а одночасно загубили вартість як пасовиська для худоби.

Але Нікіта Хрущов, як »спец« в усіх галузях знань і, зокрема, в аґрономії (Сталін мав також такі »ґеніяльні властивості«), знайшов другий спосіб збільшення збору врожаю зерна — скасування травопільної системи. Хрущов підрахував, а власне йому допомогли підрахувати, що коли заорати поля з довголітніми травами і засіяти їх, то збір зерна значно збільшиться. Проста, мовляв, аритметика показує, що коли посівна площа буде збільшена, то й збір урожаю буде більший.

Вся совєтська преса аж захлиналася, вихвалюючи таку мудрість »геніяльного« Нікіти. Деякі совєтські вчені писали в »Правді«, що дійсно, скасувавши травопільну систему, ми, мовляв, будемо мати багато зерна.

Через два роки виявилося, що хоча багатолітні трави переорали, засіяли зерном і цукровим буряком, а цим самим позбавили худобу потрібних кормів, але на третій рік у деяких колгоспах і совхозах при збиранні врожаю не поверталося навіть засіяне зерно. Нікіта Хрущов своєю »геніяльністю« і тут знайшов вихід із скрутного становища. Знову виявилося, що вся біда приходить не від комуністичної системи і її »геніяльних вождів«, а від нестачі штучних добрив для ріллі. І почалася нова кампанія«.

В московській »Правді« (свідомо називаємо її московською, щоб була не подумав хто, що в тій газетці справді є або була колись правда) від 13-го

листопада мин. року вміщена стаття під заголовком »Дело всей партии, всего народа«. В цій статті читаємо (переклад наш, — М. В.): »Партія свято виконує заповіт Леніна. При вирішуванні різних питань звертається безпосередньо до народу (?), радиться з ним (?), організовує маси (?), розв'язує їх творчу ініціятиву й енерґію (?)«.

Скільки в одному реченні нахабної, безсоромної і відвертої брехні. Досить пригадати запровадження т. зв. суцільної колективізації із штучно утвореним Москвою голодом в Україні в 1932-33 році, від якого померло за один рік до 7 мільйонів нещасних людей. Чи і в цьому, виконуючи заповіт Леніна, партія зверталася за порадою до народу? А розорання цілинних земель, а скасування травопільної системи теж були за порадою народу? Наведена з »Правди« писанина є справжнім цинізмом.

Далі »Правда« каже, що »хемічна промисловість дає багатші можливості для задоволення потреб людей... Вирішення питання »великої хемії« має не тільки господарське, а й велике політичне значення«.

Отже, як ми вже згадували, »мудра партія« за вирішення цього важливого питання не бере, мовляв, відповідальности на себе, а звертається до цілого »совєтського народу« (бачите, яка під пануванням московських большевиків демократія!? — М. В.). Тому-то »Правда« зазначає: »В підготовці до грудневого пленуму комуністи, широкі маси робітників, колгоспників, інтеліґенції, науково-дослідні установи всебічно обговорюють шляхи розвитку великої хемії... В пресі й по радіо, на зборах і в бесідах по всій країні проходить обмін думками... Розвиток хемії — діло всього народу, кожний трудовий колектив зобов'язаний внести свій вклад у вирішення загальногосподарського завдання...«

Коли хто не знає московсько-совєтської дійсности, вірить брехливій совєтській пресі, може подумати, що в СССР справді існує демократія, що перед тим, як партія і уряд схвалюють якесь рішення, то вислуховують думку народу. Але все це тільки брутальна брехня. В новітній московській імперії всі питання вирішує або самий вождь, або — за його вказівками — »рідна партія«.

Чергова московсько-большевицька кампанія — це продукування штучних добрив для ріллі, для чого необхідно побудувати заводи-підприємства, що виготовляли б ці добрива.

Але вже 21-го листопада мин. року в »Правді« кандидат технічних наук Казарян, на нашу думку, з великим ризиком для себе, вмістив статтю »Од завода до поля«, в якій, між іншим, пише: »Справа не тільки в тому, що мінеральних добрив... та інших хемікатів мало продукують, а й у тому, що їх не по-господарськи використовують, допускають великі втрати... Необхідно, як пишуть учені до Центрального Комітету КПСС, вжити заходів, щоб запровадити порядок у схороненні й використанні дарів хемії...« (переклад наш, — М. В.).

Прочитавши ці рядки в »Правді«, ми подумали: який же автор наївний, коли справді мріє про запровадження якогось порядку у совєтському, т. зв. пляновому (читай, хаотичному) господарстві.

Далі той же автор пише таке: »15-25% мінеральних добрив до цього часу губиться і не доходить до рослин... Головна причина наших утрат — безгосподарність. Майже 40% суперфосфату відвантажують без тари, навалом (на одну купу)...«

Бідолаха, автор згаданої статті, ніяк не може зрозуміти, що він живе в країні з комуністичною системою, де інакше, як є, і бути не може, а тому й пише: »Незрозуміло, як можна відвантажувати продукти хемічної промисловости без тари, проти неба, без будь-якого накриття на протязі кількох місяців. Адже під впливом сонця, повітря і води майже всі хемічні продукти змінюються, гублять свої корисні властивості. Тарою часто бувають паперові торбини, що при розвантаженні рвуться...«

У »Радянській Україні« з 15 листопада мин. року вміщена стаття: »Де ти, Лантух паперовий?« Подаємо з цієї статті короткий витяг: »І хоч як це дивно, сьогодні на перешкоді великого походу за збільшення виробництва мінеральних добрив у Дніпродзержинську став, хто б ви гадали?... Паперовий лантух. І не один, а дуже багато, сотні тисяч. Нестача тари для сипких мінеральних добрив гальмує тепер виробництво. Куди тільки не зверталися дніпродзержинці по ті мішки. До Баглійського і Дніпродзержинського коксохемічних заводів, до металюрґійних та хемічних підприємств Кривого Рогу, Дніпропетрівського, Нікополя, усюди потрохи позичали. Але ж це, звичайно, не вихід із становища. Щодоби таких мішків для аміячної салітри треба десятки тисяч...«

Отже, мало того, що паперові мішки рвуться при розвантажуванні, навіть і тих паперових лантухів, як каже автор статті в »Радянській Україні«, бракує. До того ж, як пише попередній автор статті в »Правді«, існує недостача і в складах.

Ми навмисне навели великі витяги зі советської преси. З них і без коментарів ясно, що ось уже 45 років як московські большевики запровадили »плянове«, як вони кажуть, народне господарство, а ще й досі нема навіть порядку в зберіганні хемічної промисловости. Нас це не дивує, бо за московської комуністичної системи інакше бути не може. Причини: особиста незацікавленість і відсутність приватної ініціятиви.

Большевицька преса, особливо »Правда«, протягом цілого листопада 1963 року була заповнена статтями про розвиток хемічної промисловости, чи — як вона пише — »великої хемії«, що постачатиме добрива для ріллі. Після внесення цих добрив у землю урожай в СССР, мовляв, дуже збільшиться. Це вже третя з черги хрущовська кампанія. Перша кампанія — цілинні землі, друга — скасування травопільної системи, а третя — »велика хемія«. Але наслідки і цієї третьої кампанії будуть подібні до наслідків попередніх двох кампаній.

Чому ми так категорично твердимо про такі ж самі неґативні наслідки? Треба ж зрозуміти, що в сучасній московсько-комуністичній імперії, крім національного поневолення немосковських народів, існує і велике, незнане досі в історії, страшне соціяльне гноблення. В т. зв. СССР існує справжне, тільки модернізоване, рабство. Панує невелика група московських партій-

них вельмож і їх вислужників, а решта — нещасні раби, що мусять працювати на партійних самовладців, обвішаних бляшками-орденами, золотими пагонами і відзнаками »героїв Совєтського Союзу«. Декорування сучасних партійних вельмож різними бляшками-медалями перевищує декілька разів декорування вельмож колишньої московської царської імперії. Але, як показала ще з давніх часів практика, раб не зацікавлений своєю працею, а тому й праця його дає дуже мізерні наслідки.

Московські большевики намагаються »перегнати« США також і в продукції штучних добрив для ріллі, тому буде цікаво познайомитися з тією ділянкою промисловости у США і СССР. Отже в США вкладають річно в ріллю 35 міл. тонн штучних добрив, а в СССР тільки заходів уживають, щоб річно виготовити штучних добрив до 20 міл. тонн. До того ж треба додати, що посівна площа в США має 118 міл. га, а в СССР — 218 міл. га, отже в США на один гектар припадає 300 кг добрив, а в СССР (в майбутньому, коли будуть мати 20 міл. тонн річно) — тільки 90 кг.

Хоча в затвердженому 18 грудня 1963 року Верховною Радою СССР бюджеті виділено 2.092.000.000 рублів як капіталовкладення у хемічну промисловість, а на фінансування сільського господарства — 11.900.000.000 рублів, але, на нашу думку, це не допоможе сільському господарству, коли існує комуністична рабська система з її колгоспами і радгоспами.

Отже й теперішня большевицька »велика хемія« для виготовлення добрив є звичайним московським блефом хрущовського ґатунку. Наслідки цієї кампанії »великої хемії« будуть такі ж, як і попередніх кампаній, бо не з цього слід починати.

В СССР мусить виникнути велика національна революція, яка змете з лиця землі московсько-комуністичне рабство, а тоді трудовий нарід, кожної зокрема самостійної національної держави, разом із своєю інтеліґенцією вирішить і справу свого народного господарства, в тому числі й сільського господарства, без поміщика і без московського партійного комісара.

ЧИ ВИ ВЖЕ ПОНОВИЛИ ПЕРЕДПЛАТУ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1964 РІК? ЧИ СПЛАТИЛИ ЗАБОРГОВАНІСТЬ ЗА МИНУЛИЙ РІК? ПРИЄДНАЛИ ХОЧ ОДНОГО НОВОГО ПЕРЕДПЛАТНИКА?

ПІДТРИМУЙТЕ Й РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ СВІЙ ЖУРНАЛ!

Т. МАТВІЄНКО

Б а т ь к о

(Уривок з поеми)

Він і тоді стояв живий переді мною,
Мій батько-войовник — лагідний і плохий.
Хоч поміж нами час піднявсь із тьми стіною, —
Не слабнув голос в ній надломленоглухий.
Розповідав мені м'яким поважним тоном:
Хотів для нас добра, щоб ми хоч пожили,
Щоб ласки не прийшлось просить з низьким поклоном
У хижаків людських ганебства і хули.
Він зріс у цім краю і думав жить спокійно,
Вдихать живичний пах, вологість чебреців.
Він людям довіряв, зорив майбутність мрійно,
Він плакав і всміхавсь, як безліч молодців.
Надіявсь і молився, п'ючи гіркоти чашу,
У безтямі б'ючись в льохах гнилих тюрми.
У розпач упадав; він бачив долю нашу,
Він день і ніч кропив своє життя слізьми.
Він був не раз, не два бичем судьби побитий,
Об'явлений всіма об'єктом глузувань.
Вступав на шлях борні, в крутіж несамовитий,
І в серці не губив найтонших почувань.
За це ганьбу йому на лисину блискучу,
Мов темну хмару стріл, метав лисичий збрід.
Він вже тоді вбачав загибель неминучу
Таким як він синам . . . і так із роду в рід . . .
З Петлюрою не встав грудьми за щастя й волю
Запевне відступать, (бо зброї не було).
Пішов додому він ділить смутну недолю, —
Все що життя тверде віддавна прирекло.
Він повернувсь назад до прадідної стріхи,
Найкращий час весни згубивши на фронтах, —
І не знайшов собі ні радості, ні втіхи.
І пнувся, і старавсь, немов підбитий птах,
Цей мандрівець земний, цей бойовик дебелий, —
Загрузлий в буднів труд, як в шоломи бійці.
Це шлях шукань його тяжкий і невеселий,
Терпкі плоди змагань . . . початки і кінці.
А що ж для нас, дітей? Життя подарувало
Шорсткий розгін степів, проростлі колоски,

Коли в безстеллі днів проміння вирувало,
І пряжило, й пекло і тіло, і кістки . . .
Ми розуміли це. Ми слухали навчання
Своїх батьків близьких; згиналисъ на стерні.
Бо голод зримий був. Бо вже зими ячання
Зчувалосъ звідусіль і на яву, і в сні.
Як смеркне, лягав спочити долі,
Прикрившисъ сіряком; і зразу засинав.
Глухий до цвіркунів, не відчував недолі,
Ні змори-павука, що душу розтинав
Так трудний час минав, і з ним думки старілисъ;
І розум набрякав, немов лантух зерна.
А скоро ми й самі із дійсністю зустрілисъ:
Пітний наш труд поплив до іншого млина.
Навчальний рік почавсъ. Ми вчилисъ в рідній школі;
Знайомилисъ гуртом і дружбу берегли
Серйозні і міцні в своїм найкращім колі,
А мудрі вчителі нас у життя вели.
І не було брехні, холуйства, і підлизки.
Поволі день у день наш обрій розростався:
Голодному прийти, скоріш сягнуть до миски;
Уроки готувать, щоб завтра не попавсъ.
Звичайний будень наш. Він не минув даремно, —
Зоставив прілий слід на всім житті гіркім.
»Забрали жито в нас, назбиране за літо,
Що я підмолотив, — і підмели засік« . . .
В невимовній журбі, і хмурячисъ сердито,
Обреглий хворий дід з слізьми в очах прорік.
»Що ж нам робитъ тепер? Чим годуватъ малечу?
Корову і коня давно вже одвели.
Хай їх громи поб'ютъ! — грозив у порожнечу.
Щоб, навітъ, костї їх собаки розгребли!«
Та батько наш мовчав. Не проронив ні слова,
Спокійний і страшний, як то було не раз.
Здавалосъ, тінь його смутна, лисоголова
Вже звикла на віку до здирства і образ . . .
І йшли, і йшли питатъ шакали продналогу
Про золото і хліб, про одяг і взуття.
А тато усміхавсъ: »Ну, от, нема! Їй богу!«
І бліднув, і тремтів, зачувши небуття.
Вони шукали скрізъ і заступом, і щупом;
Кололи й рили ґрунт в садибі й на току.
І нюшили в стіжках; і в чавуні із супом
Побовтавшисъ на дні, чадили злістъ бридку . . .
Забрали й батька в нас, в душній тюрмі замкнули,

Три місяці в нужді і смороді товкли, —
Раби судьби повік ні разу не зімкнули,
Їм, навіть, »щей« брудних наїстись не дали.
. . . І друзі привезли змарнілого до хати
В корості од вошви — живого мертвяка.
Обмили й одягли. Тоді турботна мати
У чашці піднесла старому молока . . .
Це та зима страшна скосила мільйони,
Приблизно цілих сім за той жахливий час.
Це тридцять третій рік. Весни гнилі прокльони . . .
Це кожний з нас терпів, це бачив кожний з нас.

Я ще й тепер дивлюсь з огидою німою
На той ганебний тлін звірячих примх людських,
Що плазувать учив, що нас лякав тюрмою,
Що розум кастрував на всіх стежках вузьких.
Це листя й лобода, це качани й полова,
»Картоплі мерзла слизь«, землисті гливтяки;
Це опухав нарід в жаскім ярмі без слова,
І брезгнули напні слабих людей думки.

1963

Увага! **Увага!**

Вже появилася і поступила в продаж монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі, з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) **36 ш., у США і Канаді — 8 дол.**

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спілці:

Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road,
London, N.1., Great Britain.

ПРОБЛЕМИ

Д-р Степан ГАЛАМАЙ

ПРОВІДНИКИ ПІД ЧАС КРИЗИ

Наша суспільність на чужині мала масове ядро для своєї всебічної організованости, для здорового й успішного процесу, що його популярно визначаємо гаслом: »Зміна варти!« На жаль ми, українці, що розсіяні по різних країнах нашого перебування за кордоном, поступили гірше, ніж той, хто в притчі про таланти — закопав одержаний один талант.

Пригадую, ще в Німеччині, десь у 1947-у році, я написав дуже спокійну статтю, перестерігаючи з болем у душі всіх заїлих критиків українського націоналістичного руху перед тим, що вони, завзято критикуючи на всі лади найактивніше середовище, найбільш патріотично настроєних діячів, можуть »вихлюпнути разом із помиями дитину«. Та не тільки ми (таких статтей як моя було ще дві чи, може, три), а й деякі розважніші люди з-поміж противників передбачали те, що тепер уже всі спостерігають, а саме: повільний, але постійний процес занепаду громадської дисципліни, фатальне наслідками завмирання почуття спільного обов'язку супроти України і втеча у приватний затишок.

Сьогодні в умовинах повної свободи, що переходить у стадію сваволі, через брак морального споєння, що його творили саме люди визвольного руху, яких обкидали болотом люди т. зв. демократично-соціялістично-унрадівського блъоку, наша суспільність уже слабо організована чи, радше, розсипається. Привернути повагу до політичної діяльности і суспільної творчости зможуть тільки досвідчені провідники, вміло використовуючи організаційний досвід попередників і успішно залучуючи до праці молодших.

Отже проблема проводу стає знову пекучою проблемою дня. Мій підхід до цього питання дещо відхиляється від традиційного і може видаватися новим або й непотрібним, але це підхід науковий.

Для тих, що не познайомлені з багатою уже літературою на тему проводу, може буде дивною вже сама спроба науково досліджувати різні фази провідництва. Невибагливим може здаватися вистачаючою ось ця, на всі лади повторювана теза: провідником треба вродитися. З такої тези звичайно робиться скоростиглий висновок, що так дуже смакує нескомплікованим душам, а саме — і література на тему провідників, на тему прикмет провідних одиниць, нічого, мовляв, не допоможе справі.

Та всупереч поширеному між українцями такому поглядові, чомусь література на тему проводу в чужих народів не зменшується, навпаки, збільшується. Поодинокі фази провідництва досліджуються з допомогою наукової методи.

В нашій статті розглянемо не прикмети провідників (на цю тему і в нас є вже література), а проаналізуємо питання проводу під час кризи, себто

в межових ситуаціях, під час зрушень, під час наглих змін. При цьому ще більше обмежимо обсяг теми і основним завданням цієї статті буде довести або відкинути такі дві гіпотези:

Перша гіпотеза стосується до обсягу і натуги влади, якою користується провідник; під час кризових ситуацій провідник користується більшим впливом, ніж під час релятивно спокійних періодів.

Друга гіпотеза звучить так: кожна група виявляє тенденцію заступити старого провідника новим, якщо старий провідник не може розв'язати кризи, не має відповіді на кризову ситуацію. Щоб цю гіпотезу прийняти і ствердити як тезу, проведено експеримент.

Може виникнути питання: пощо займатися кризами або виїмковими ситуаціями? Відповідь така. Життя завжди приносить зриви, кризи, революційні зміни. Більші чи менші, сильніші чи слабші групи, політичні партії чи цілі нації можуть стати в обличчі такої наглої і примусової ситуації, що всі члени цієї групи, партії чи нації опинюються у спільній *небезпеці*. Релігійні групи можуть бути переслідувані, як — наприклад — наша Мовчазна Церква. Депресії або навіть революції у західніх демократичних державах можуть поставити всю суспільність перед загрозою знищення і упадку. Група письменників в Україні може знову раптово опинитися перед загрозою нової чистки і ліквідації. Коегзистенційна дурійка може припинити діяльність політичної еміґрації, і т. п. Одне слово — жодна група не може забезпечити себе від несподіваної небезпеки або кризової ситуації.

Отже цілком зрозуміло й природно, що цілий ряд дослідників займалися і займаються кризовими або незвичайними, небезпечними ситуаціями. Напр., С. Стоуффер у книжці »Американський вояк« розглядає реакцію відділів вояків під час боїв, Дюркгайм вивчає вплив релігії, економічних і політичних криз на кількість самогубств. Аналогічними кризовими ситуаціями займалися також Маршал, Мур, Говленд, Сеарс та інші.

В модерних суспільствах, що — як відомо — відзначаються скомплікованою організацією, яка має в собі багато всіляких спеціялістів, підгруп і функціонерів, провідник є продуктом успіхів. Він виходить із професійних політиків, себто з осіб, що повністю присвятилися політичній кар'єрі, а вона, ця кар'єра, зовсім не така легка, як дехто думає. Звичайно професійних політиків висувають політичні партії, що існують уже давно, але як організовані інституції вони вийшли на кін історії щойно наприкінці 18-го століття, а в 19-му столітті західні суспільства витворили інститут професійних політиків.

Самозрозуміло, що історія, ідеологія і культура даного суспільства мають особливий вплив на характер політичних керманичів, зокрема визначають пропорцію політичних лідерів до політичних провідників, що вибилися на суспільні верхи не з допомогою т. зв. партійної машини політичних партій, а є »висуванцями« інших верств чи кляс суспільства.

Чим займається професійний політик? З різних визначувань суті політичної діяльности можна вибрати таке: політик займається контролею і маніпулюванням людськими силами. Засоби, методи і спроможність дії,

щоб досягти завдання, які стоять перед провідником, звичайно різні в різних суспільствах і, після певного часу, вони очевидно змінюються внаслідок змін соціяльного і політичного підґрунтя тих спільнот. Таким чином провідник однієї групи в одному укладі й у відношенні до однієї групи проблем може бути провідником, а у відношенні до іншої групи справ може не бути тим, хто проводить, а тільки тим, що слухає і йде за іншим провідником. Але його постійною турботою мусить бути намагання удосконалювати самого себе і підвищувати рівень своїх співробітників.

Перед коротким описом конкретного експерименту, проведеного в лябораторії, що повинен був або підтвердити, або відкинути згадані вгорі гіпотези [а) провідник має більшу владу під час наглої ситуації тривоги чи кризи, б) провідник, що не має розв'язки ані відповіді на кризову проблему — мусить уступити], — варто хоч коротко розглянути той змінливий елемент, що вміщається у понятті »вплив«. Саме після вилучення з експерименту цілого ряду функцій провідника, дослідники дійшли до висновку, що в певних моментах група може мати фактично більше, ніж одного провідника. Це значить, що різні члени групи можуть надавати тон, себто проводити у виконуванні різних функцій групи. Напр., один член групи може мати вплив щодо суті (по-англійськи — "substantive"), а це значить, що більшість його ідей, як саме відповісти на питання у наглій ситуації, буде прийнята цілою групою, тому по-англійськи його звуть »таск ор сабстентів лідер« (завданевий або сутній провідник). Інший член групи може мати найвизначніший вплив у питанні координацій дій поодиноких членів групи в одне ціле. Такого лідера звуть процедуральним. Ще інший провідник у групі може мати найбільший вплив у питанні емоцій, чим буде втримувати спаяність групи. Його звуть соціо-емоційним провідником. Цілком зрозуміло, що може бути провідник, який поєднує у собі всі три типи провідника. Ясне і те, що українські групи саме таких провідників найбільше потребують.

Есперимент, короткий опис якого подамо далі, концентрується на першому типі провідника. Щоправда, тут потрібне маленьке зауваження. Ми всі свідомі того, що це досить далекий шлях від лябораторійного експерименту малих груп до національно-політичного угрупування, але треба пам'ятати, що коли ствердження принципу є загальне, то воно матиме застосування і в інших групах.

Перед самим експериментом відбулася вступна провірка, в якій брали участь понад 60 різних суб'єктів. Тут ішло про дві речі, а саме про те, щоб випрацювати методу вимірювання або точкування впливу і реакцій поодиноких членів групи, і про те, щоб рішитися викликати кризу, досить гостру, на підставі якої можна було б зробити важливі або дійсні ствердження і виміри, врешті, щоб криза була така, що викличе в учасників експерименту відповідне зацікавлення предметом досліду. Далі вирішено, щоб 12 груп, по 3 кожна, були т. зв. контрольними групами, а інших 12, також по 3 кожна, щоб опинилися в кризовій ситуації. Крім цього устійнено всі технічні справи, напр., техніку знаків на папері для точного записування всіх можливих реакцій. Щоб усунути можливі перепони,

бар'єри, з приводу різниці віку, підібрано людей того ж самого віку і тої ж самої статі. Половину становили жінки, а другу половину — чоловіки. Були це студенти у віці 25-30 років. Штаб експериментаторів добре знав учасників експерименту.

Есперимент відбувся у вигляді гри на сувальному столі, спеціяльно приготованому, а ціла гра тривала, приблизно, півгодини. Кожна експериментальна група була ознайомлена з експериментальним приладдям і дістала загальні, але не повні пояснення, радше лише натяки про характер і правила гри. Учасникам сказано, що вони самі знайдуть правила гри, випробовуючи різні прилади і пильно спостерігаючи за дошкою світел. Скільки разів порушать правила гри, стільки разів буде червоне світло, а зелене світло покажеться тоді, коли учасники гри здобудуть точку.

Учасників повідомлено, що вони змагаються з учнями гайскулів, які вже були учасниками такого експерименту; після кожних 5 хвилин будуть подані збірні висліди, отже студенти університету зможуть порівняти свої досягнення з досягненнями учнів гайскулів. Цілу гру поділено, з метою аналізи, на 6 періодів, кожний по 5 хвилин. Студенти університету мали, очевидно, амбіцію відразу здобути кращі осяги, а щоб зміцнити їх амбіції, той, що проводив експериментом, звичайно проголошував: »Важливим у цій грі є здібність аналізувати досить скомпліковану ситуацію. Я бачив, як багато груп працювали дуже тяжко, щоб здобути багато успішних стрілів, але через хвилину вони втрачали точки тому, що не зуміли опанувати правил гри. Тому чекаємо, що зрілі студенти досягнуть кращих успіхів, ніж учні гайскулів. Але, коли ви хочете досягнути більше точок, мусите тяжко працювати, ваші противники, учні гайскулів, працювали завзято...«

Така передмова до гри досягала своєї мети, бо кожна група поводилася так, як під час змагань чи перегонів. Учасники підскакували, гарячкувались, бігали й нерідко скрикували в очевидному піднесенні. Одночасно виразно було видно задоволення груп, коли показалося, що вони опанували правила гри і кількість точок, що їх вони здобули, перевищувала кількість точок гімназистів. Що ж насправді було? Ці групи не дістали на таблиці такої кількости точок, яку вони дійсно здобули, а це тому, щоб обминути кризову небезпеку, яку вони мусіли б пережити, коли б виявилося, що вони грають гірше, ніж гімназисти. Тому на таблиці фактично були показані лише стандартні осяги, дещо вищі від осягів учнів гайскулів у першій половині гри.

Наприкінці першої половини гри пересічна група вивчила її правила і мала значну кількість успішних стрілів. Зелене світло на дошці показувало, що студенти грають краще ніж їх конкуренти, учні гайскулів. На їх обличчях було видно задоволення і віру в себе.

В другій половині експерименту для контрольної частини груп ситуація залишилася майже ця сама. Вони працювали завзято, зміцнюючи свою перевагу над учнями гайскулів, їхні точки зростали, пропорція досягнень збільшувалася. Але ситуація зовсім змінилася для груп під час кризи, само-

задоволення і довір'я до себе почали розвіюватись, на обличчях було видно непевність, страх, перші вістуни кризи групи.

Криза. Кризу викликано цілковитою зміною правил гри. Ті рухи і правила, що були дозволені перед зміною — стали недозволеними, а ті, що були недозволеними — стали дозволеними. Процедура змінилася. Вжито світел для інструктування учасників щодо правил гри, показуючи зміни. Що ж виявилося? Учасники побачили червоні світла тоді, як робили те, за що дотепер діставали зелені світла. А коли учасники опанували нові правила гри і діставали вже зелене світло, правила гри знову змінено. Новий ефект був такий, що учасники не одержали ні одної точки впродовж останніх трьох періодів гри (кожний по п'ять хвилин). Тому, що групи учнів гайскулів були контрольними групами, їхні точки зростали, чого члени кризових груп не розуміли, вони бачили лише, що їхні висліди постійно падуть нижче, а точки їхніх суперників ідуть вгору.

У першій половині гри студенти університету були задоволені й мали довір'я до себе самих, а в другій половині гри, коли виявилось, що вони не можуть віднайти нових успішних правил гри і постійно зростає велика прогалина між їх попередніми успіхами і теперішніми невдачами (що й було в пляні цілого експерименту), — вони розгубилися, наслідком чого прийшло розбиття або криза. Так кризові групи стали розчаровані, більш агресивні ніж контрольні групи, і цю різницю відповідно математично обраховано.

Після закінчення експерименту, кризові групи були наставлені вороже. Треба було довшої успокоюючої дискусії і хисту експериментаторів, щоб цю ворожість зменшити. А коли вияснено мету експерименту, процедуру й висліди, то кризові групи відзискали рівновагу й були навіть задоволені, що їх піддано »повній обробці«, повному »лікуванню«. Все ж таки частина відійшла з гнівом.

Організатори експерименту найбільше боялися не так того, що загроза (як елемент кризи) не буде досить жорстока, як того, що ситуація буде видаватися учасникам такою безнадійною, що вони відмовляться продовжувати гру. Насправді ж ні одна група не покинула »поля бою«, навпаки — аж до кінця гри члени кризових груп наполегливо шукали, випробовували і віднаходили нові правила гри, не зважаючи на те, що ситуація була загрозлива й тяжка.

Для повнішого зрозуміння цілого експерименту треба подати хоч загально інформацію про методу вимірювання змінних вартостей. Як відомо, в дослідженні провідництва під час кризи основним був т. зв. сутній ("substantive") вплив, себто, як розв'язати проблеми, що виникли наслідком оточення і обставин, у яких опинилися кризові групи. Так виникла потреба в безпосередній кризовій ситуації визначити нові правила гри, випробовуючи різні можливості та пильно обсервуючи світла, що нагло появлялися і зникали. Намагаючись знайти розв'язку, учасники гри давали свої різні пропозиції, хоч не всі вони були випробовувані цілою групою. У випадку, коли пропозицію одного чи другого учасника група випробовувала, тоді зазначувано одну точку впливу. Тому, що більшість пропонованих

процедур випробовували й провіряли, бо світла були досить двозначні й вимагали багатократної провірки, то гра вцілості давала багатющий матеріял до висновків. Керівник експерименту зазначував точку впливу й тоді, коли пропозиція того чи іншого учасника не відразу випробовувалася, але було видно, що група згоджується на неї або нема заперечень прийняти пропоноване правило гри.

Опрацьовано й обсерваційну форму для кожного окремого учасника гри і кожного разу, коли учасник пропонував групі випробувати якусь процедуру, обсерватор давав знаки наведення у колонці на зауваги. Коли ж суґестія учасника була прийнята групою, тоді обсерватор замість знаків наведення ставив хрестик, що рахувалося одиницею сутнього впливу.

Дальший і обширніший опис експерименту, що був проведений повністю у науковому стилі, вимагає багато місця. Ми обмежимося тільки загальними ствердженнями і висновками, що підтверджують, а не відкидають, поставлені на початку нашої статті обидві гіпотези.

Понад усякий сумнів виявилося, що провідник групи має дуже великий вплив і його суґестії у високому відсотку були апробовані групою. У випадку кризових ситуацій цей відсоток був більший, ніж у звичайному періоді, себто: під час кризи провідник має більший вплив чи більшу владу.

Але коли провідник не міг дати відповіді на кризову ситуацію — він мусів відійти. Звичайно, новий провідник не відразу перебирав у свої руки керівництво (владу), у першому періоді (а таких було шість) його вплив був невисокий, але він швидко зростав у наступних періодах. Вплив його на групу показував, що він стає незаперечним провідником, бо дає добрі відповіді на всі кризові проблеми.

ЧИТАЙТЕ! *ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!* *ПОШИРЮЙТЕ!*

Суспільно-політичний тижневик

ГОМІН УКРАЇНИ

Видає Видавнича Спілка »Гомін України з обм. порукою в Торонто, 140 Bathurst St., Канада.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»ГОМІН УКРАЇНИ« — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Річна передплата: 2 ф. 4 шіл.
Піврічна " : 1 ф. 4 шіл.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1.

М. СКАЛА-СТАРИЦЬКИЙ

ТЕАТР І ПУБЛІКА

Про потребу українського театру на чужині, особливо у США і Канаді, де українських поселенців дуже багато, писалося вже чимало в українській заокеанській пресі. У висліді цієї кампанії деякі актори, співаки й режисери колишніх професійних театрів в Україні, що їх доля розсіяла по різних країнах тимчасового поселення українських людей за кордонами, робили і роблять усі зусилля, щоб і тут, на чужині, служити українському народові своїм мистецтвом, своїм досвідом і талантами, пропаґувати українську культуру, українське ім'я серед чужих і своїх, тих, що народилися й виростають у чужому середовищі.

Так звана загальна опінія українського суспільства на чужині приймає із признанням усю працю українських мистців, учених, громадських діячів. Але, читаючи українську пресу, що виходить на чужині, доводиться констатувати, що усі ці зусилля носіїв української культури у вільному світі не завсіди і не всюди знаходять відповідний відгук, вирозуміння, підтримку широкого загалу українських людей на чужині. Українські видавництва нарікають на хронічний брак матеріяльних засобів, на мале зацікавлення читачів українським друкованим словом. Українські мистці — на брак зацікавлення української громадськости їхньою творчістю. І, нарешті, українські співаки, музики, актори, що тут і там творять професійні інституції, школи, театри — на постійний, хронічний брак публіки.

Цією »недугою« хворіють у нашу добу театри, видавництва, мистецькі об'єднання не тільки кожної еміґрації, а й державних народів. У всій пресі вільного світу, кожного дня появляються нарікання директорів театрів, видавництв, мистецьких організацій — на брак публіки. Єдині підприємці розвагових льокалів, »музік-голів«, деяких театрів т. зв. легкого, розвагового жанру не нарікають на брак публіки, видавництва »бест-сейлерів« на брак покупців їхньої, не так культурницької, мистецької, як радше комерсійної продукції. Але це не значить, що поважні театри, мистецькі інституції, видавництва поважних, наукових творів, зовсім не мають уже консументів їхньої творчости, продукції, праці. Навпаки, я сказав би, що такого масового зацікавлення добрими професійними театрами, концертами, високомистецькою літературою — у минулих, попередніх віках, не було. Різниця тільки в тому, що сучасний споживач мистецтва й культури дуже вимогливий. Він радо відвідує добрий, на високому мистецькому рівні театр, виповняє масово концертові залі, опери; купує добру книжку, картину; відвідує всі імпрези тільки тоді, коли заздалегідь знає, що за витрачені гроші, дорогий кожному час, за довір'я — він отримає те, чого шукає, надіється, вимагає. Смаки й уподобання публіки сьогодні не ті самі, що, наприклад, були тому сто, п'ятдесят, чи навіть двадцять років. Музика

Бетговена, за його життя, для деяких його сучасників, навіть дуже витончених музичних критиків, фахівців, знавців, спеціялістів — була какофонією. Сьогодні, це ясні й зрозумілі речі навіть для найпримітивнішого слухача. І так у кожному відношенні, в кожній ділянці.

У Парижі, наприклад, існує багато театрів. Одні ставлять якусь п'єсу, грають її два-три рази і усувають із репертуару, з афіші. Інші натомість, грають одну і ту саму річ цілими роками, кожного дня, кожної неділі і свята по два-три рази при вщерть виповненій за кожним разом залі. У чому ж тоді річ, у чому таємниця успіху одного й неуспіху іншого театру, опери, концерту? Найперше в репертуарі, в постановці, у виконанні. Ту саму симфонію Бетговена, у виконанні аматорів, висвище та сама публіка, що учора чула її у виконанні доброї професійної оркестри, дириґента, виконавців. Ту саму »Тоску«, »Ріголетто« чи Ваґнера публіка бойкотує, коли заздалегідь знає, чує, переконана, що співаки погані, дириґент невідомий, постановка нецікава. І навпаки, ті самі люди, та сама публіка йде десять разів на ту саму п'єсу, оперу, концерт, коли їй щось, чи хтось подобається. На концерті наших бандуристів у Парижі та сама публіка була на обидвох їх виступах, хоч співали вони той самий репертуар, ті самі пісні. На виступах балету Вірського ті самі люди (чужі й наші) були по кілька разів. Те саме діється у всіх театрах, у цілому світі. Публіки не можна заманити, примусити, переконати патріотичними кличами, громадським обов'язком, національною солідарністю. Мистецтво, наука, культура не є чимсь їстивним, необхідним до життя, фізичного існування людини. Це речі духового корму, потребу якого кожна людина відчуває мірою своїх духових аспірацій. Не можна заставити маленьку дитину насолоджуватися науковим твором, якого вона не розуміє. Те саме з кожною ділянкою духової, мистецької творчости. Кожний »їсть«, споживає те, що йому смакує. Коли будь-який театр, мистець, організація, імпреза не має споживача, публіки, це доказ, що те, що пропонують продуценти, тому споживачеві не смакує, не подобається, його не цікавить. Якщо ті продуценти хочуть зацікавити споживача своєю продукцією, мусять подати, показати, дати той продукт у такій формі, у такому виконанні, яке споживача зацікавить. Публіку ніколи не треба просити, заманювати, переконувати. Вона сама летить, як нетля до світла, коли те світло чує, відчуває, бачить. У театрі, у музиці, у співі, таким світлом є найперше ім'я виконавця, актора, п'єса, її постановка, декорації, ціле оформлення, часто навіть приміщення, заля. Це речі, що їх ті, що хочуть мати публіку, мусять брати до уваги, думати про це, знати, студіювати. Самої доброї волі, або навіть жертви з боку організаторів — мало.

Театр, мистецтво не є харитативною інституцією, що користується милосердям, співчуттям до біднішого, покривдженого, нещасного, героїчного. Театр, мистецтво, навпаки, всі ці речі фіксує, зберігає у різних видах і формі. Мистецтво і театр доповнює людині те, чого їй у житті бракує. Тим, що життя ще не знають, не збагнули його на власному досвіді, мистецтво дає реальну уяву життя; тим, натомість, що вже якоюсь мірою

збагнули життя, дає те, за чим вони тужать, що втратили. Людина без мистецтва ніколи не існувала й не існує. Інша річ, як вона те мистецтво уявляє собі, до якого ступеня, ділянки, роду мистецтва вона доросла, дозріла, здібна споживати. Що вона вважає мистецтвом, а що зайвими ще, або недоступними для її духових аспірацій виявами того мистецтва. Примітивні, духово недорозвинені люди, народи, нації не здібні захоплюватися, розуміти, споживати ті ділянки мистецтва, якими, наприклад, захоплюються високорозвинені культурно люди, народи, нації. І тут саме постає питання, що́ кому пропонувати, чим зацікавлювати даного глядача, слухача, читача, споживача мистецтва?

Не останньою, як не найважливішою проблемою є засоби, організація, адміністрація кожного театру, кожної імпрези. Коли директор театру, організація чи мистець, не має матеріяльних засобів показати публіці свою продукцію у відповідній для даної ділянки мистецтва формі, виданні, обстановці, то найкраща, найгеніяльніша продукція, творчість — буде нецікавою, негідною уваги споживача, публіки. Коли б, наприклад, твори Шевченка ніколи не були друковані, ми, і цілий світ, ніколи не знали б, не пізнали б, не відчули його генія. Коли б твори Бетговена, Ваґнера, Лисенка ніколи не були виконувані, ми ніколи не розуміли б їх думок, почувань, творчости. Коли б Каруза люди ніколи не чули, не знали б величі його таланту, його обдарувань. Коли б після першої, примітивної творчости людини, людина не створила б високого мистецтва, ми й досьогодні стояли б на тому самому примітивному рівні духової культури, на якому стоїть ще й тепер багато людей, націй, народів.

Якщо наші носії культури намагаються сьогодні зацікавити своїх і чужих примітивізмом минулих віків, то чого дивуватися й нарікати на байдужість, на незацікавлення сучасної публіки їхніми, нераз героїчними зусиллями, їхньою посвятою, а одночасно їхньою відсталістю від життя, від духу часу. Щоб мати публіку, треба їй дати щось цікаве, небачене, нечуте, в новій формі, в новім, сучаснім виданні. Навіть старі добрі твори, не можна сьогодні ставити на сцену, показувати у тій формі, у такому виданні, як це було двадцять, п'ятдесят, сто років тому. Те, що захоплювало наших людей дома, у невідрадних обставинах, у ляграх, у стодолах — сьогодні вже ті люди, що перейшли світ і живуть в інших обставинах та в іншому оточенні, не можуть споживати, хоч воно було гарне, приманливе у свій час, у свою епоху.

Сьогодні вже й італійці не плачуть, не пишуть музики з прикрасами, так званими мелізмами, що у свій час були вершиною музичного, співацького мистецтва. Наші »Наталка Полтавка«, »Катерина«, »Запорожець за Дунаєм« дуже гарні й милі, дорогі нашому серцю, нашій музичній культурі твори, але їх не можна грати, співати, ставити так, як це робилося навіть двадцять років тому. Їх не треба модернізувати, переписувати й дописувати різні оркестровки, тільки ставити, співати, виконувати по-новому, то значить — клясично, бо це наша клясика, наші перші початки театрального, музичного мистецтва. Так роблять всі культурні народи зі

своїми творами перших початків, яких вони не перелицьовують, а зберігають їх оригінальний, їх сьогодні вже музейний стиль, форму, характер. Таке ставлення до нашої минувшини, до наших початків музичного й театрального мистецтва, до нашої природної творчости матиме подив, респект і пошану не тільки в чужинців, а й у нас самих, нашого покоління, що, шануючи минуле, творитиме нове. Коли ж ми, сучасному нащадкові козаків в Америці, причепимо у мистецтві вуси запорожців, то вийде карикатура. І тут, на мою думку, криється вся таємниця незацікавлення нашої публіки зусиллями носіїв нашої культури на чужині.

Якщо ж іде про засоби, матеріяльні ресурси ведення театру на чужині, то жодна історія некомерційного театру у світі, не знала й не знає, щоб театр міг існувати тільки із вступів, навіть найдорожчих. Театр і кожна ділянка поважного, престижевого (не розвагового) мистецтва завсіди і всюди був, є і буде дефіцитовим, під матеріяльним оглядом, підприємством. Мистецтво і театр мусить бути субвенціоновані. Хтось завсіди мусить їх фінансувати: багаті люди-меценати, держава, суспільство. У нашому випадку, тут на чужині, тільки суспільство, то значить ті громадські інституції, організації, які мають, володіють громадським добром, громадськими грішми. Іншого виходу немає. Ті, що іншого виходу шукають, надіються — непоправні утописти, які як не сьогодні, то завтра скапітулюють огірчені й розчаровані. Кожний театр, як і кожне підприємство, мусить мати найперше якусь матеріяльну базу, постійні прибутки, і тільки тоді може починати свою діяльність. Публіка є лише незначною частиною цієї бази, цих прибутків.

У нашому випадку, на мою думку, українське суспільство із своїми фінансовими інституціями у США і Канаді, зі своїми організаціями, може дати таку базу для існування як не кількох, то щонайменше одного-двох добрих, професійних, синтетичних театрів. То значить, театрів, які ставили б різного роду вистави: драму, комедію, оперету і оперу. Мистецьких сил середньої й молодшої ґенерації у нас подостатком, досвідчених режисерів також не бракує, драматурги й композитори пишуть і чекають на вистави їхніх творів; адміністратори й директори найдуться, аби тільки було чим і ким адмініструвати. Вся проблема у рішенні суспільства, зглядно тих чинників, які господарять, які володіють громадським майном, громадськими грішми. Коли громадськість захоче, щоб якась частина прибутків із того громадського майна була до диспозиції театральним і культурним діячам, то можемо мати на чужині прекрасний український театр, який напевно відіграє велику ролю у піднесенні нашої культури, якою ми заімпонуємо не тільки чужинцям, а й нашій молоді, над денаціоналізацією якої ми так сердечно, але платонічно болімо. Нація без театру не є нацією, бо театр, це школа, це академія національної свідомости, культурної дозрілости кожного народу.

А. КИРПИЧ

АҐРАРНА ПРОБЛЕМА В УКРАЇНІ

(Порядком обговорення)

ЦІНА ТРИДЦЯТИРІЧНОГО ДОСВІДУ

Понад 30 років тому, щоб раз назавжди покінчити з капіталізмом і запровадити соціялізм, московсько-совєтський уряд вирішив провести суцільну колективізацію сільського господарства і, разом із тим, ніби розв'язати пекучу проблему аґрарного перенаселення в Україні. Така розв'язка проблеми була подиктована не лише соціялістичними переконаннями т. зв. уряду Радянської України, далеко більшою мірою вона була подиктована чисто політичними мотивами збереження єдности й неподільности імперії московського уряду. Цими мотивами керувалася колись ще царська Державна Дума, що в первісній більшості своїх проєктів земельної реформи вимагала націоналізації всієї землі, дарма що Дума не була соціялістичною, а лише імперіялістичною. Колективізація ж є нічим іншим, як прихованою формою націоналізації, бо хоч формально земля була передана на вічну власність колгоспам, але фактично вся земля і самі колгоспи стали власністю держави, звичайно, московської, бо сам т. зв. український уряд є фактично власністю московської імперії.

З часу запровадження колгоспної системи ось уже 30 років у всьому т. зв. Совєтському Союзі існує перманентна харчова криза вперемішку з більшими й меншими голодовими катастрофами, що за тридцять років цілковито знищили ввесь приріст населення в Україні. Після тридцятирічного досвіду колгоспної системи, що коштувала Україні до 20 міл. втрат у населенні, стає очевидним і для сліпого, що для того, щоб позбутися харчової кризи в Україні, треба зліквідувати колгоспну систему і провести радикальну земельну реформу, що забезпечила б максимальну інтенсифікацію сільського господарства і його найвищу продуктивність та прибутковість.

ІДЕЙНЕ ОБЕЗЗБРОЄННЯ СЕЛЯНСТВА

Щоб загнати селянина в колгосп, його спершу духово обеззброїли і здеморалізували. Його переконали, що ніби іншого виходу для нього немає, що уряд над цим питанням уже добре подумав, а своєму робітничо-селянському урядові треба вірити. Безконечним уговорюванням селянина переконали, що його господарство дрібне, примітивне, злиденне і нічого не варте; перед ним нема ніякої перспективи розвитку; земля його в чотирьох місцях і тому на ній не можна оселитися та запровадити інтенсивне господарство з м'ясним, молочним, садово-городницьким, птахівничим чи яким іншим ухилом. Його дрібне, неосіле, майже кочове, доїздне господарство, розкидане в різних місцях, засуджене на вічну чотирипільну сівозміну без жодної можливости якогось поступу в напрямку

його інтенсифікації і збільшення продуктивности й прибутковости. В перспективі — поділ землі між синами на ще дрібніші поля і ще більше зменшення прибутковости коштом збільшення непотрібних довжелезних меж поміж вузькими смужками полів. Так можна дійти до того, що будуть самі межі, за якими не видно буде полів, таких вузеньких, як і межі. Ось до такого безглуздя можна дійти, коли довше чекати і не робити земельних реформ. Це безглуздя вже заглядало в вічі найбіднішому селянинові, а трохи заможніший бачив цю саму перспективу перед своїми дітьми, що підростали.

Так уряд поставив перед селянством на всю широчінь потребу земельної реформи, і саме селянство бачило необхідність якоїсь розв'язки цього питання. До революції розв'язка аґрарного питання була простою: поділити поміщицькі маєтки між біднішим селянством. Тепер ці маєтки вже були поділені й не було що ділити далі. Але пройшло лише десять років з часу поділу маєтків, а та сама проблема знову ще гостріше стала перед урядом і селянством.

З боку уряду почалася шалена кампанія проти меж. Межі забирають багато площі, що могла б бути використана під посів. На межах ростуть буряни, з яких розсівається насіння і засмічує поля. В бурянах заводяться і різні комахи — шкідники культурних рослин. Отже, межі треба знищити і тим збільшити посівну площу та очистити лани від бурянів і шкідників.

Все це видавалось логічним і мало певну рацію, яку тяжко було заперечити. Але знищення меж означало знищення приватної власности, а з нею і свободи та незалежности людини. От проти цього, проти знищення приватної власности можна і треба було запротестувати, а тим самим заперечити і проти цілковитого знищення меж. Але щоб заперечити щось, треба було мати якісь солідні арґументи, це одне, а друге, треба було мати свою позитивну розв'язку аґрарного питання, альтернативу до тієї, що пропонував уряд. Таких арґументів і своєї позитивної розв'язки проблеми селянин не мав. Уряд пропаґував лише колективізацію. До послуг уряду був увесь пропаґандивний апарат інтеліґенції, преси і літератури. Нічого цього селянин не мав. Він міг лише мовчати, упиратись, або неохоче згоджуватись. У кращім випадку міг лише сказати, як та свекруха невістці: »Хоч сама не знаю як, але знаю, що не так«.

Але не досить знати іншу розв'язку, а треба ще і хотіти її. Ще столипінська реформа пропонувала цю другу розв'язку, надаючи право кожному селянинові вимагати від громади виділення його землі в окремій ділянці. Заможні селяни ще тоді хотіли скористати з цього права, та це їм не вдалося, бо на практиці таке виділення могло відбутися тільки за згодою більшости громади. Більшість же громади воліла тоді лишитися при старій спільній громадській сівозміні, при якій не треба нічого думати.

Отже й тепер селянство не могло не знати про цю другу розв'язку земельного питання, яка не позбавляє його приватної власности і зводить до мінімуму довжину меж, та й самі межі робить не тільки нешкідливими, а навіть дуже корисними. І якби за цією другою розв'язкою став такий самий апарат пропаґандистів, що за першою, то навіть найбідніший селянин

скорше погодився б на неї, ніж на колективізацію, що позбавляє його приватної власности. Ця друга розв'язка — комасація землі, наділення кожному його землі в одній ділянці. Це відкрило б дорогу до фармеризації сільського господарства і до його інтенсифікації з оселенням на своїй ділянці.

Як зменшується довжина меж при комасації землі досить було б проілюструвати одним прикладом. Найбідніший селянин, скажімо, жив на четвертині, себто мав четвертину гектара в кожну руку, разом один гектар. У громадській спільній сівозміні його земля знаходиться у чотирьох місцях і кожне поле тягнеться у довжину одні гони, себто чверть кілометра, а в ширину десять метрів. Отже периметр або довжина межі кожного поля є 520 метрів, а всіх чотирьох полів — 2080 метрів. При комасації він одержав би свій гектар в одній ділянці завдовжки півгонів — 125 метрів і завширшки 80 метрів. Отже периметр усього 410 м., себто межі його поля стали б п'ять разів коротші, ніж були в громадській сівозміні.

Ця скорочена межа була б справді капітальною непрохідною межею його власности, через яку ніхто не міг би безкарно переступити, і в цій непорушності межі була б і її перша і найважливіша функція: зберігати непорушність приватної власности. Друга корисна функція межі — це затишок від вітрів. Густо врощена кущовими рослинами вперемішку з різними деревами, межа спиняла б зимові вітри й не давала б їм змітати сніг із поля; сніг грубим шаром укрив би поле й охороняв би посіви від вимерзання взимі, а на весні в землю входило б більше снігової води і забезпечувало б її від весняних посух та виснажуючого впливу східніх суховіїв. Влітку, стримуючи вітри, межа охороняла б збіжжя від вилягання. Отже, межа виконувала б саме тут функцію, задля якої в аґрономічному світі робилося так багато шуму про потребу насадження спеціяльних лісозахисних смуг, щоб затримувати сніг на полях і зберігати вогкість ґрунту, що є центральною проблемою аґрикультури в Україні.

Третя функція межі — заступити пастуха і тим звільнити дитину від жахливої нудоти і марнування часу в найкращу пору року і в найкращу пору людського життя — щасливого дитинства.

Четверта користь від межі та, що не буряни і шкідники, а найкраща степова трава — пирій, росла б попід межею і кілька разів на рік була б скошувана, як найсмачніший зелений корм для скотини, а кущі й дерева на межі — це і паливо, і матеріял, і джерело різних ягід та плодів, і привілля для пташок, і затишок від стужі для скотини, і місце відпочинку для людини під деревами в холодку в час спеки.

Про вплив меж на красу краєвиду країни і про воєнно-топографічне значення закритого терену, в порівнянні з відкритим, не треба й говорити.

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА

Вкласти якнайбільше праці в якнайменшу площу землі — це й буде інтенсивне господарство. Вкласти якнайменше праці, а охопити нею якнайбільшу площу землі — це й буде екстенсивне господарство. Перший спосіб застосовується там, де є аґрарне перенаселення країни, чого типовим прикладом могла б бути Україна. Другий спосіб застосовується там, де

населення мало, а землі багато, напр., в Аргентіні. Перше господарство вимагає максимальної праці людських рук. Друге вимагає праці машин — тракторів і комбайнів. В першому переважають свинарство, молочарство, птахівництво, городництво й садівництво. В другому — зернове господарство: пшениця, ячмінь і т. д., і випасово-м'ясне господарство: вівці, рогата худоба. Перше дає високу продукцію і прибуток з одиниці площі землі. В другому продукція і прибутковість з одиниці площі дуже низькі, але вони надолужуються безмежністю площ, які інакше могли б зовсім марнуватися незасіяні.

Тому аґрономія твердить, що найвища аґрикультура і прибутковість не там, де людина обробляє землю машинами, а там, де людина ходить біля рослин з своїми пальцями й пінцетом.

Оселившись хутором на своїй землі, хоч би в розмірі навіть одного гектара, людина може розвинути на ній таке інтенсивне господарство, що затруднить круглий рік всю свою родину, ще й піднайматиме сезонових робітників до помочі в певну пору року. Треба тільки, щоб цей хуторянин-фармер міг у найближчому селі збувати всю свою продукцію і в тому ж селі діставати необхідний бляшаний, скляний і дерев'яний посуд та всілякі матеріяли, що потрібні йому для консервування і упаковування його продукції. А для цього треба, щоб те село стало містом з приймальними пунктами, фабриками і крамницями потрібного посуду і різних матеріялів.

Оце і є той другий шлях розв'язки аґрарної проблеми, який треба було протиставити колективізації. Це шлях фармеризації сільського господарства, шлях його максимальної інтенсифікації, що вимагає найбільшого вкладу праці людських рук. Це шлях базований на засаді приватної власности, що забезпечує найрозумніше використання, догляд і любов до всього, що може дати рідна земля. Це той шлях, по якому пішов західній світ. І якби Україна теж пішла по цьому шляху, то могла б утримувати в достатку й добробуті передбачувані на сьогодні 63 міл. населення, ще й мала б проблему збуту своєї високоякісної продукції до інших країн світу.

Натомість шлях колективізації — це шлях утворення великих лятифундій, шлях екстенсифікації, шлях з перевагою зернового господарства, найменш прибуткового; це шлях вилюднення України, перетворення її у московську колонію типу степової Аргентіни.

Стоячи колись серед опустілого колгоспного двору з одним селянином, я почув від нього сказані в глибокій задумі такі слова: »Проклинають люди ці буряки... А того не знають, що ще тільки ці буряки нас тут і тримають, а то б і половини з нас уже давно не було в Україні... Бо не багато людей треба, щоб трактором посіяти пшеницю, а комбайном зібрати«.

Цей селянин добре збагнув усю непевність ситуації населення України при колгоспній системі. Цього населення не може бути більше, ніж потрібно для обробітку цукрових буряків. Приріст населення мусить або втікати з України, або вмирати з голоду. Досі Москва розв'язувала харчову проблему способом періодичного виморювання частини українського населення голодом. Внаслідок цього маємо в Україні тільки 43 міл. населення, замість 63 міл., що мали б бути згідно з нормальним природним приростом. З часу

запровадження колгоспної системи Україна втратила 20 міл. населення, а в той же час у Московщині приріст населення відбувається нормально. Виходить, коли колгоспна система неспроможна прохарчувати зростаючої в СССР кількости населення, то не москалі будуть тими, що вмиратимуть із голоду, а тільки українці. Звідси ясно, що тільки українці повинні повести нещадну боротьбу проти колгоспної системи, бо москалям ця система не шкодить. Непродуктивність колгоспної системи вони надолужують грабіжем України. Крім того, москалі споживають більше м'яса, бо в них більше лісів і пасовиськ, а тому менше потребують споживати хліба. Та хоч би навіть Москва й не брала хліба з України, то навряд чи колгоспна система могла б прохарчувати саме населення України, якого нормально мусіло б бути 63 мільйони.

Людина, що майже не споживає м'яса, мусить споживати тричі більше хліба, щоб мати потрібну для життя кількість кальорій, але й це не замінить того, що дає людині м'ясо, як ніякий корм не замінить того, що дає коневі овес. Моторність, життєва енергія людей великою мірою залежить від того, чим вони харчуються, так само, як від того ж залежить краса і звинність фігури людського тіла.

Б 17-му стол. Україна мала 64% міського населення, а решта — хуторяни й селяни. Землі було багато, а людей мало. Тому сіяли мало, бо більше виплачувалось випасати коні для транспорту, рогату худобу, свині, вівці та безліч птиці. Багато теж було дичини й риби в річках, бо й лісів було багато, й річки повноводніші, й клімат вогкіший. В харчуванні населення переважав м'ясний раціон.

Тим, мабуть, і пояснюється та буйна енергія, яку виявило українське населення в 17-му столітті. Люди в ті часи це розуміли, бо, вражені енергією козацької нації, запитували здивовано: »Що ж ті козаки вживають?« І пісня тих часів дає на це відповідь:

»Вони вживають щуку-рибаху
Ще й саламаху з водою«.

Ота щука-рибаха свідчить про м'ясний раціон у харчуванні населення. Від м'ясної їжі хочеться й пити, а вода — то здоров'я.

Якщо вірити припущенням деяких наших істориків, що Козацька Україна мала під владою гетьманів лише 1 міл. населення, то треба признати, що той мільйон зробив більшу славу по світі, ніж теперішні 40 мільйонів, що споживають переважно хліб та картоплю. Обважнілість і мішкуватість фігури від такого харчування іде впарі з потульністю, слухняністю, льояльністю та легітимністю вдачі. І навпаки, легка, струнка, в'юнка, звинна, пружиниста фігура йде впарі з моторністю, вольовістю і революційністю вдачі. Саме цими прикметами вигідно відрізнявся тип українця 17-го віку — козак від типу українця часів колгоспної неволі.

З того не треба робити висновок, що ми тепер повинні застосовувати екстенсивне господарство з випасовим тваринництвом. Пускати сьогодні поле під пасовисько було б варварським марнуванням землі. Але запровадивши інтенсивне господарство зі стійловим тваринництвом, при якому тварини стоять у хлівах і годуються із ясел, можна забезпечити все населення ще багатшим м'ясним раціоном, ніж у 17-му віку.

Інтенсивність господарства означає зменшення посівної площі зернових культур при відносному збільшенні їх загальної продукції. Продукція зернових осягається шляхом збільшення урожайности з гектара.

З розвитком тваринництва запроваджується багатопільна сівозміна з травами й коренеплодами для тварин: люцерна, конюшина, кукурудза, картопля, турнепс (велика англ. ріпа) і кормовий буряк. Велике збільшення кількости натурального гною поліпшує властивості ґрунту і підвищує врожайність два-три рази. Так при семипільній сівозміні на одній сьомій частині поля осягається збір пшениці більший, ніж на чотирипільній сівозміні був на одній четвертій частині того самого поля. Споживання населенням м'яса, сала, масла, яєць і сиру збільшується в щоденнім раціоні кілька разів, а споживання хліба відповідно зменшується, тим самим збільшується кількість пшениці на продаж.

ЗАСОБИ БОРОТЬБИ ЗА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕНСИВНОГО ГОСПОДАРСТВА

Інтенсивне господарство затруднює багато людей і вимагає інтенсивної праці, не примусової, а з власної ініціятиви. Тільки така праця дає радість людині, а в радості — сила, бо це творча праця. Творча праця здійснює власний задум, власний намір.

Найбільш капіталістичною країною є США, і їх населення славиться найбільшою активністю. Американська діловитість стала приповідкою. Так само і символом свободи є Америка, бо під свободою треба в першу чергу розуміти свободу економічної діяльности людини. А яка може бути свобода діяльности там, де людині заборонено мати власні знаряддя і засоби виробництва, як це є в СССР? Позбавленому основного людського права населенню пропонують »догнати« Америку. Чи спутаним конем можна догнати вільного вершника? Розпутайте людей, дайте їм свободу, яку мають американці, і наші люди відразу доженуть Америку, бо вони нічим не гірші від американців.

Ленін чотири роки запроваджував соціялізм, аж довів країну до голоду в 1921 році. Потім він вирішив »всерйоз і надовго« закинути соціялізм і допустити стару приватно-власницьку систему, себто свободу економічної діяльности, яку він чомусь назвав »новою економічною політикою« (НЕП). Можливо, для нього вона була нова, але для всіх людей це була стара, як світ, політика. Не пройшло і трьох років, як народне господарство було відновлене і люди не знали, де збувати свою продукцію. А Ленін преспокійно спочивав на лаврах, сидячи на дачі в Горьках під Москвою і не турбувався ні посівною, ні збиральною кампанією...

Запровадження НЕП-у було доказом того, що спутаними соціялізмом людьми не можна було відновити зруйноване тим же соціялізмом народне господарство.

Кожний справжній господар є більший за своє господарство. Всякий творець є більший за свій твір. Він може знищити свій твір, як нездалий, і створити новий, кращий. І кожна людина є більша за свою роботу, вона може її добре провадити і може й міняти по своїй уподобі. Така людина є

паном своєї роботи, а не її рабом. Не людина для роботи, а робота для людини. В тому є великість людини, що вона завжди мусить бути більша за свою роботу...

Хрущов повалив лише статую мертвого Сталіна. Господарської системи, якою Сталін спутав усе населення, останній не відкинув. Мільйони померлих із голоду свідчать про непридатність колгоспної системи. Перманентні злидні, недоживлення і голод обсіли населення, а господарів нема, щоб змінити сталінську систему. В уряді СССР, зокрема в т. зв. уряді України, сидять маленькі люди, що не чуються господарями країни. Вони чуються меншими за свою роботу, вони не є панами своєї роботи, а рабами її, потульними рабами системи, створеної Сталіном. Сталін з могили може сміятися з них. Вони не можуть нічого змінити у його творі або й зовсім відкинути той твір, як нездалий. Сталін їх спутав, і вони ходять спутані, боячись скинути ті пута навіть по його смерті...

Хто ж поведе боротьбу за запровадження інтенсивного господарства? Народ доведений до такого стану, як колгоспна коняка. Вона не бунтує, а тягне, поки впаде. Народ тягне колгоспне ярмо і теж не бунтує, навіть умираючи з голоду. Треба, щоб представники т. зв. уряду України згоріли з сорому за такий стан свого народу... Народ, що складається тільки з робітників і селян, не бунтує проти влади, що вийшла з робітників і селян. Він тільки чекає від неї розуму, а як вона його не має, що він може зробити? Народ став жертвою дурноти своїх господарів.

Колись господарі країни виходили переважно з поміщиків і капіталістів, як у Росії, так і в Україні. Отже українські поміщики й капіталісти чулися відповідальними за свій український народ і вміли його обороняти від російських поміщиків і капіталістів. Тоді українське населення не вмирало з голоду, а приріст його в Україні був навіть вищий, ніж у Росії. А тепер т. зв. уряд робітників і селян України не чується відповідальним за український народ і не вміє обороняти його від уряду російських робітників і селян. Тепер українське населення часто вмирає з голоду, а приріст його в Україні зовсім припинився: скільки було тридцять років тому в сучасних межах України, стільки є й на сьогодні — 43 мільйони. А це означає 20 міл. втрат у населенні.

Такої катастрофи на протязі історії не знала ще жодна країна світу, і відповідальність за це несуть робітниче-селянські господарі України — її т. зв. уряд, комуністична партія і робітнича кляса, опора уряду. Вже не можна скинути вину за цю катастрофу на якихось »буржуїв«, бо їх нема. Є тільки робітники і селяни і та інтеліґенція, що вийшла з дітей робітників і селян. З цієї інтеліґенції складається т. зв. робітниче-селянський уряд, що довів селянство до голодової катастрофи, а сам харчувався по закритих розподільниках і давав собачий пайок своїй підпорі — робітничій клясі, в той час, як мільйони селян умирали з голоду. Чи така поведінка т. зв. уряду є поведінкою господарів країни? Ні, це радше поведінка злодіїв, що запанували над господарем країни — українським народом і морять його голодом, і мучать дурною, непотрібною роботою, яка тільки й може бути за колгоспної системи господарювання.

Якби сучасний т. зв. український уряд був вартий своєї назви, він би очолив свій народ і разом із ним повів боротьбу за здійснення основних бажань свого народу. Народ бажає бути господарем своєї землі, а не її рабом. Хоче мати коні, воза й плуга, щоб не ходити пішки, а їздити, не копати город лопатою, а орати плугом. Хоче привезти дрова з лісу чи солому з поля, щоб не сидіти в холодній хаті...

Народ хоче мати право приватної власности на всякі знаряддя й засоби виробництва, бо без цього права людина є невільником якоїсь дикої, нелюдської системи.

Народ хоче бодай тих прав, що їх мали люди навіть за часів кріпацтва. Тоді люди мали право приватної власности на знаряддя і засоби виробництва і повну свободу господарської діяльности. Мали власну землю, коні, воли, скотину, власні майстерні, олійниці, млини й вітряки. А крім цього відбували ще й панщину кілька днів на тиждень.

Народ хоче мати право вільного виходу з колгоспу з поверненням йому землі й іншого майна, що він здав при вступі до колгоспу...

Народ бажає скасування усіх натуральних податків: хлібоздач, м'ясоздач, молокоздач і т. п. і заміни всіх цих натуральних податків одним грошовим податком, обчисленим відповідно до кількості землі у володінні колгоспу чи окремої людини...

Народ бажає свободи слова, друку, партій, організацій і скасування цензури. Це найбільша ганьба 20-го віку, що люди зробили революцію під гаслом боротьби за свободу, а після повної перемоги революції втратили найосновніші людські права — права приватної власности на знаряддя і засоби виробництва, що є основою всіх інших свобід людини і цілих народів. Утратили право, яке мають навіть дикуни. »І люди в них родяться на світ, щоб нічого в ньому не мати. Загинемо, коли поєднаємося з таким неключимим народом«. — Ці слова полк. Богуна на Переяславській Раді повинні облетіти всю Україну і пролунати в кожній хаті, щоб люди горіли з сорому за своє безправ'я.

Якщо сучасні представники т. зв. уряду України не поведуть боротьби за здійснення правдивих бажань українського народу, то вони увійдуть в історію як найгірші »раби, підніжки, грязь Москви«, супроти яких такі історичні запроданці, як Пушкар, Барабаш, Сірко й Брюховецький, здаватимуться лицарями.

Ці вимоги народу цілком законні, і добитися здійснення цих вимог можна цілком леґально, ставлячи ці вимоги на широке обговорення в існуючій радянській пресі в Україні (чи справді автор вірить, що московський окупант дозволить таке леґальне »обговорення«, чи це тільки абстрактні міркування? — ред. »В. Ш.«). Українська еміґрація у різних країнах світу, збагачена досвідом цих країн, повинна подавати статті до різних газет і журналів в Україні з пропозиціями найкращої розв'язки аґрарної проблеми в Україні, не зражуючись тим, чи будуть ті дописи друковані чи ні.

Леґальним чи революційним шляхом, чи обома разом, але аґрарна проблема в Україні мусить бути розв'язана.

ТРЕТІЙ РАЙХ І УКРАЇНА

(Документи з Нюрнберзького процесу)

Зібрав доц. д-р Є. ПЕЛЕНСЬКИЙ

(2)

ЯК ПОВОДИТИСЯ З ПОЛОНЕНИМИ

Відділ Оборони Краю (IV)

Таємна командна справа 2. Кв. Ф., 12 травня 1946.

У справі поведінки з політичними і військовими полоненими російськими функціонерами.

Шефська справа, лише через старшину. Треба ще раз спитати Фюрера.
Й. 13. 5

Довідна записка

I. КВК запропонувало нарис »Напрямних у справі поведінки з російськими достойниками і т. д. для однорідного запровадження у життя одержаного ще 31. 3. 1941 р. доручення« (залучник ч. 1).

Нарис передбачає:

1) Політичних достойників і керманичів (комісарів) слід *усувати* (нищити, — ред.).

2) Зловлених військовими частинами передається старшинам, компетентним у дисциплінарно-карних справах, які вирішують, хто з полонених має бути усунений. Для цього (усунення) вистачає ствердження, що зловлений є політичним достойником.

3) Політичних керманичів військових частин не визнається за полонених, їх треба, найпізніше в Дуляґсі, *викінчити*. Не робити з ними жодних пересувань.

4) Фахових керманичів господарськими і технічними підприємствами схоплювати тільки тоді, коли вони ставлять опір німецькій військовій силі.

5) Ці заходи не можуть припиняти проведення дій. Правильні акції розшуків і чистки відпадають.

6) У запіллі війська, схоплених достойників і комісарів, за виїмком політичних керманичів у військових частинах, треба передавати в руки поліції.

II. У відомому письмі райхсляйтера Розенберґа передбачається інакше, ніж тут — тільки високі й найвищі функціонери мали б бути викінчені, бо державні, самоврядні й господарські функціонери необхідні для управління зайнятих областей.

III. У зв'язку з тим необхідне вирішення фюрера, котрі напрямні зобов'язуючі.

Пропозиція для випадку II:

1. Функціонери, що виступають проти військових частин, чого треба сподіватися від радикальної частини, підлягають »Приписам про виконування воєнного судівництва в області Барбаросса«. Їх треба викінчити. Подібне поступування передбачають »Напрямні про поведінку військових частин у Росії« (Залучник 2).

Залучник 2

2) Функціонерів, що нічим не провинилися, залишається покищо в спокої. Ледве чи можна вимагати від військових частин, щоб вони розвідували про різні службові ступні поодиноких секторів. Щойно з дальшим просуванням уперед можна буде вирішити, чи ті функціонери залишаться на місці чи треба передати їх особливим відділам, якщо військові частини не будуть спроможні зробити провірки.

3) З функціонерами військових частин треба поводитися згідно з пропозицією ОКО. Їх, як неполонених, треба викінчити, в жодному випадку не пересувати в запілля.

(підпис) *Варлімонт*

РОЗДІЛ II

Німецьке правління в Україні. Переслідування населення. Нищення пам'яток культури.

Кари за протинімецькі виступи

Фюрер і Верховний Командувач
Військових Сил

Напрямні

в справі переслідування за карні вчинки проти Райху або окупаційної влади у зайнятих областях (з 7 грудня 1941).

З початком наступу на Росію, в зайнятих областях комуністичні елементи та інші ворожі до німців кола зміцнили свої виступи проти Райху і окупаційної влади. Обсяг і небезпека їх дії примушують застосувати якнайгостріші засоби супроти спричинників, щоб відстрашити інших. Покищо треба керуватися такими напрямними:

I. За карні вчинки ненімецьких цивільних осіб у зайнятих областях, які (вчинки) спрямовані проти Райху або окупаційної влади, загрожують їх безпеці або бойовій готовості, — засадниче карати смертю.

II. За визначені вгорі карні вчинки в зайнятих областях треба судити тільки тоді, коли є певність, що обвинувачені, принаймні головні, будуть

засуджені на смерть і присуд буде якнайшвидше виконаний. Крім цього обвинувачених, принаймні головних, треба доставляти в Німеччину.

III. Доставлені в Німеччину оскаржені підлягатимуть воєнному судові лише тоді, коли цього вимагають особливі військові потреби. На запитання німецьких і закордонних урядів у справі таких оскаржених слід вияснювати, що вони заарештовані, ведеться слідство і будь-які відомості про них заборонені.

IV. Командувачі й судді в зайнятих областях відповідають особисто за виконання цього зарядження у межах своїх компетенцій.

V. Про те, в яких зайнятих областях треба застосовувати це зарядження вирішує шеф Верховної Команди Військових Сил. Він уповноважений видавати приписи і доповняти це зарядження. Райхсміністер справедливости повідомить про це у своєму обсязі.

Шеф Верховної Команди
Військових Сил
Кайтель

*

Поборювання партизанів

Таємна державна справа

Записка

про розмову між райхсмаршалом Ґерінґом і Дуче в Палаццо Венеція (23 жовтня 1942).

...Далі райхсмаршал з'ясував, як Німеччина поступає з партизанами. В областях, де діють партизани, насамперед забирають худобу й запаси поживи, щоб таким способом позбавити партизанів засобів прохарчування. Чоловіків і жінок забирають до таборів праці, дітей — до дитячих таборів, а села палять. Такими, напр., засобами забезпечено залізниці в лісових областях Біловежі. У тих місцевостях, де трапляються атентати, зганяють усе населення: чоловіків уставляють по одному боці, а жінок — по другому. Жінок повідомляється, що всі чоловіки будуть розстріляні, якщо вони, жінки, не викажуть, хто з чоловіків не належить до даної місцевости. Щоб рятувати своїх чоловіків, жінки викажуть немісцевих. Німеччина переконалася, що загально важко добитися від вояків того, щоб вони застосовували подані вгорі заходи. Члени партії виконують це завдання значно твердше й краще. Тому й армії, що світоглядово міцні, як німецька (також і російська), борються ліпше, ніж інші. Есеси, ґвардія старих бойовиків партії, що особисто прив'язані до фюрера і є елітою, підтверджують цю засаду. Цим пояснюється також і те, що комуністичні комісари рідко коли добровільно піддаються.

Верлін, 26 жовтня 1942 р.
Шмідт

*

Райхсуніверситет у Познані
Геологічно-Палеонтологічний Інститут
Професор д-р Павль В. Томзон

Довірочно!

Політичне звідомлення

Хоч я тут на Сході маю тільки спеціяльне доручення, але все ж уважаю своїм обов'язком додати до моїх речевих звідомлень загальні політичні зауваження. Мушу отверто й чесно сказати, що *вертався на батьківщину з найприкрішими враженнями.*

В годину, що вирішує про судьбу нашого народу, може кожна наша помилка мати найзлощасніші для нас наслідки. З польським або чеським питанням дамо собі раду легко, на це вистане біологічних сил нашого народу. Такі дрібні народи як естонці, лотиші й литовці мають пристосуватися до нас або пропадуть.

Зовсім інша справа на велетенському російському просторі, що дуже необхідний нам як база сирівців. Без співпраці місцевих сил — білорусів, українців або росіян — не зможемо опанувати цієї области.

У моєму загальному звідомленні я вказував уже на те, що нашого наукового дорості не вистане навіть для вужчого Райху. Ми навіть не можемо обсадити власними силами провідні місця у Росії, ми просто залежні тут від добровільної співпраці широких кіл місцевого населення. Тому мусимо рахуватися з ментальністю білорусів, українців і росіян та пристосовуватися до неї. Тут, серед населення, мусимо знайти групи і верстви, що на них можна б опертися.

Большевизм також не виріс лише з допомогою терору. Завдяки своїй вмілій пропаганді, він мав за собою біля 10-15% населення: частину промислового робітництва, нову совєтську інтеліґенцію і т. зв. сільських бідняків. Тільки з їх допомогою йому вдалося поневолити більшість — 85-90% населення.

Нас вітало щиро, як визволителів, принаймні 75% населення, що залишилося на місці. Була дуже сприятлива передумова залучити його в наше господарство. Але, що ми осягнули впродовж одного року? Ми всіх відштовхнули від себе, щира й чесна симпатія, яку нам спочатку виявляли, ступнево поступалася важкому розчаруванню. Тепер лише страх перед большевиками, перед їх пімстою, тримає ширші кола населення на нашому боці. Я мав між Мінськом і Кримом сотні розмов із представниками всіх кіл і верств місцевого населення, щоб виробити собі образ його настроїв. Росіянин, українець і білорусин стоять дуже часто на рівні дорості.

20-тилітнє большевицьке володіння мало значно менший вплив на духову структуру населення, ніж я раніше припускав. Звідомлення про це питання Двінґера, що часто появлялись у пресі, були грубою помилкою, що безмежно пошкодила нам. Москаль сприймає важкі удари долі тепер так, як і раніше — байдуже і стоїчно. Дещо, що нам видається дрібничкою, він часто уважає за щось суттєве, він має своє викарбуване почуття чести,

що помітно відрізняється від почуття европейця і його легко вразити. Це взяв до уваги большевизм і усунув деякі від'ємні явища з царських часів, напр., прилюдну лайку і хльосту. Те, що діялося в келіях НКВД, для широкої маси залишилося незнане. Розстріли сотень чи тисяч не зворушують населення, воно звикло до жертв, але »суворий капральський тон«, що його, на жаль, вживає багато наших установ, є для нього червоною плахтою.

Незліченну кількість разів чув я з різних боків вислови: »Не звертаючи уваги на большевицьку пропаґанду, ми відкидали можливість бити полонених і робітників, а тепер самі дуже часто бачимо це в прилюдних місцях. Навіть жінок б'ють, а того й большевики не робили...«

В колах інтеліґенції наша поведінка з культурними і науковими надбаннями викликає найглибше розчарування. У моєму звідомленні про Дніпропетрівське я звернув на це увагу; там учительські сили Гірничої академії з радости, що прийшли німецькі війська виставили у вітринах збірки, що їх большевики, відступаючи, поховали, а наша поліція без будь-якої причини знищила велику частину цих збірок.

Подібні явища червоною ниткою позначають усі довірочні розмови, які я вів у вересні та жовтні в Білорусії, Україні й на Криму з різними представниками місцевого населення.

Про господарські справи, як напр., про скасування вільного ринку в Києві, що населення прийняло як важкий удар, я навіть не відважуюсь писати, бо не можу охопити своїм зором загального становища, але »капральський тон«, хльоста і лайка на публічних місцях, безглузде нищення наукових устаткувань, що, напр., далі проводиться у Дніпропетрівську, мусимо негайно припинити і винних суворо карати.

Безумовно, твердість і суворість необхідні, росіянин сприймає їх теж без спротиву, він, мов юнак, має витончене чуття у цих справах. Різницю між правдивою панськістю, яка — на щастя — міцно проявляється у нашому війську та в есесах, і простаком, що лише грає ролю пана, якого, на жаль, можна зустріти в етапах та в цивільному управлінні навіть на високих становищах, він відчуває дуже чітко.

Останній тип, що — на жаль — на Сході Райху становить поважний відсоток населення, твердість заступає брутальністю, а панськість — цілковитим легковаженням усіма культурними вартостями. Хоч він прочитав лише дві-три книжки про якесь питання, поки вийшов із свого села, але вже має свою думку і його не можна повчити. Вже на батьківщині було тяжко терпіти його, але він вирізняється тупою робочою силою і тому, певною мірою, пожиточний. Тут, на Сході, на колоніяльному ґрунті, він є нашою катастрофою.

Наш рух у старому Райху почав успішну боротьбу проти цього типа з допомогою змагання за чемність. Тут, на Сході, ця акція була б ще більше на місці.

До якогось часу — отверто й чесно висловлююся — населення сприймає нас, як менше зло. Ще не пізно знайти якийсь спосіб для співпраці, але коли прогавимо цю нагоду, отворимо навстіж двері большевицькій пропаґанді. Це приведе потім до пасивного спротиву населення і далекойдучої допомоги большевицьким бандам. Господарське опанування цього краю буде незвичайно утруднене або взагалі неможливе.

Якщо можна усвідомити простака, що він своєю поведінкою дуже допомагає большевицькій пропаґанді, то це був би великий успіх. Плянова пропаґанда, до якої населення привикло, в тій великій країні є необхідністю. Населення живиться лише чутками, що їх масово розповсюджують большевицькі аґенти, а з нашого боку проти цього робимо стільки, що й ніщо.

Київ, 19 жовтня 1942. *Проф. д-р Павль В. Томзон*

*

Відпис *Таємна справа*

Довідка

Німеччина веде на Сході війну за: знищення большевизму, розтрощення великоросійської держави і, врешті, за здобуття колоніяльного краю для власного поселення і господарського використання.

Ця потрійна мета нашого походу на Схід викликала безмежний спротив народів Сходу. Якби війна велася лише за знищення комунізму, вона вже давно була б вирішена на нашу користь; це підтверджує наш досвід з цієї війни, підтверджують східні народи, особливо велика маса селянства, що ненавидить до краю большевизм. Також розподіл великої російської держави на її національні складові частини був би спинив цей спротив, що нас тепер зустрів. Як показують численні зізнання полонених та як виявив інший досвід, навіть передбачливіші москалі розуміють, що ця війна закінчиться для них територіяльними втратами і неросійські народи розірвуть рамки, в які їх втиснула Росія. Спротив червоної армії також викликаний передусім третьою метою нашого походу. Завдяки притаманному східнім народам інстинктові, кожний швидко відчув, навіть найбільш примітивний чоловік, що німецький клич про »визволення від большевизму« є лише серпанком, що прикриває головну мету Німеччини: поневолити своїм способом східні слов'янські народи. А що в цьому нема найменшого сумніву, підтверджує німецька публічна опінія в щораз ширших розмірах. Здобутий простір відверто визначається як переселенську область і то не тільки для німців, а навіть для завзятих ворогів Німеччини — голляндців, норвежців та інших. Господарське використовування проголошується письмом і словом, переводиться з найбільшою безоглядністю, зовсім не рахуючись із потребами місцевого населення.

Населення тут має більше зрозуміння до необхідних воєнних заходів і данин, ніж переможені народи Заходу. Але робітники і селяни, що вихо-

вані на свідомих людей большевизмом, відчули дуже швидко, що Німеччина не визнає їх рівноправними партнерами, тільки трактує як предмет своїх політичних і господарських цілей. Це безмежно розчарувало їх, тим більше, що вони покладали на Німеччину великі надії.

Головний Політичний Відділ Державного Міністерства для зайнятих східніх просторів може похвалитися, що він відразу зрозумів це становище. Швидко було ясно, що цієї війни на величезних просторах, з невичерпними людськими й матеріяльними засобами противника, не можна виграти впродовж короткого часу лише самою зброєю. Так, як у всіх великих війнах, що відбувалися в останній час, насамперед мусить прийти духовий розклад, війна мусить перетворитися у громадянську війну, тим більше, що німецькі збройні сили не мають наміру обсаджувати цілу територію Совєтського Союзу. Російська руїна 1917-го і німецький упадок 1918-го року були також наслідком не лише самої зброї, а в першу чергу духового розкладу. Те, що осягнув Ленін у Росії — було наслідком 14-ти пунктів Вільсона і аґітації марксизму в Німеччині.

В Совєтському Союзі ми застали населення, якому набрид большевизм і воно жадібно ждало нових кличів, що дали б йому надію на краще майбутнє. Завданням Німеччини було знайти такі нові кличі, але так не сталося. Населення зайнятих східніх областей привітало нас радісно як визволителів, добровільно і відверто, тілом і душею, віддало себе до нашої диспозиції. Де залучено до німецьких збройних сил українців, москалів, білорусів чи балтійців, вони всюди, майже без виїмку, виявили себе корисними. Тому Політичний Надвідділ намагався всіма засобами зберегти й використати для нашої мети цей величезний капітал, що дістався в наші руки. Для цього було необхідним гостро й чітко відмежувати націонал-соціялізм від большевизму і дати населенню надію на нове краще життя. Всі заходи, що їх пропонував Політичний Надвідділ, були спрямовані до однієї мети: зберегти цей капітал. Часто їх тлумачили як вислів м'якого, сентиментального, гуманітарного наставлення, як своєрідну глупу німецьку чутливість, але по суті вони були лише виявом найяскравішої реальної політики, бо йшло тут тільки про те, щоб зберегти мільйонові маси східнього простору позитивно наставленими до нас, такими, як ми їх застали, щоб з того витягнути якнайбільші військові, політичні та господарські користі для Німеччини. Якби ця політика була вдалася нам, можна було сподіватися якнайбільшого впливу на ворожі військові частини. В Совєтському Союзі, з допомогою найбільш успішного пропаґандивного апарату, який взагалі колинебудь існував, продовж довгих років під'юджувано маси проти світу, що їх оточував. До 1939 року націонал-соціялізм був предметом найбільш ненависних нападів. День-у-день робітникам і селянам втовкмачували, що працюючі маси в Німеччині є жертвою найлютішого визиску. Тому робітники і селяни Совєтського Союзу поставилися до німецького правління дуже насторожено. Щоправда, вони не вірили повністю большевицькій пропаґанді, все ж таки нових панів зустріли з недовірям.

Народи Совєтського Союзу, як знаємо, перейшли найгірше, тому мають такі малі вимоги в житті, навіть у політичній ділянці, що для нас просто незрозуміле. Отже форма управління, без грабунків і експлуатації, що усунула б большевицькі методи, була б викликала якнайбільше захоплення і дала б нам у руки мільйонну масу. Це мало б і свій вплив на дальший опір червоної армії. Можна було легко досягнути того, щоб червоноармієць сказав собі: »Я борюся за систему, що значно гірша від того, що жде мене у випадку програної війни. Під німецьким пануванням мені буде під кожним оглядом краще, ніж було досі«. Якби такий погляд був поширився серед червоноармійців — війна дуже швидко закінчилася б.

Тому Політичний Надвідділ уважав за свій найсвятіший обов'язок допомогти, по змозі, нашим бойовим частинам спаралізувати сили спротиву червоної армії і таким способом скоротити війну. До запропонованих заходів, щоб осягнути нашу мету, належить у першу чергу земельний устрій і свобода віри, себто реформи, що суттєво різняться від большевицької системи. Беручи до уваги велике значення, що його має у Совєтському Союзі земельне питання, Політичний Надвідділ уже на початку нашого східнього походу пропонував скасувати колгоспи і привернути приватне земельне господарство. Нашу пропозицію відкинув Чотирилітній плян, мотивуючи тим, що під час війни не може бути й мови про будь-які організаційні зміни. Тому нам удалося у серпні минулого року добитися тільки збільшення присадибної площі.

Але ще перед запровадженням у життя Чотирилітнього пляну, стало зрозуміле, що в інтересі самої продукції необхідно будь-яким способом розв'язати невмовкаюче домагання населення скасувати колгоспи. Домагання Політичного Надвідділу скасувати колективні господарства знайшло свій вислів у Новому земельному устрою. Вистачило кілька місяців, щоб усім, не лише військовим станицям, почавши з наймолодшого четаря у передовій лінії, а також і службовим установам та цивільному управлінню на зайнятих східніх просторах, стала ясною необхідність скасувати колгоспну систему. Одинокими виїмками в поглядах на це питання були обидва пани райхскомісари, спротив яких припізнив, на жаль, вирішення справи на багато тижнів. Новий земельний устрій появився майже перед весняними роботами. Відділ преси й пропаґанди І-го Надвідділу проголосив його по країні сильною пропаґандивною хвилею. Безпосереднім наслідком було просто неймовірне зусилля у весняних роботах, які — незважаючи на найнесприятливіші умовини, — були успішно переведені. Все ж таки це не мало впливу на ворога. Зрозуміло, що ворожа пропаґанда виступила проти нашого земельного устрою, користуючись усіма можливими засобами. Головним її аргументом було те, що тут іде лише про обіцянку, щоб досягнути хвилеві тактичні успіхи, але насправді Німеччина хоче згодом користуватися землею тільки для своєї мети. Цей аргумент підтверджував факт, що запроваджування нового земельного устрою відбувалося дуже повільно, що частинно було наслідком незалежних від нас обставин (брак

землемірів, ґрунтових книг, мірничого приладдя тощо). Передбачалося, що в 1942 році в Україні 20% колгоспних господарств будуть перетворені на сільсько-господарські кооперативи. Ще в серпні 1941 року було передбачено збільшити присадибну ділянку, що є головним питанням колгоспного господарювання, але досі збільшення присадибної ділянки не охопило й 10% колгоспних господарств. Перетворення колгоспів на сільсько-господарські кооперативи щойно почалося і, згідно з напрямними керівника господарської розбудови Кернера, до кінця серпня цього року не охопить більше як 10% колгоспів. В такій ситуації не можна дивуватися, що більша частина українського селянства піддається ворожій пропаґанді і втратила віру в здійснення наших замірів.

Свобода релігії повинна була викликати негайну пропаґандивну акцію. Але після переговорів, що велися впродовж місяців, постановлено не проголошувати врочисто свободи релігії, навпаки, свободу релігії якнайбільше тримати в тіні. Пропаґандивна акція втратила на цьому багато. Коли Політичний Надвідділ побачив зволікання у вирішенні церковного питання, він хотів заступити це питання іншим засобом пропаґанди — приверненням приватної власности. Тут можна було виявити перед цілим світом, що націонал-соціялізм рішений відкинути вивласницькі засоби і запровадити нову систему приватної власности. Першою передумовою для застосування цього клича у пропаґанді було б негайне скасування вивласницької системи в балтицьких країнах, де большевизм панував ледве один рік і можна легко повернути населенню приватну власність. На превелике здивування населення, німецьке управління почало відгравати ролю сторожа большевицьких грабіжницьких порядків. Усі генеральні комісари балтицьких країн підкреслювали необхідність реприватизації, як засобу психологічного впливу на населення, який, як відомо, був би дуже корисний для німецької справи. Навіть тоді, коли Чотирилітній плян виявив, що дальше зволікання з реприватизацією шкодить і німецьким господарським інтересам, отже розвіялися усі попередні сумніви, лише на безосновне домагання райхскомісара, не зроблено, проти політичного глузду, жодних речевих потягнень, щоб відновити передбольшевицьку систему власности.

Знову вирвано нам із рук зброю, якою можна було нищити ворожий фронт, зброю, яка через її силу впливу не може бути недооцінювана. Коли большевики відбирали приватну власність без відшкодування, це викликало свого часу обурення не лише російських громадян, включно з багатшими селянами, а й цілого цивілізованого світу. Тому світ, як і розчаровані робітники й селяни Совєтського Союзу, чекали від Німеччини ясного становища в тій справі. Мовчанка Німеччини пішла на користь ворожій пропаґанді; зовсім імовірно, що вона переконала совєтські маси в тому, що Німеччина не має в пляні повернути населенню приватну власність. Політичний Надвідділ постійно підкреслює, що народам Сходу необхідно сказати щось конкретне про їхнє майбутнє. Він звертав увагу на те, що коли не будемо запобігати ворожій пропаґанді, то народи Сходу підпадуть під її

вплив, повірять, що Німеччина має замір поневолити їх. В тій справі Політичний Надвідділ одержав численні вказівки від військових станиць. У них звертається увагу на доцільність скласти від авторитетних німецьких чинників заяву з успокоюючими запевненнями щодо майбутности східніх народів. Запропоновано, що найкращим засобом було б покликати до життя управління, очолене одним із совєтських полонених генералів, у противагу Сталінові. А коли треба оминути назву »управління«, то покликати якогось збунтованого червоного генерала, на зразок де Ґоля, що був би немов осередною точкою для всіх незадоволених Сталіном червоних бійців. Слушність таких засобів потім підтвердили свідчення воєннополонених. Вони всі твердили, що повна мовчанка Німеччини про майбутнє Росії примушує сподіватися найгіршого. Багато з тих воєннополонених добровільно перейшли до нас, але вони не знали, що їх чекає. Під прапором якогось визначного протиреволюційного генерала вони всі радо й хоробро боролися б проти большевицького режиму.

Всі наші згадані проєкти відкинено. Тільки тюрко-кавказьким народам і козакам дозволено брати участь у нашій фронтовій службі, а вкінці — й естонцям. Ці відділи поповнюються загально воєннополоненими і цивільними, вживаються у першу чергу для менш важливої служби, але навіть у найважливіших завданнях вони знаменито виконували свої обов'язки. Щойно в останніх тижнях, під тиском загрози з боку партизан, дозволено організувати більші місцеві групи, але тільки для поборювання банд. Проте й цей засіб не дасть нам пропаґандивних успіхів, якщо не дозволимо фронтового набору з якоюсь визначною, з відомим ім'ям, людиною на чолі.

Щоб досягнути вище зазначену політичну мету, Політичний Надвідділ був примушений відкликати ті німецькі заходи, які зміцнювали силу спротиву противника, або, принаймні, їх дещо змінити.

Тут, насамперед, треба назвати поведінку з воєннополоненими. Ні для приятеля, ні для ворога вже не є жодною таємницею те, що сотні тисяч воєннополонених були дослівно виморені голодом і викінчені морозом у наших таборах. Кажеться, що для них не вистачило харчів, але дивне те, що тільки для воєннополонених із Совєтського Союзу забракло харчів, а в той же самий час не було голосних скарг із приводу нашої поведінки з іншими воєннополоненими — поляками, сербами, французами і англійцями. Зрозуміло, що нічим іншим не можна було так зміцнити спротив червоної армії, як свідомістю, що червоноармійців чекає повільна, мученицька смерть у німецькому полоні. Завдяки безнастанним зусиллям, Політичному Надвідділові вдалося досягнути істотного покращання долі воєннополонених, але воно не є наслідком політичної кмітливости, а тільки наглої свідомости, що наш робітничий ринок мусить мати робочу силу. Ми пережили ґротесковий образ, коли після знищення голодом воєннополонених треба було на ґвалт спроваджувати мільйони робітників із зайнятих східніх просторів, щоб виповнити прогалини в Німеччині й тоді, нагло, питання харчів не

грало жодної ролі. А далі — в безмежному принижуванні слов'янської людини застосовувано в час набору робітників методи, які мають свій праобраз лише в найчорніших часах торгівлі невільниками.

Не треба пригадувати, що ті методи застосовано тільки в Совєтському Союзі, в жодних інших ворожих країнах — Голляндії чи Норвегії — таке не діялося. Ми справді дуже полегшили совєтській пропаґанді розбурхати ненависть до Німеччини і націонал-соціялістичної системи. Все хоробріше бореться совєтський вояк, не зважаючи на намагання знайти для цієї хоробрости іншу назву. Все більше ллється дорогої німецької крови, щоб ломити спротив червоної армії. Самозрозуміло, що Політичний Надвідділ безнастанно намагається спрямувати методи ловлі робітників на розумні рейки. Вже попередньо поважно думалося про те, щоб від висланих до Німеччини робітників вимагати якнайбільшої продуктивности при мінімальних коштах їх утримання. І тут привела до кращого не політична доцільність, а тільки примітивне біологічне пізнання. Тепер з України до Німеччини має прибути 400.000 домашніх помічниць і німецька преса вже відверто проголошує, що вони не матимуть права на вільний час, не сміють домагатися дозволу відвідувати театри, кінотеатри і ресторани, що тижнево тільки три години, за виїмком службових справ, вони можуть перебувати поза своєю квартирою.

До того ж треба додати ще й поведінку з українцями в самому Райхскомісаріяті. З виїмковою зарозумілістю ставимо себе понад усі політичні потреби і на радісне здивування цілого кольорового світу трактуємо народи зайнятих східніх областей як білих другої кляси, яким Провидіння, буцімто, призначило виконувати невільничу службу для Німеччини і Европи. Для них дозволена лише найнижча шкільна освіта, суспільна опіка заборонена. Їх прохарчування цікавить нас лише так довго, як довго вони працездатні, в кожному відношенні даємо їм відчути, що уважаємо їх нижчими від себе.

В такій ситуації треба устійнити наступне:

І. Сила спротиву червоної армії і сила партизанського руху зросли мірою того, як населення пізнало правдиве наше наставлення. Успіхи нашої знаменитої армії, точно так, як у 1918 році, невтралізовані нашою недоладною політикою. Наша політика зігнала в один фронт проти нас і большевиків, і росіян.

Росіянин бореться сьогодні з найбільшою хоробрістю і самопосвятою за ніщо інше, як тільки за визнання його людської гідности.

ІІ. Наша політика використати Україну як противагу могутній Росії, Польщі й Балканам, і як поміст до Кавказу, зазнала повної поразки. Сорок мільйонів українців, що вітали нас радісно, як визволителів, сьогодні ставляться до нас, як байдужі глядачі, вже починають переходити до ворожого табору. Якщо нам не вдасться змінити цього стану в останній хвилині, загрожує небезпека, що в Україні виникне партизанський рух, який не тільки відірве Україну від нас як доставця харчових засобів, а й перешкодить довозові німецького війська, загрозить його існуванню, наслідком чого прийде поразка німців.

Якщо хочемо усунути небезпеку, що загрожує нам, треба домагатися:

1) Супроти України в кожному відношенні мусить бути застосована абсолютно позитивна політика. Україна не сміє бути для нас тільки предметом здобичі, все її населення мусить відчути, що Німеччина є його приятелем і визволителем. Німецькі господарські станиці мусять відповідати за те, щоб населення одержувало потрібний до життя мінімум. Примусовий набір робітників у зайнятих східніх областях мусить бути негайно припинений, поведінка з українцями та іншими східніми народами в Райху мусить бути пристойна, гідна людини. Прилюдно, у висловах і на письмі треба обминати все те, що показувало б наше трактування зайнятих просторів як нашу здобич. Російському народові треба сказати щось конкретне про його майбутнє, тим більше, що Німеччина не має наміру ні сили зайняти цілу російську територію.

2) Як експонент тієї, вгорі накресленої політики, що не зрозуміла ролі України у світовій політиці та прогайнувала для нас приязнь 40-мільйонового народу, а яка відповідає і за зміцнення сили спротиву червоної армії, — загально несе відповідальність уряд Райхскомісара України. Він бачить своє єдине завдання у господарському визиску, але чим довше триває війна, тим більше мусять прийти до голосу політичні сили. Тому було б доцільно поставити на чолі Райхскомісаріяту особистість із відповідними політичними кваліфікаціями.

Коли в останній хвилині не зробимо зміни нашого курсу, можемо з певністю сказати, що сила спротиву червоної армії і цілого російського народу зміцниться, а Німеччина буде примушена і далі жертвувати свою найкращу кров. Треба сказати відверто, що наближається навіть можливість німецької поразки, особливо коли партизанський рух захопить Україну, до чого Сталін змагає з допомогою всіх можливих засобів. Не треба думати, що в південній Україні ця небезпека не існує, бо там нема багон і лісів. Згадати б лише Махна, провідника банди, який майже два роки тероризував Україну і зумів оминути всі переслідування. Неправильно також надіятися на господарське заломання Совєтського Союзу. Правда, втрата большевиками врожайної країни, сирівців і індустрії — дуже велика, але їм залишається ще багатий на різного роду сирівці Уральський простір, що індустріяльно розвивається уже впродовж 14 років, і багатий Сибір. Врешті, ми знаємо, що совєти ведуть систематично запасову господарку і що ми не спроможні перешкодити англійсько-американському постачанню.

Якщо запровадимо запроєктовану зміну курсу, можемо бути певні, що нам удасться знищити червону армію. Спротив червоноармійця буде зломаний у тій хвилині, коли він переконається, що Німеччина несе йому краще життя, ніж те, яке він мав під совєтами, що Німеччина хоч трохи звертає увагу на його національні прикмети, себто — не хоче грабувати йому його душі.

Справа ця настільки поважна, що не може залишатися невирішеною. Тут іде про майбутнє німецького народу, про його бути або не бути.

Постійна теза Політичного Надвідділу, що швидку перемогу можна осягнути лише сполученням зброї із широко розгорненою політичною офензивою — виправдується. Факт, що в управлінні зайнятих східніх просторів є майже виключно люди, що не знають Росії, є одною з причин, чому ця теза не запроваджена в життя. Панове дуже повільно порушують проблеми, при чому вони переважно потребують перекладачів. Не зважаючи на те, вже сьогодні можна ствердити, що широкі кола нижчих урядників в Україні є просто перелякані наказаним згори курсом, але не мають змоги передати свої думки. Тому тим більше треба мати довір'я до політики Політичного Надвідділу, політики, що сперта на найкращому знанні справи і людей. Політичний Надвідділ ще й сьогодні вірить у швидкий кінець війни, якщо його політична лінія буде здійснена.

Берлін, 25 жовтня 1942 *Бройтіґам*

(Далі буде)

ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ВІСНИК

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Орґанізації Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, насвітлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські політичні, економічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми; друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також містить критичні літературно-мистецькі огляди.

*

У 1963 році в »Віснику« брали участь: Василь Барка, проф. І. Боднарук, І. Білинський, В. Бора, Наталка Бандера, Р. Володимир, д-р С. Галамай, В. Гальченко, В. Давиденко, д-р Д. Донцов, М. Дербуш, М. Дольницький, П. Добрівлянський, Зореслав, д-р М. Кушнір, М. Карпович-Дубиняк, д-р Р. Кухар, Петро Кізко, Іван Керницький, А. Коссовська, мґр Є. Лозинський, д-р В. Луців, інж. Є. Ляхович, Л. Мойсеєва, проф. А. Малюца, інж. Є. Маланюк, Софія Наумович, М. Островерха, Леонід Полтава, Микола Понеділок, С. Петрович, Р. Р-вич, д-р Богдан Романенчук, Ярослав Стецько, д-р О. Соколишин, д-р Б. Стебельський, Яр Славутич, В. С-ко, П. Терещук, Ю. Тис-Крохмалюк, М. Величківський, проф. М. Чировський, проф. М. Чубатий, М. Заклинський та багато інших.

Умови передплати: річно — $5, піврічно — $3, поодиноке число 50 центів. В інших країнах — у рівновартості американського доляра.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P. O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

Михайло Б. ЖДАН

ЧІНГІЗ-ХАН

Питання, хто творить історію: одиниці чи маси, духові чи матеріяльні поштовхи — все ще відкрите, а відповіді на нього покищо суперечні. Але, незалежно від цього, геніяльні одиниці завжди притягали до себе, й досі притягають, увагу істориків. Про Олександра Великого, Ганнібала, Цезара і Наполеона вже написано десятки монографій, пишеться їх далі. Має своїх біографів і неперевершений державний організатор, геніяльний стратег і вождь, Чінгіз-хан Темучін, але не знайшов він свого історика між українцями. Явище дивне й незрозуміле, коли взяти до уваги, що саме полки Темучіна розгромили українські війська над річкою Калкою у 1223 році та що саме своєрідна месіяністична ідея Темучіна, що після його смерти перейшла на його нащадків, знищила українську державність, а залізні обручі державних законів, що ними скував він монгольську імперію, тиснули впродовж півтора століття і більшість українських земель.

*

Ціла історія стародавньої України — це перш за все історія її безперервної боротьби зі степовиками. Коли не брати до уваги скитів і сарматів, племен іранського походження, то перелік тих степовиків треба почати від гунів, племен тюркського походження, що в другій половині IV-го століття появилися на чорноморських степах України. За гунами прийшов цілий ряд тюркських кочовиків, що — витискаючи своїх попередників — одні за одними вдирались на південь України. Останніми наїзниками тюркського походження були половці. Розгромивши печенігів і торків у половині XI-го століття, вони зайняли їх місце в південних степах України і кочували там цілі два століття, аж до приходу татар.

Останньою і найбільш небезпечною для України хвилею кочовиків, що залила південь України, була мішанина монгольсько-тюркських племен, відома в нашій історичній літературі та в усній словесності як татари, які в половині XIII-го століття загарбали більшість українських земель, утворивши на її периферіях державний організм — Золоту Орду.

Батьківщиною монгольських племен були степи та півпустині Середньої Азії. Важкі кліматичні умови і скупі можливості прожитку — створили з монгольських кочовиків витривалу, загартовану, невибагливу людську породу. Їхня культура була на низькому рівні. На початку XIII-го століття вони не мали навіть власного письма, визнавали шаманську релігію, що була мішаниною убожання сил природи і культу предків. Найвищим їх божеством було небо, виїмковою пошаною тішились у них огонь і вода, що очищували людську душу. Каста шаманів, посередників між людьми і вищими силами, виконувала також обов'язки лікарів і ворожбитів. До

інших релігій монголи ставились із вирозумінням, навіть із далекойдучою толеранцією.

Головним зайняттям монгольських племен був випас коней, рогатої худоби й верблюдів. Це, очевидно, зумовило і їхній спосіб життя — постійний перехід з одного місця на інше, в пошуках теренів із ліпшою пашею для їх табунів і черед. Крім випасу худоби, займалися вони також мисливством, що постачало їм додатково поживи і шкури на одяг та інші необхідні речі. Самі ж виробляли різне знаряддя, необхідне для життя, одяг і зброю, а зброю ліпшої якости спроваджували з Китаю.

Підставовою одиницею монгольського суспільства була родина, на чолі якої був батько. Разом із батьком жили його жінки (в монголів було многоженство) і діти. Значення жінок у монголів було велике, вони часто відігравали й велику ролю у політичному житті. Родини лучились у більші одиниці — роди, що були пов'язані традицією спільного походження. Коли табуни й череди були приватною власністю родин, то пасовиська належали до цілого роду. Більша кількість родів творила плем'я, на чолі якого стояли нойони (начальники, вожді) або багадури (герої, богатирі), а на чолі більших племен чи з'єднань племен були хани (володарі).

Напереломі XII-го і XIII-го століть у Середній Азії жили такі племена: найдалі на захід висунені, на північ від Алтайських гір у верхів'ях ріки Іртиша, жили наймани, на схід від них — кочували кераїти, на північ від кераїтів, над рікою Селенґою, що впадає до Байкальського озера, жили меркіти. Найбільш культурно відсталі ойрати випасали свої череди на гористих теренах на південному заході від Байкалу. Найвпливовіше в той час плем'я властивих монголів, від якого пішла назва для всіх расово і мовно пов'язаних племен Середньої Азії, жило над ріками Ононом і Керуленом. На південний схід від монголів жили племена татарів, хунґіратів і онґутів, що розкинулись аж до великого китайського муру.

Велику ролю між тими степовиками в другій половині XII-го століття відіграв Єсуґей, що злучив племена властивих монголів і з допомогою свого союзника Тоґруля, хана кераїтів, розбив своїх традиційних ворогів — татарів. Єсуґей помер 1165-го року отруєний татарами. Він залишив кількох синів, а найстаршому його синові, Темучінові, під час смерти батька було 10 років.

Дитячі літа Темучіна минали в злиднях і серед небезпек. Усі роди, що колись належали до Єсуґея, тепер відмовили послуху молодому наслідникові. Але з допомогою Тоґруля і свого молодого приятеля Джамуґи, начальника одного із сусідніх племен, Темучін почав швидко опановувати ситуацію. Невдовзі він примусив ті монгольські племена, що відпали від нього після смерти його батька, коритися його владі, цілковито розбив татарське плем'я, а татар-невільників розподілив між своїх союзників.

Послідовна політика Темучіна, явно спрямована до об'єднання усіх монгольських племен в одну державну цілість, довела до розриву між ним і його союзниками Джамуґою і Тоґрулою. З цього почалася і війна з ними, з якої переможцем вийшов Темучін. Пляни Темучіна завершив курултай — з'їзд представників усіх підбитих і заприязнених із монголами племен, що

відбувся на весні 1206-го року біля джерел річки Онону. Темучіна обрано чінгіз-ханом, себто найвищим володарем. З'їзд цей (курултай) не тільки підтвердив злуку монгольських племен в одну державу, а й надав Темучінові права необмеженого володаря.

Але Темучін розумів, що механічно об'єднані племена завжди будуть виявляти відосередні тенденції, тому вирішив пов'язати їх міцнішими внутрішніми зв'язками. Для цієї мети почав поширювати і поглиблювати ідею надприродного походження володаря Монголії. Він і його нащадки почали покликатись на »небесне походження«, що, відповідно політично оформлене, не тільки санкціонувало абсолютну владу володаря, а й наділяло його виїмковою політичною місією, яка мала охопити цілий світ. Ця місія — це підбій цілого світу, згідно з монгольською теорією: на небі — один Бог, на землі — один володар.

Головним знаряддям, що мало усунути племінні різниці між монголами і внормувати приватне й публічне їх правне життя — була яса, як своєрідний кодекс прав, проголошений на куралтаю 1206-го року. Яса складалась із деяких загальноприйнятих племінних звичаїв та нових законів, запропонованих Темучіном. Дослідники яси кажуть, що вона переходила декілька редакцій. Хоч текст яси не зберігся до наших часів, але на підставі свідчень тогочасних авторів, сучасні історики твердять, що яса нормувала такі ділянки тодішнього життя: міжнародні справи, організацію армії, адміністративні, торговельні й цивільні справи[1]. Наступники Темучіна доповняли ясу новими наказами, т. зв. ярликами. Яса, на думку її творця і його пізніших наслідників, мала зобов'язувати не тільки монголів, а також і населення завойованих монголами країн. Але вже ближчий контакт із підбитими народами, напр., в Китаї, примусив монголів поступитися у користь існуючих там законів.

Яса передбачала суворі кари за ломання законів, наслідком чого монголи дуже швидко перевиховались. Іван Пляно Карпіні, посол папи Іннокентія до хана Ґуюка (1246 рік), подає такі прикмети монголів: »...Вони більш послушні своїм володарям, ніж будь-які інші люди на землі... ніколи не трапляються між ними бійки, спори чи вбивства... Не можна знайти між ними грабіжників чи злодіїв, тому їхні мешкання і вози, де вони тримають свої дорогі речі, не забезпечені замками. Як затратиться якась їхня тварина, то її віднайдуть без труднощів. Незвичайно дружні між собою і охоче ділять свою поживу з іншими, хоч самі небагато мають«[2].

Отже, немає сумніву в тому, що ті прикмети кочовиків були наслідком виховних впливів яси. Карні санкції яси за провини, що про них згадує Карпіні, такі: »...Вони мають також закон або звичай карати смертю кожного чоловіка і жінку, що їх приловлять на чужолостві... Якщо когось переловлять на крадежі, карають його смертю без милосердя«[3].

---

1) George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven 1953, pp. 99-109.

2) John of Plano Carpini, History of the Mongols, *The Mongol Mission*. Ed. Christopher Dawson. New York 1955, pp. 14-15.

3) John of Plano Carpini, op. cit., p. 17; Harold Lamb, *Genghis Khan*, New York 1928, pp. 202-203.

Закони яси поклали також тверді основи під організацію монґольської армії. Вони запровадили десяткову систему поділу війська з відповідними начальниками, визначили межі віку для зобов'язуваних до військової служби, накреслили права й обов'язки прибічної ханської ґвардії, що була елітарною військовою одиницею, яку вживано під час бою у вирішальних моментах. Згідно з законами яси, всі зобов'язані до військової служби чоловіки брали обов'язкову участь у щорічних зимових ловах, що мали подвійне значення: забезпечувати населення поживою і заправляти учасників до військового діла.

Впорядкувавши внутрішні справи у своїй державі, Темучін почав велике діло: творити монгольську світову імперію. Щоб забезпечитися від можливої диверсії ззовні, він вислав свого найстаршого сина Джучі на схід із завданням підкорити сусідні племена Західнього Сибіру (1208 р.), а сам пішов на тангутів, що заселювали північні схили гір Нан-Шану (1207 і 1209 роки). Обидва походи закінчились повним успіхом, забезпечуючи таким чином запілля Темучіна під час походу на Китай.

Територія сьогоднішнього Китаю ділилась у той час на дві окремі держави. В південному Китаї панувала династія Сунґ, а в північному, після усунення пануючої родини Ліяо, володіла династія Кін. Використовуючи невдоволення деяких кіл населення північного Китаю із тієї зміни, Темучін спровокував війну. Це була жорстока війна, що тягнулась від 1211-го до 1215-го року, аж до здобуття столиці Китаю — Пекіну. Остаточну пацифікацію Китаю Темучін доручив своєму найліпшому вождеві Могулі, що одночасно став намісником того краю.

Підкорення Китаю мало для Монголії під кожним оглядом велике значення. Перш за все закріпило серед монголів переконання, що перед »посланим небом« Темучіном не встоїться жодна сила. Це переконання позначувало всі дальші походи Темучіна. Природні багатства Китаю, його промислові і хліборобські продукти створили матеріяльну базу для пізнішої експансії Монголії на Захід, у чому монголам допомогла нова військова техніка, перебрана від китайців, і той військовий досвід, що його здобув у війні з Китаєм військовий штаб Чінгіз-хана. Вертаючись у свої степи, Темучін забрав з Китаю чимало кваліфікованих людей, яких потім використовував у розбудові державного апарату Монголії. З-поміж них на перше місце висунувся Єлю-Чут-сай, філософ і поет, нащадок королівської родини Ліяо, що став головним дорадником Темучіна та організатором господарського життя Монголії. Саме Єлю-Чут-саєві приписано слова: »З сідла можна здобути цілий світ, але правити ним не можна!«

Після здобуття північного Китаю, в Азії залишився ще один, рівний Монголії противник — Хорезм. Ця імперія охоплювала в той час цілий західній Туркестан та Іранську височину. Її кордони сягали від Каспійського моря на заході до Паміру і ріки Інду на сході та від сьогоднішніх киргизьких степів на півночі до Перської затоки і Арабського моря на півдні. Хорезм був великою економічною силою, що не тільки продукувала високоякісні товари, а й була важливим звеном у міжнародній торгівлі по лінії: середземноморські міста Італії — Китай. Культура панівних кляс

у Хорезмі була дуже висока. Тодішній володар Хорезму, Магомет II, мав славу непереможного войовника, його називали другим Олександром Великим. Безпосередньою причиною війни між Хорезмом і Монголією було побиття монгольських купців у Хорезмі та зневага послів Темучіна, що прибули інтервеніювати в тій справі.

1219-го року великі армії Темучіна, під проводом його синів і найздібніших полководців, перейшли різними шляхами недоступні гори, що відділяли обидві імперії, і ввійшли до Хорезму. Магомет вирішив не ставити чола напасникам у відвертих боях, а боронити край у замкнених твердинях. Але нові технічні засоби, що їх перебрав Темучін від китайського воєнного мистецтва (метавки, тарани до розбивання мурів, стріли з горіючою нафтою і сіркою) перехилили перемогу на бік наїзників. Після упадку твердинь Ходженту і Бухари, прийшла черга на наймогутнішу твердиню Хорезму — Самарканду (1220 р.). Упадок цієї твердині означав, що справа опанування цілого Хорезму є вже тільки питанням часу.

Під час облоги Самарканди Темучін довідався, що шах Магомет утік до своїх західніх провінцій, щоб збирати нові військові сили до дальшої війни. Темучін вислав 30-тисячний корпус кінноти з дорученням зловити Магомета. Корпусом проводили два найздібніші полководці: багадур Субудай і нойон Джебе. По довгому поході, серед безнастанних боїв з місцевим населенням, монгольські війська перейшли Кавказ і зупинились на його північних схилах. Тут прийшло до бою між ними і коаліцією місцевого населення — половців, ясів, касогів і обезів. Бій випав у користь татарів. Тоді половці звернулися за допомогою до українських князів. На конґресі в Києві українські князі вирішили допомогти половцям[4].

Велике княже військо вийшло в степи проти татарів, але над річкою Калкою 1223-го року було цілковито розгромлене. Татари завернули в степи Середньої Азії.

Тим часом головні сили Темучіна ліквідували останні осередки опору Хорезму. Спротив монголам організував лицарський син Магомета Джелаль-ад-Дін. Організована ним партизанка на периферіях Хорезму, особливо в горах Ірану й Афганістану, мала деякі осяги, але швидко була зліквідована.

На початку 1223-го року Темучін залишив свої залоги і свій адміністративний апарат у Хорезмі та вернувся на відпочинок у степи центральної Азії. Але вже в 1225-му році він знову вибрався в похід, тепер проти тангутів, що, підкорившись перед тим Темучінові, знову пробували скинути зі себе залежність. У завзятих боях тангутів цілковито розгромлено.

Під час війни з тангутами Темучін важко захворів. Передбачаючи свою смерть, він призначив своїм наступником, великим ханом, Уґедея (Огодая), що дістав у приділі Джунгарію. Другий син Темучіна, Джаґатай, дістав Східній Туркестан і південно-західні здобуті країни. Наймолодший син, Тулуй, залишився на батьківщині, Монголії, а найстарший, Джучі, одержав землі кипчаків від Алтаю на захід. Західні кордони його посілостей мали бути там, де »дійдуть копита монгольських коней«. Тому, що Джучі помер ще перед смертю батька, Темучіна, Кипчак припав його синові, ханові Бату.

4) Докладніше про це в статті Михайла Ждана »Перший напад татар на Україну«. »Виз. Шлях«, кн. VII, VIII, IX, стор. 684-698, 789-802, 902-910, 1961 р.

Упорядкувавши таким чином справи спадщини, Темучін помер у 1227-му році.

Різні історики по-різному інтерпретують таємницю успіхів Темучіна. Сучасний знавець Далекого Сходу Овен Латімор, застановляючись над безприкладним в історії ростом імперії монголів, каже, що вирішальну ролю в монгольській експансії відіграло вміння Темучіна перебирати з чужої військової техніки найкращі здобутки і використовувати їх, у змодифікованому вигляді, під час своїх воєнних операцій[5]. Свої підбої, каже Латімор, Темучін почав невеликою кількістю кінноти, військова техніка якої обмежувалася вмінням орудувати луком. По 13-ти роках, під час війни в Хорезмі, у війську Темучіна вже були інженерські відділи, що робили підкопи під мурами обложених міст та висаджували їх стрільним порохом, були й артилерійські відділи, що з допомогою катапульт-метавок засипали міста градом каміння і посудинами з горіючою нафтою, були й саперські відділи, що відтинали доплив води до міст, приневолюючи таким способом оборонців здаватись.

На вислід монгольських походів впливала великою мірою і розвідка, організована, за китайським зразком, у монголів. Хоч сам неграмотний, Темучін зрозумів велике значення письма і звелів поширювати серед монголів навчання письма. Ата-Малік Джувайні, історик перських ханів із роду Гулагу, внук Темучіна, пише: »Тому, що татари не мали свого письма, він (Темучін) наказав, щоб монгольські діти вчились письма від уйгурів«. Цим письмом, каже Джувайні, були писані яса та інші ханські зарядження[6].

На жаль, не маємо відомостей про те, як у практиці відбувалось навчання монгольських дітей, але можемо дещо сказати про його висліди: уже двадцять років після смерти Темучіна появилася писана уйгурським письмом найстарша історія монголів, загально знана як »Таємна історія монголів«.

До повного успіху Темучіна у його воєнних діях та в організації держави спричинилось значною мірою і його вміння підшукувати відповідних людей на головні пости. Таких людей він брав переважно з чужих, часто ворожих йому, середовищ. Крім згаданого вже китайського філософа і поета Єлю-Чут-сая, найближчим дорадником Темучіна у фінансових справах був купець із Хорезму, Магомет Ялявач.

У військових справах найбільшим авторитетом був багадур Субудай, автор планів походу татарів на Европу в 1239-1241 роках. Йому дорівнював уже згаданий нойон Джебе, що належав до монгольського племена ісут, яке в початкових змаганнях Темучіна було на боці його противників. Трапилось, що під час одного бою Джебе поранив стрілою коня Темучіна. Після програного бою, Джебе прийшов до Темучіна і признався до свого вчинку, кажучи: »Якщо звелиш мене вбити за кару, то тільки закровавиш шматок землі, коли ж подаруєш мені життя, буду вірно служити тобі, а як

---

5) Owen Lattimore, Chingis Khan and the Mongol Conquest, *Scientific American*, August 1963, p. 66.

6) Ata-Malik Juvaini, *The history of the world conqueror*, Manchester 1958, p. 25.

прийдеться мені боротись із твоїми ворогами, дожену їх, хоч би прийшлось перебрити найглибшу воду чи розбити найтвердше каміння«. Темучін відповів: »Якщо людина забиває когось, то — звичайно — не признається до цього, а він нічого не замовчує, тому надається бути моїм найближчим товаришем«[7]. Таким способом Джебе з ворога зробився найближчим співробітником Темучіна і виправдав його сподівання.

Про лицарські проблиски вдачі Темучіна свідчить, між іншим, така подія: Під час бою в Афганістані Темучін оточив війська Джелаль-ад-Діна. На чолі кількох десятків ґвардистів Джелаль-ад-Дін пробився крізь відділи татарів і кинувся на коні з високого берега у хвилі рвучкого Інду. Татарські відділи пустились у погоню за ним, але Темучін спинив їх, заборонив стріляти, кажучи до своїх синів: »Тільки такий син (як Джелаль-ад-Дін) повинен бути в батька«[8].

На тлі тих лицарських поривів Темучіна ще більш понуро виступають ті жорстокості, що їх, з його доручення, чинили монголи. Масакри полонених, гекатомби жертв цивільного населення, руйнування цілих міст, нищення культурних надбань, все це переходить межі людської уяви. Розглядаючи критично всі прояви татарської жорстокости в часи Темучіна, історики роблять однозгідні висновки, що таким способом Темучін паралізував повстанські тенденції у завойованих краях та забезпечував собі запілля. У тому сенсі терор Чінгіз-хана треба уважати за продукт татарської воєнної доктрини, що застосована у воєнних діях великою мірою спричинилася до будови неперевершеної своїми розмірами імперії.

---

7) *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, erstmalig übersetzt und erläutert von Erich Haenisch. Leipzig 1948, pp. 46-47.

8) Рашид-ад-Дин, *Сборник летописей*, том I. Москва 1952, стор. 224.

Джерела

1) Рашид-ад-Дин, *Сборник летописей*, том I, книга вторая. Перевод с персидского О. И. Смирновой. Москва 1952.
2) Ata Malik Juvaini, *The History of the World Conquerot*. Translated from the Persian by John Andrew Boyle, Manchester, 1958.
3) *Die Geheime Geschichte der Mongolen*. Erstmalig übersetzt und erläutert von Erich Haenisch. Leipzig 1948.

Література

1) Б. Я. Владимирцов, *Чингис-хан*, Берлин, 1922.
2) В. Л. Котвич, *Из поучения Чингис-хана*. Восток III. 1923.
3) Н. Я. Мерперт, В. Т. Пашуто, Л. В. Черепин: *Чингис-хан и его наследие. История СССР*. Акад. Наук СССР, 5 ч, сентябр-октябр 1962, Москва.
4) Ренжен Хара-Даван, *Чингис-хан и его наследие*. Белград, 1929.
5) R. Fox, *Genghis-Khan*. New York, 1936.
6) T. Grenard, *Genhis-khan*. Paris, 1932.
7) F. E. A. Krause, *Cingis Han*. Die Geschichte seines Lebens nach den Chinesischen Reichsannalen. Heidelberg, 1922.
8) H. Lamb, *Genghis Khan. The Emperor of All Men*. New York, 1928.
9) R. Stube, *Tschingizchan: seine Staatsbildung und seine Persönlichkeit*. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Vol. XXI, 1908.
10) W. Zatorski, *Czyngis-chan*, Warszawa 1939.

Д-р О. ВОРОПАЙ

УКРАЇНСЬКІ МУЗЕЇ*

I

Саме слово »музей« походить із грецької мови і означає місце призначене для муз, або храм муз. В наш час під словом »музей« звичайно розуміються культурно-освітні чи науково-дослідні установи, які збирають, зберігають, вивчають та експонують пам'ятки матеріяльної і духової культури, або природничо-наукові колекції.

Музеї діляться на три основні типи, а саме:

1) *наукові* або *галузеві музеї*, що виставляють експонати з якоїсь окремої галузі знання. Такими музеями є історичні, природознавчі, промислові, сільсько-господарські та етнографічні. Сюди ще можна віднести і краєзнавчі музеї або комплексні, які виставляють експонати з усіх галузів знання, але взяті тільки з певного географічного району.

2) *Мистецькі музеї* або *мистецькі ґалерії*, що виставляють зразки образотворчого мистецтва, скульптури та інших мистецьких виробів.

3) *Меморіяльні музеї*, що присвячені певним історичним подіям або окремим визначним особистостям: визначним науковцям, поетам, письменникам, мистцям, державно-політичним діячам чи національним героям.

Музеї почали виникати ще в стародавньому Єгипті, в країнах Межиріччя, у Греції, Римі. В епоху гелленізму був створений відомий Олександрійський музей. Значні колекції творів мистецтва, зброї, монет, рукописів та інших пам'яток матеріяльної і духової культури було зібрано мандрівниками, вченими, поетами та іншими визначними людьми вже в часи середньовіччя. В XV-му столітті Льоренцо Медічі у Фльоренції заснував музей сучасного типу, де численна колекція творів мистецтва була експонована за певною системою у спеціяльному будинку. Вагато музеїв засновано в країнах Західньої Европи за час від кінця XVIII-го до початку XX-го століття, а серед них і такі визначні музеї, як Лювр у Парижі, Брітанський музей у Лондоні, Дрезденська картинна ґалерія, музей Прадо в Мадріді, Метрополітен музей у Нью-Йорку, Мистецько-історичний музей у Відні та багато інших.

В Україні і в Криму в XIX-му столітті було засновано кілька музеїв із різних галузів, як ось археологічні музеї Миколаївський, Феодосійський, Одеський і Керчинський. Основні фонди цих музеїв складалися з матеріялів археологічних розкопок. У Севастополі року 1869-го був відкритий музей

*) Реферат прочитаний на річних звичайних Загальних Зборах Організації Українських Жінок у Великій Брітанії, що відбулися 20-го жовтня 1963-го року в Манчестері.

Чорноморської фльоти. Року 1892-го був заснований Херсонський історичний музей, експозиція якого складалася з матеріялів, виявлених під час розкопок стародавнього міста Херсонес.

При кінці XIX-го і на початку XX-го століття в Україні виникає вже цілий ряд музеїв історичних, природознавчих і мистецьких; найвизначніші музеї були в Києві, Катеринославі, Полтаві, Чернігові. Менші музеї, з меншою кількістю експонатів були в Кам'янці-Подільському, Ніжині, Острозі та в інших містах.

В організації музеїв на Україні велику ролю відігравала приватна ініціятива окремих жертовних осіб, добрих патронів України. Так, у Чернігові приятель Тараса Шевченка, нащадок козацької старшини, Василь Тарновський, був одним із перших організаторів справжнього українського музею.

В Катеринославі організатором українського музею був спочатку Олександер Поль, а пізніше — дослідник запорізької старовини Дмитро Яворницький.

У Києві організаторами музеїв були Б. І. та В. М. Ханенки, Терещенки, В. А. Щавінський і Біляшівський[1].

Є. Сіцінський організував невеликий музей в Кам'янці-Подільському.

Мистець-маляр І. К. Айвазовський подарував свою мистецьку ґалерію містові Феодосії у Криму, а мистець-маляр С. І. Васильківський — харківському мистецькому музеєві.

Свідомі своїх обов'язків професори історичних наук при Київському, Харківському і Одеському університетах організували музеї-кабінети археології, клясичної нумезматики і мистецтва.

При Духовній Академії в Києві був організований музей церковної старовини. В ризницях та в скарбницях старих манастирів Чернігова, Києва, Полтави, Харкова, Кам'янця, Острога, Почаєва, Володимира на Волині, Луцька, Холма — скрізь було багато дорогоцінної старовини: ікони, гапти, ризи, книги, посуд та інше.

З ініціятиви окремих осіб в часи Визвольних змагань, у 1918-19 роках, були ще організовані музеї в Черкасах, Вінниці, Нікополі, Умані та Конотопі.

На західніх землях України, зокрема в Галичині, початком музейної справи І. Свєнціцький уважає книгозбірні о. Ів. Лаврівського в Перемишлі та збірки митрополита Михайла Левицького, архіви і бібліотеку ОО. Василіян та Ставропігійського Інституту, а також приватну збірку історика Дениса Зубрицького у Львові.

У Львові 1889-го року заходами проф. Ісидора Шараневича був організований музей Ставропігійського Інституту, а заходами о. Антона Петрушевича постав музей Народного Дому. Чимало українського матеріялу з народного побуту зібрав в той час граф Дідушицький. А 1905-го року, теж у Львові, митрополит Андрій Шептицький заснував церковний музей. В 1909-му році був організований Український Національний музей ім. митро-

---

[1]) Біляшівський Микола (1867-1926) зорганізував Городецький музей барона Штайнґеля на Волині, а потім був директором Київського міського музею.

полита Андрія Шептицького; при НТШ проф. М. Грушевський організував археологічно-етнографічний музей. Після першої світової війни НТШ заснувало ще й природознавчий музей.

Захоплений ідеєю збирання і вивчення місцевої старовини, гурток громадян у Самборі 1927-го року організував музей Т-ва »Бойківщина«; тоді ж виникають музеї у Яворові, в Коломиї »Гуцульщина«, в Сяноці »Лемківщина«. За цими зразками організовуються музеї у Стрию »Верховина«, в Тернополі, в Чорткові, в Перемишлі та в Рогатині. Виникають і церковні музеї при духовних семінаріях у Перемишлі, Львові та в Станіславові. Добре розвивався почин гімназії Василіянок у Львові: вони виявили ініціятиву зібрати народний одяг і стародавнє шитво для музею. Це, як каже Свєнціцький, була перша спроба в Галичині організувати спеціяльний музей.

Буковина мала невеличкий музей у Чернівцях, а на Закарпатті був музей »Просвіти« в Ужгороді.

*

Після того, як центральні і східні землі України опинилися під большевицько-московською окупацією, для музеїв України настає новий, але значно гірший період. Всі музеї і приватні збірки були націоналізовані, все те багатство нашої пишної старовини звозилося докупи і творилися так звані »соціяльні музеї«. Про один такий »соціяльний музей« ім. Артема в Харкові ми знаходимо цікаві відомості в статті »Музейна справа в Україні«; невідомий нам автор пише таке:

»...З різноманітних колекцій, які зовсім випадково, через різні обставини звезено в одне місце... треба було скласти монолітний щодо завдання і системи музей«, але вийшло з того те, що »виставочні музейні помешкання виглядали власне, як зразки алогічного конґльомерату з меблів, гравюр, ікон, картин, медичних препаратів, шкільних наочних приладь, порцеляни, тканин, сучасних виробів і багато іншого. Мішанина принципів — хронологічного, комплексного, систематичного, навіть просто помилкове розташування й поводження з експонатами, — все робило гнітюче враження й свідчило про нез'ясованість бажань навіть у самих творців цього експерименту та про випадковість їхньої роботи. Наприклад, убогу спробу створити ансамбль панського побуту на початку XIX-го століття подано під гучною назвою чогось зовсім нового і несподіваного — »Відділ побуту та ідеології«.

Про жахливий стан музеїв України того часу знаходимо і свідчення проф. І. Свєнціцького, що їздив 1926 року із Галичини на Україну. У своїй звітній праці »Музеї і книгозбірні сучасної України« (Львів 1927-ий рік), проф. Свєнціцький пише таке:

»Соціяльний музей мав дати змогу глядачеві прослідити розвиток людини у зв'язку з усім світом живої природи... Але спроба ця випала так невдало і так неестетично...« Далі: »через пливкість поглядів на музейну справу... у самому Харкові найбільше потерпів Музей українського мистецтва...

Цей Музей вже втретє переноситься, щоб увійти в рамки... соціяльного Музею«.

Які неуки були наставлені в тодішні музеї України, свідчать цікаві факти, які ми знаходимо у згаданій уже вище статті »Музейна справа в Україні«. Автор цієї статті пише, що екскурсовод у музеї в Ч. (мабуть в Чернігові) пояснювала відвідувачам про різдвяну звізду, з якою діти ходять колядувати під час Різдва, що це »єгипетське опахало«, про різдвяні статуї з церкви, що це — »дерев'яні мощі«, а коли дійшло до писанок, то коротко зазначила, що це фарбовані яйця, а для чого їх фарбували — вона не знає. В другому музеї в Х. (мабуть у Харкові) були такі випадки: розріз ґрунтів тієї місцевості був показаний догори ногами, а археологічні речі були збезцінені тим, що їх розклали »по виробничих ознаках« — молотки до молотків і так далі.

Пізніше справа з музеями в Україні трохи »покращала«, бо тих неуків було замінено дещо мудрішими кадрами, та все ж музеї в Україні вже не були справді українськими музеями, а були тільки пропаґандивними установами окупанта. Більше того, музей, як форму, було використано, щоб знущатися над почуттям українського народу: музеями були оголошені Свята Софія Київська та Києво-Печерська Лавра, розуміється, ці дорогоцінності нашого народу перед тим були пограбовані.

*

Друга світова війна принесла нові руїни і багато музеїв було знищено, або пограбовано. Так, славний Полтавський музей українського народного мистецтва спалено, а колекції українського музею в Києві пограбовано: з семи тисяч писанок, наприклад, не залишилося ані однієї, а з колекції 21 тисяча вишивок залишилося тільки 150.

Після другої війни були засновані нові музеї, а в тому і т. зв. Київський Державний літературно-художній музей Т. Г. Шевченка, що був відкритий в 1949-му році; музей історії Полтавської битви; музей возз'єднання України з Росією у Переяславі та ще кілька подібних музеїв. На кінець 1960-го року, як пише Українська радянська енциклопедія, в Україні працювало всього 132 музеї. Далі та ж енциклопедія пише, що »за останні роки на Україні, з ініціятиви трудящих, розгорнувся широкий рух за створення заводських, колгоспних та шкільних, т. зв. народних, музеїв«.

З теорії музейництва знаємо, що для характеристики кожного музею треба знати, дослідити три речі, а саме: 1) хто є власником музею; 2) які об'єкти виставляє музей, і 3) для кого, на якого глядача музей розрахований.

Якщо подивимось на оті 132 музеї сучасної України і розглянемо їх, згідно з цими трьома пунктами, побачимо, що власником тих музеїв є ніхто інший, як тільки окупант сучасної України; матеріял, який виставляється у тих музеях, є переважно пропаґандивним матеріялом, ворожим нашому народові; розрахована ця ворожа пропаґанда на ще більше поневолення українського народу.

Не маємо підстав радіти і отим »широким рухом« за створення т. зв. народних музеїв у поневоленій Батьківщині.

На закінчення цього розділу ми повинні згадати ще й про Музей Визвольної Воротьби України, який був організований українськими вояками в Празі 1925-го року і добре розвивався. Припинив своє існування тільки під навалою червоних військ в 1945-му році. Музей Визвольної Боротьби України утримувався українською еміґрацією і є добрим прикладом того, що при добрій волі еміґрантів український музей на еміґрації може існувати.

II

У попередній статті »Етнографія — наука про націю«, ми говорили про те, що — як базу для розвитку етнографічно-наукової діяльности тут на чужині — необхідно організувати українські національні музеї.

Ми підкреслювали, що головне завдання музею є в тому, щоб збирати, зберігати і вивчати пам'ятки матеріяльної і духової культури народу.

Українські музеї на еміґрації, на нашу думку, повинні теж збирати, зберігати та вивчати всі пам'ятки матеріяльної і духової культури, що мають для нас, українців, національно-виховне значення. Це можуть бути речі матеріяльного побуту, як ось килими, вишивки, зразки національного одягу, писанки, різьба по дереву, вироби з соломи, а зокрема ті, що мали в Україні обрядове значення; чи якісь інші речі, що були вивезені еміґрантами з їхнього місця походження і є матеріяльними пам'ятками про Рідний Край.

Серед українських еміґрантів чимало і здібних людей, що можуть і тут, на чужині, творити зразки народної, національної культури, як ось вишивати, ткати, малювати писанки, різьбити по дереву, ліпити посуд чи робити якісь інші речі, що можуть бути гідними експонатами наших національних музеїв на чужині.

Крім того, є люди, які вивезли з дому цікаві документи. Як ось один селянин, я знаю такий випадок, вивіз із собою докладний плян своєї хати і всіх господарських будівель, — це важливий і цікавий документ для етнографа, бож він показує зразок народного способу будування в Україні. У наших людей є багато цінних фотографій, де зафіксовані деталі побуту і матеріяльної культури України.

Багато цінних документів і фотознімок зібралося у наших людей і під час мандрівки по чужих країнах, а це теж цікавий і важливий матеріял для дослідження нашого скитальчого життя і побуту в чужих країнах. Є люди, які зберігають листи від своїх друзів, рідних і знайомих, а в листах часто буває багато цінного і цікавого матеріялу, що з бігом часу може послужити дуже корисним і важливим документом.

Нарешті, ми ж бо нація в боротьбі, і отой музей Визвольної Боротьби України, що загинув під червоною навалою в Празі, ми повинні відновити тепер десь у країнах нашого сучасного поселення[2].

---

[2]) В газеті »У. Д.« від 10-го жовтня 1963 р. надруковане оголошення Музею Української Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери. Отже, такий музей уже заснований і я особисто щиро вітаю його появу, — О. В.

Але тут виникає одна деталь, а саме та, що наші музеї на чужині за характером свого матеріялу повинні бути одночасно і архівами, місцями, де можуть зберігатися не тільки зразки матеріяльної і духової культури, а також і писані та друковані документи.

Кінчаючи свою коротку статтю, закликаю всі наші культурні, громадські, молодечі та жіночі організації активно і по-діловому взятися за організацію наших, справді українських народних музеїв — вогнища національно-культурної і освітньо-наукової роботи тут на еміґрації.

Використана література

1) Encyclopaedia Britannica. Volume 15.
2) Музей. Українська Радянська Енциклопедія. Том 9, стор. 410-411.
3) Музейна справа в Україні. Київ, 1927.
4) Свєнціцький, І. Музейництво. Українська Загальна Енциклопедія. Том 3, стор. 518-521.
5) Свєнціцький, І. Музеї і книгозбірні сучасної України. Львів, 1927.

UKRAINIAN MUSEUMS*

by

Dr. O. Woropay

SUMMARY

In the first part of his paper the author talks about three types of museums: science, art and memorial. Further the author talks briefly about the history of the development of museums in Western Europe from the XVIII to the beginning of the XX century.

The majority of museums in the Ukraine and the Crimea were open at the end of the XIX and beginning of the XX centuries.

After the occupation of a large part of the Ukrainian territory by the Communist Russians all those museums and private collections were nationalised and were reorganized in so-called "Social museums" which were illogical conglomerations of various exhibits.

The Second World War brought new ruin; many museums were robbed and their buildings set on fire. After the last war new museums were opened. In 1960, according to statistics, in the Ukraine there were 132 museums, but those museums are not really scientific and cultural establishments but mainly means of propaganda by our occupant.

In the second part of his paper the author discusses the necessity and possibility of the organization of Ukrainian national museums here, abroad, in Western countries where many Ukrainian emigrees now live.

*) The paper read at the Annual meeting of the Association of Ukrainian Women in Great Britain. Manchester, 20th October, 1963.

Проф. Володимир ШАЯН

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

(З нагоди 100-ліття із дня його народження)

II

Наш огляд та оцінку літературної і наукової діяльности Бориса Грінченка почнемо бібліографією його творів. Познайомившись з основною бібліографією його величезної творчої спадщини, будемо мати, бодай приблизно, уяву про розміри титанічної праці Грінченка, що про неї буде мова далі.

ОСНОВНА БІБЛІОГРАФІЯ ГРІНЧЕНКІЯНИ

1. Бібліографія творів Грінченка і праць про нього

Плевако, Микола: »Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріяли«. Нью-Йорк—Париж, 1961. Стор. 643-653. Найобширніша з існуючих бібліографія творів Грінченка.

»Художня література видана на Україні за 40 років (1917-1957)«. Бібліографічний показник. Частина перша, (стор. 86-92) — охоплює список творів та дрібних видань від 1917-го до 1931-го року. Немає ні одної позиції після 1931-го року.

2. Біографія

Єфремов, Сергій: »Над могилою Бориса Грінченка«. Автобіографія, похорон, спомини, статті. В-во »Вік«, Київ, 1910, стор. 184. — Це основний твір для дослідників біографії Грінченка. Має такі статті: *Пісочинець, Д.:* На дружню могилу; Просвітньо-видавнича діяльність Б. Г.; Ходімо за ним; — *Кибальчич, Н.:* Останні часи Б. Д. Г. — *Доманицький В.:* Пам'яті Б. Д. Г. — *Гурковський:* На громадській роботі. — *Єфремов, С.:* Людина повинности. — *Шерстюк, Г.:* Б. Г. і українська школа. — *Грінченкова, М.:* В Оспедалетті. — Похорон Грінченка (з текстом всіх промов, телеграм, написів на вінках і з фотографіями з похорону). — Прекрасний вінок на свіжу могилу Грінченка, свідчення про незвичайну пошану сучасників до Б. Грінченка і відчуття втрати.

Єфремов, Сергій: »Борис Грінченко. Про його життя та діла«. Видано на фонд бувшої Київської »Просвіти«, Петербург, 1913, стор. 111 та 53. — Перевидано: Київ, 1919.

»На могилу Бориса Грінченка«: — Сімович, В.: Про літературну діяльність Бориса Грінченка. — *Кузеля, З.:* Борис Грінченко як етнограф. — *Кордуба, М.:* Народно-просвітня діяльність Б. Г. (Чернівці, 1910). — Цінний додаток до вінка пам'яті й слави Бориса Грінченка, виданий у Західній Україні, з якою Б. Грінченко був тісно пов'язаний.

Плевако, М.: »Життя та праця Бориса Грінченка«. В-во імени Бориса Грінченка. Харків, 1911, стор. 81. — Найповніша біографія Б. Грінченка. В скороченні вона включена в загальну працю Плевака: »Статті, розвідки...« (див. вище).

Пісочинець, Д.: »Учителювання Грінченка«, Київ, 1910, стор. 16. Це праця одного з найближчих друзів і співборців Б. Грінченка. В ній є основні дані з харківського періоду життя і діяльности Грінченка та листи від його селянських учнів і приятелів. Рідкісний примірник цієї праці зберігається у Брітанському музеї.

Подані вгорі видання появилися в умовах російської і австрійської окупації України, цензура не дозволяла на те, щоб повністю висвітлити патріотичну й політичну діяльність Б. Грінченка. Ці ділянки діяльности Б. Грінченка чекають ще своїх дослідників; крім цього, треба ще й основніше вивчити його біографію, як цілість.

Стебницький, П.: »Борис Грінченко«. Нарис його життя та діяльности. Київ, 1920.

Незвичайно цінна бібліографія статтей про Грінченка, розкинених по різних журналах і часописах, в історіях літератури і в передмовах до його творів; подана у згаданій уже праці М. Плевака. Вона неповна, доведена тільки до 1923 року. Як відомо, М. Плевако, визначний дослідник біо- і бібліографії української літератури, був заарештований московськими большевиками, запроторений на заслання, де й згинув 1941 року.

3. Основні видання літературних творів Грінченка

А. Загальні та збірні

Чайченко, Василь (Грінченко, Борис): *»Твори«,* III томи. Видання Василя Лукича. Коштом Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові, 1892. [Зміст: Том I — оповідання: Екзамен. Без хліба. Сестриця Галя. Сама, зовсім сама. Зі згадок про дитячі літа (Дядько Тихома. Ксеня). Хата. Непокірний. Нелюб. Зустріч. Каторжна. Утікачка. Байда. Оповідання про Павла Хлібороба. Дрібнички (Чудова дівчина. У церкві. Верби. Квітка. Вітер. Ліс). Діти (Олеся. Грицько. Украла. Кавуни]. Том II — Соняшний промінь, повість. Том III — На розпутті, повість, стор. 208.

Зауваження до цього видання. Це єдине, повне, нецензуроване видання, надруковане у відносно легших умовах австрійського режиму на західньоукраїнських землях. При закінченні цього твору, на сторінках 205-208, Грінченко, завершуючи дискусію з нагоди свята Шевченка, устами свого героя подає своє національно-політичне вірую. Він одверто захищає ідеологію українського націоналізму, що в той час була в стадії формування. В другому виданні цього твору, що появилося в Києві (див. нижче), цього закінчення уже нема, очевидно, його усунула московська царська цензура. Це саме вчинила потім і московсько-большевицька цензура, зайвий раз підтверджуючи свою єдність із московсько-царським режимом. У виданих за московсько-большевицької окупації України творах Грінченка (1925-30 рр.) згадані сторінки (205-208) усунені. Так скалічена повість »На розпутті«

робить враження незакінченої, це тим гірше, що саме в цьому закінченні Грінченко показує вихід — формулює завдання і накреслює ясний шлях для провідної української інтеліґенції. Це один із фактів варварського розбишацтва московсько-большевицької цензури супроти клясика української літератури, про що згадаємо ще в іншому місці. Рідкісний примірник цього першого, автентичного видання повісти Грінченка є у Брітанському музеї під ч. АС 762/3. Я отримав дозвіл зфотографувати згадані 205-208 сторінки і вони зберігаються у Бібліотеці ім. Т. Шевченка в Лондоні; це наочний доказ, як московські окупанти фальсифікують літературні твори Б. Грінченка.

»Писання«, Київ, 1903-1905. Том I — поезія, стор. 500. (Вірші, зібрані з попередніх збірок, альманахів і часописів, що пройшли цензуру). Том II — проза, стор. 423. [Оповідання: Екзамен, Сестриця Галя. Сама, зовсім сама. Зі згадок про дитячі літа (Дядько Тихома. Ксеня). Хата. Нелюб. Каторжна. Серед чужих людей. Павло Хлібороб. Дрібнички (У церкві. Верби. Квітка. Вітер. Ліс). Діти (Олеся. Грицько. Украла. Кавуни). Панько. Батько та дочка. Підпал. Хата в балці. Покупка. Палії]. Всі ці оповідання уже були друковані чи то у львівському виданні, чи у журналах.

Чайченко, Василь (Грінченко Борис): *»Оповідання«*. Зі згадок про дитячі літа. Київ, 1887, стор. 56.

»Під хмарним небом« (поезії). Львів, 1896.

»Пісні та думи« (поезії). Книжка перша і друга, Чернігів, 1895.

»Хатка в балці«. Оповідання, Чернігів, 1897. [Зміст: Хатка в балці. Серед чужих людей. Сама, зовсім сама. Хата. Павло Хлібороб. Дрібнички (У церкві. Верби. Квітка. Ліс. Вітер].

»Оповідання«. Чернігів, 1898. [Зміст: Сестриця Галя. Зі згадок про дитячі літа (Дядько Тихома. Ксеня). Нелюб. Каторжна. Панько. Батько та дочка. Підпал].

»Оповідання«. Серія видань малими збірками за редакцією М. Загірної. Київ, 1913. Вийшло 17 чисел за таким, приблизно, порядком: »Без хліба«, »Хата«, »Панько« (з автобіографією), »Сам собі пан« (четверте видання, стор. 22), »Екзамен«, »Непокірний« (третє вид., стор. 32), »Як я вмер« (друге вид., стор. 30), »Болотняна квітка« (друге вид., стор. 30), »Серед чужих людей« (третє вид., стор. 28), »Зустріч«, »Байда« (друге вид., стор. 30), »Павло хлібороб« (леґенда, третє вид., стор. 19), »Хатка в балці« (третє вид., стор. 52), »Зі згадок про дитячі літа« (п'яте вид., стор. 32), »Підпал«, »Нелюб« (п'яте вид., стор. 36), »Каторжна«, »Палій (п'яте і третє вид., стор. 30), »Олеся«, »Грицько«, »Украла«; »Чудова дівчина« (Бібліотека »Молодість«, ч. 7).

»Вірші«. Серія видань — 6 чисел. Київ, 1913-1914. [Зміст поодиноких книжечок: ч. 1 — »Христя«, »Лесь«; ч. 2 — »Дочка«, »Зрада«; ч. 3 — »Зрадник«, »Іван Попович«; ч. 4 — »Біла бранка«, »Галіма«, »Кохання«; ч. 5 — »Ярина«, »Матільда Аграманте«, »Депо«; ч. 6 — »Смерть Атаманова« та інші вірші].

»Зернятка«. Київ, 1914. Мініятюрного формату збірочка коротких, афористичного змісту віршів. Бібліофільська рідкість.

»Байда й інші оповідання«. Київ, 1914. [Зміст: »Байда«, »Зустріч«, »Непокірний«].

»Драми й комедії«. (»Ясні зорі«, »Нахмарило«, »Степовий гість«, »Серед бурі«, »Арсен Яворенко«). Чернігів, 1902, стор. 400.

»Драми й комедії«. Видання друге у двох томах, Київ, 1909. [Зміст: Том I — »Ясні зорі«, »Нахмарило«, »Степовий гість«, стор. 350; Том II — »Серед бурі«, »Арсен Яворенко« (На громадській роботі), »На новий шлях«, стор. 336].

»Книга казок віршом«. Львів 1894, перевидано в Одесі 1896 р. і в Києві 1914 р. [Зміст: Два морози. Снігурка. Сопілка. Дівчина Леся. Чия робота важча. Сірко. Могутній комар. Кузьмина. Три бажання. Дума про княгиню-кобзаря. Скарб. Крюк — велика птиця. Дурень думкою багатіє. Риб'ячі птиці. Сирітка. Смілива дівчина. Маруся та князенко].

»Байки«. Львів, 1895, перевид. Київ, 1911, 1918, стор. 127.

»Сонце сходить«. Вірші (вибрані для дітей). Київ, Бібліотека »Молодість«, ч. 8, 1914, стор. 192.

»Чудова дівчина та інші оповідання« (для дітей). Київ, 1913, стор. 174; перевидано 1917, стор. 160, і 1919, стор. 151. [Зміст: Чудова дівчина. Сестриця Галя. Ксеня. Олеся. Грицько. Украла. Батько та дочка. Дзвоник. Пан Коцький].

Б. Окремі видання

Повісті:

Грінченко Борис: »Соняшний промінь«, повість. Львів, 1892; Київ, 1906, стор. 276, 1913, стор. 276, 1917, стор. 212, 1919, стор. 207.

»На розпутті«, повість. Львів, 1892 (як третій том творів Василя Чайченка, див. вище), стор. 208. Чергові видання: Київ, 1907, стор. 292, 1917, стор. 242, 1918, стор. 240, 1919, стор. 224.

»Серед темної ночі«, повість. Київ, 1901 і 1910, стор. 270, 1914 і 1917, стор. 234, 1918, стор. 220.

»Під тихими вербами«, повість. Київ, 1902, стор. 223, 1910, стор. 336, 1914, 1918, 1919, стор. 276.

»Брат на брата«, повість. Львів, 1910; Київ, 1917, стор. 72.

Драми:

Грінченко, Борис: »Миротворці«, жарт на 1 дію. Київ, 1908, стор. 24.

»Серед бурі«, драма. Видання четверте, Київ, 1912, стор. 114.

»На новий шлях«. Третє видання, Київ, 1912, стор. 96.

»На громадській роботі«. Видання четверте, Київ, 1912, стор. 80.

»Нахмарило«. Видання четверте (Марії Грінченкової), Київ, 1912, стор. 96, 1917, стор. 56.

»Ясні зорі«. Видання четверте, Київ, 1914, стор. 127.

»Степовий гість«. Видання четверте, Київ, 1912, стор. 112, 1918, стор. 112.

Оповідання:

Грінченко, Борис: »Сам собі пан«, оповідання. Видання третє, Київ, 1910, стор. 22; шосте вид., Київ, 1917, стор. 24.

4. *Збірні видання, Альманахи, редаґовані Грінченком*

»*Живі струни*«, збірка пісень. Вид. заходом Б. Грінченка (ч. 4).

»*Вірна пара та інше*«, оповідання і вірші. Вид. заходом Б. Грінченка (ч. 7).

»*Криничка*«, оповідання та вірші. Вид. заходом Б. Грінченка (ч. 16).

»*Степові квітки*«, вірші. Вид. Б. Грінченка, ч. 37, Чернігів, 1699, стор. 160.

»*Хвиля за хвилею*«, вірші та проза. Видав Б. Грінченко, Чернігів, 1900, стор. 434.

»*Дубове листя*«, альманах на згадку П. О. Куліша (із списком творів Куліша, зладженим А. Балікою). Упорядкували: М. Чернявський, М. Коцюбинський, Б. Грінченко. Київ, 1903, стор. 278. [Вступне слово »До Читачів« написав Б. Грінченко (стор. 1-15). Там же і його оповідання »Болотняна Квітка« (стор. 226-245].

»*Досвітні Огні*«, збірка поезії і прози до читання і деклямації. Упорядкував Б. Грінченко. З портретами авторів і артистів. Друге видання С. Череповського. Перероблене й доповнене. Київ, 1908, стор. 549+16. Це найповніша антологія сучасної Грінченкові літератури. Видана з кольоровими малюнками до поодиноких розділів. Справжній літературний і видавничий (мистецький) жемчуг.

Подані вгорі видання є бібліографічною рідкістю. Останні чотири, що зазначені у списку — зберігаються у Брітанському музеї.

5. *Переклади Б. Грінченка з чужої літератури*

»*Драми й комедії*«. Переклади за редакцією Б. Грінченка, ч. 1-17. Київ, 1907-1908. Ціла серія охоплює 17 драм із світової, західньо-европейської літератури, перекладених Б. Грінченком, Марією Грінченко (Загірною) і Настею Грінченко. Шість драм з цієї серії переклав сам Грінченко. На деяких інших зазначено: »зредаґував« або »видав« Б. Грінченко. Подаємо тут тільки драми, що перекладені самим Грінченком.

Мірбо, Октав: »*У золотих кайданах*«, комедія на три дії (ч. 4). Переклав Б. Грінченко, Київ, 1907, стор. 122.

Гауптман, Ґергарт: »*Візник Геншель*«, драма на п'ять дій (ч. 9). Переклав Б. Грінченко, Київ, 1908, стор. 80.

Шніцлер, Артур: »*Забавки*«, драма на три дії (ч. 10). Переклав Б. Грінченко, Київ, 1908, стор. 58.

Шіллер, Фрідріх: »*Вільгельм Тель*«, драма на п'ять дій (ч. 11). Переклав Б. Грінченко, Київ, 1908, стор. 130.

Гауптман, Ґергарт: »*Перед сходом сонця*«, драма на п'ять дій (ч. 13). Переклав Б. Грінченко, Київ, 1908, стор. 112.

Сарду, Вікторієн: »*Рідний край*«, драма на п'ять дій (ч. 17). Переклав Б. Грінченко, Київ, 1908, стор. 130.

»*Твори світової літератури*«. Переклади за редакцією Б. Грінченка. Числа 18-20, Київ, 1908. Це продовження попередньої серії перекладів творів таких письменників: О. Шрейнера, Г. Брандеса і А. Франса. Переклади зробила Настя Грінченко, а зредаґував Б. Грінченко.

Костомарів, М.: »*Чернігівка*«. Переклад із передмовою Б. Грінченка. Видання Т-ва »Просвіта« (ч. 24), Київ, 1908.

Дефо, Даніель: »*Робінзон Крузо*«. Свобідна перерібка Б. Грінченка. Третє видання, Київ, 1918, стор. 60 з ілюстр.

Амічіс, Е.: »*Серце*«. Книга для дітей. З італійської мови. Переклад Бориса і Марії Грінченків. Київ, 1911. Бібліотека »Молодість«, ч. 5 — 1911.

»*Оповідання про дітей*« (Переклади дитячих оповідань із різних письменників і мов). Катеринослав, 1917; Київ, 1917, стор. 116. Появилася також окремими книжечками, Катеринослав, 1917. [У збірці поміщені такі оповідання: Про хлопця, що боровся з морем. Про італійського хлопця Маріо. Про Доллі. Малий писар. Про »Мопса«. Про Егіду та злодія. Про Настю-Шкоду. Резинове серце. Пустун-Розбишаченко. Про малого Якова Коннора. Верба і зірка].

Зауваження: Перекладені Грінченком вірші чужоземних поетів не появилися окремою збіркою, вони були друковані у загальних збірках його поезій.

6. *Наукові праці та розвідки Б. Грінченка*

Як відомо, до 1905 р. у московській царській імперії існувала сувора заборона друкувати наукові книжки українською мовою, а українські літературні твори були гостро цензуровані. Тому й наукові праці Б. Грінченка могли появитися тільки по-московськи. Збірки етнографічних матеріялів писались українською мовою, тільки заголовки мусіли бути московські. Саме тому, що українська мова в науковій літературі була заборонена, майже кожний український письменник чи вчений уважав за свій обов'язок збирати і видавати народні пісні, перекази, думи, оповідання і т. п., щоб таким способом зберігати й українську мову. Тут слід зазначити, що й сьогодні московські большевики трактують українську мову так само, як колись московський царський режим.

Грінченко, Борис: »*Етнографічні матеріяли, зібрані в Чернігівській і сусідніх губерніях*« (заг. у перекладі). Зібрав і видав Б. Г., 3 томи. Чернігів, 1895-99. [Зміст: Том I — Оповідання, перекази, пословиці, загадки і т. п., 1895, стор. 308; Том II — те ж саме, 1897, стор. 390; Том III — Пісні, 1899, стор. 767].

»*З уст народу*«. Українські оповідання, казки і т. п. (заг. у перекладі). Чернігів, 1901, стор. 488+8.

»*Література українського фолкльору. 1777-1900*«. Спроба бібліографічного показника. Чернігів, 1901, стор. 317. Незвичайно цінна, одна з основоположних праць у ділянці бібліографії українського фолкльору.

»*Каталог Музею Української Старовини В. В. Тарновського*«. Том II. Чернігів, 1900, стор. 367+16 (заг. у перекладі).

Всі названі вгорі праці є сьогодні незвичайно рідкісними, але зберігаються у Брітанському музею. Цей єдиний у своїм роді збірник праць Грінченка, що має разом 2.637 сторін друку, варто зфотографувати для наших наукових установ.

»*Листовня*«. Старовинний український письмовик: »Книга глаголаєма Листовня«. За копією З. Гірмана. Вступне слово Б. Грінченка, 1901, стор. 14+44.

»*Привітання Ганні Барвінок із нагоди її 40-літньої літературної діяльности*« (з портретом). Львів, 1900, стор. 19.

»*А. М. Куліш — Ганна Барвінок*«. З нагоди сорокліття її літературної діяльности. Нарис. Чернігів, 1901, стор. 20. Рідкісні бібліографічні нариси про Ганну Барвінок.

»*Оповідання про Івана Котляревського*«. Петербург, 1902, стор. 32. Трете вид. — Київ, 1911; Серія — книжки пам'яті Насті Грінченко, ч. 5.

»*Оповідання про Євгена Гребінку*«. Петербург, 1902, стор. 23.

»*Народні представлення*« (Театрологічна студія). Чернігів, 1900. (Заг. у перекладі). Праця про народні театри та їх значення для піднесення культури села. Має за мету пропагувати народні театри по селах.

»*А. Е. Кримський як український письменник*«. Відбитка з журналу »Київська Старина«. Київ, 1903, стор. 24 (заг. у перекладі).

»*Необережність у важливій справі*« (З приводу української стилістики). Відбитка з журналу »Київська Старина«. Київ, 1903, стор. 43 (заг. у перекладі).

»*Огляд української лексикографії*« (передрук із »Записків Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка«). Київ, 1905, стор. 30.

»*Відгук на працю А. Н. Малинки »Збірник матеріялів з українського фолкльору* (Чернігівської, Полтавської і деяких інших губ.)«. Окрема відбитка. Петербург, 1907, стор. 64 (заг. у перекладі).

»*Оповідання з української старовини*«. І. Київська держава і татарське лихоліття. Київ, 1906, стор. 96. Друге вид. книжки присвячене пам'яті Насті Грінченко, Київ, 1911, ч. 3.

Бебель, Ф. А. та Пернерсторфер, Е. »Національна та інтернаціональна ідея«. Переклад, з передмовою і додатком Б. Грінченка. Київ, 1906, стор. 38.

»*Перед широким світом*« (Етюди й літературно-критичні студії про українську літературу й культуру, як теж питання її поширення у народі). Київ, 1907, стор. 320+12. В цій книжці Грінченко подає свій досвід довголітньої праці для поширення української літератури між селянством. Одночасно аналізує і оцінює важливіші твори українського письменства.

»*Словник української мови*«, 4 томи. Київ, 1907-1909. (Оцінка цього видання подана в тексті праці).

»*Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького*«. Видання Т-ва »Просвіта«. Київ, 1907, стор. 38, ч. 11.

»*Три питання нашого правопису*«. З додатком А. Е. Кримського. Київ, 1908, стор. 38.

»*Пісня про Дорошенка і Сагайдачного*« (Студія). Київ, 1908, стор. 30.

»*Іван Виговський. Його життя (1630-1664) і діла*«. Київ, 1909, стор. 112. Цінний вклад в українську історіографію.

»*Три жіночі постаті*«. Видано в серії: Книжки пам'яті Насті Грінченко. Київ, 1912, ч. 10.

Жан Масе і Французька Ліга Народньої Просвіти«. Видано в серії: Книжки пам'яті Насті Грінченко. Київ, 1912, стор. 30, ч. 11.

»Розум та почування у живої тварини«. Київ, 1914, 1918, стор. 160.

7. *Публіцистичні праці Б. Грінченка*

Між науковими і деякими публіцистичними працями Б. Грінченка досить трудно провести чіткий розподіл. Його публіцистичні праці ґрунтуються на першоджерельному матеріялі та мають наукове значення. У доборі праць до цього розділу, ми керувалися радше темами чи предметами, які, звичайно, уважаються за публіцистику, але це жодною мірою не зменшує їх піонерської, оригінальної чи наукової вартости.

Грінченко, Борис: »Тяжким шляхом«. Про українську пресу. Київ, 1906, стор. 96. Це важливий документ, а рівночасно й історія боротьби за українську пресу. Друге видання появилося як ч. 8 у серії: Книжки пам'яті Насті Грінченко. Київ, 1912, стор. 74.

»Народні учителі й українська школа«. Відбитка з »Громадської Думки«. Київ, 1906, стор. 50. Чергові видання: 1906 і 1917.

»На безпросвітнім шляху«. Про українську школу. Київ, 1907, стор. 101 (заг. у перекладі). Це важливий документ боротьби Б. Грінченка за українську школу, одночасно документ жорстокого обскурантизму московського царського режиму.

»Якої нам треба школи«. Київ, 1906. Видання друге з додатками, Київ, стор. 24; вид. третє, 1917.

»Історичні книжки на селі«. Київ, 1906 (?), стор. 25. Примірник цієї дуже рідкісної книжки є у Брітанському музеї. Він не має заголовної сторінки, це, мабуть, відбитка з журналу. Грінченко знайомить тут читачів із своїм досвідом читання історичних повістей серед селянства. Має за мету заохотити читачів влаштовувати гуртове читання книжок з історії України. Це видання на межі публіцистики і популярної літератури.

Мені не відомі спроби опрацювати бібліографію розвідок, статтей і т. п. Грінченка, що були друковані в таких журналах як »Зоря«, »Літературно-науковий Вістник«, »Нова Громада« й інші. Деякі з цих видань недоступні нам на чужині. Як приклад, подаю:

»Українська книжка на селі«. »Зоря«, 1892.

»Шевченка »Кобзар« на селі«. »Нова Громада«, 1906, П.

Або видання: *»Зіньківський Трохим. Писання«.* 2 томи. За редакцією Василя Чайченка. Там же: *»Життепис Трохима Зіньківського«,* Львів, 1893. (Зберігається у Бріт. музеї).

8. *Педагогічні й популярно-наукові праці*

Грінченко, Борис: »Українська граматка до науки читання і писання«. Київ, 1907, стор. 64.

»Рідне слово«. Українська читанка. Перша після граматки книга до читання. Склали Б. та М. Грінченки. Київ, 1912, стор. 167. Чергові видання: Київ, 1917, 1918.

»Про пустині«. Видання Т-ва »Просвіта«, Київ, 1906, стор. 57, ч. 17; Черкаси, вид. »Сіяч«, 1917, стор. 56.

»Думи кобзарські« (Вибрані для народного читання).

»Серед кримського моря«, оповідання.

»Веселий оповідач«. Двісті народних анекдотів.

»Українські народні казки«, вибрані для дітей. З малюнками. Бібліотека »Молодість«, том П. Київ, 1907, стор. 272. Інші видання — 1910 і 1917.

»Про грім та блискавку«. З малюнками. Видання Т-ва »Просвіта«. Київ, 1907, стор. 24, ч. 9.

Про книги«. Як вигадано їх друкувати. З малюнками. Видавництво »Український Учитель«, Київ, 1908, стор. 48.

»Оповідання про гарний народ« (Про Фінляндію). Друге видання. Книжки пам'яті Насті Грінченко. Київ, 1912, стор. 34, ч. 7.

»Князь Ігор. Оповідання про »Слово про Полк Ігорів«. Друге видання. Книжки пам'яті Насті Грінченко, 1913, стор. 32, ч. 9.

»Кавуни«, оповідання. Книжка для читання у клясі. Полтава, вип. 7, 1917, стор. 12, 1918, стор. 12.

9. Різні

Вартовий, П.: »Листи з України Наддніпрянської П. Вартового (Бориса Грінченка)«. 1892-1893. Видання друге, Київ, 1917, стор. 180.

Повість Б. Грінченка *»На розпутті«* була перекладена на чеську мову. За ближчими бібліографічними даними ведуться розшуки.

Оповідання *»Непокірний«* Л. Яніцка переклала на польську мову. Вийшло окремою книжечкою у Харкові (Центрвидав, 1929, стор. 30, з ілюстраціями).

*

Подана тут бібліографія творів Б. Грінченка не охоплює повністю цілої його спадщини. Я не повторював також списка видань, що вміщені в бібліографічнім показнику »Художня література за сорок років« (див. перший розділ).

Для повного образу творчости Б. Грінченка треба було б, може, подати і списки видань Грінченка під час харківського, чернігівського та київського періодів його діяльности, себто — повний список 50-ти видань у Чернігові, повний список видань »Просвіти« у Києві, Бібліотеки »Молодість« і т. п., які — хоч і не були написані Грінченком — мають на собі сліди його редакторської праці.

Зовсім не зрушена цілина його політично-публіцистичних статтей у численних журналах і часописах, з якими Грінченко співпрацював або які самі передруковували його твори.

Все ж таки в поданій тут бібліографії є чимало й таких видань, що їх »відкриття« треба завдячувати Бібліотеці Брітанського музею. Автор особисто вдячний Дирекції Брітанського Музею, що дозволила йому зробити численні фотографії цілих сторінок каталогів чи книжок Б. Грінченка.

(Далі буде)

ВОЛОДИМИР

Живе Україна

(У століття Національного Гимну)

Живе Україна в боях і повстаннях,
У славі козацькій, у лавах УПА,
В геройському чині, в кривавих змаганнях
Живе незнищенна, міцна і свята.

Душею і тілом живемо для неї,
У жертві всесильній всевічна вона.
Безсмертний є Дух і безсмертна Ідея, —
Живе Україна, — в ній наша душа.

Із чину й потуги здвигнем Україну,
Преславну Владарку широких світів!
Немає вже смерти, немає загину, —
Є вічні герої — є слава віків!

Свята, незборима, владарна Держава
Горить в нашій крові і тілі живім, —
Засяє як Сонце Всевлада і Слава
У лавах лицарства — у братстві святім!

У наших походах, у силі іскристій
Наш Прапор і Тризуб сіяє в віках, —
І небо блакитне, і день золотистий,
І юність і радість, і Вічність Життя.

Грудень, 1963.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ПОЕЗІЇ

Ольга ЛУБСЬКА

РІДНІЙ ЗЕМЛІ

Завжди, коли Тебе згадую,
Кличеш: — Вернися! . .

Горою голубо.
А довкола
Низами — осиззя,
Мов крила голуба.
Так спроквола
Світання пливе левадою.

На щастя — земля кругла.
Над прірвами — дуги гребель.
Шляхи, що ведуть до Тебе,
Позначені кров'ю й вуглем.

З НЕВІДІСЛАНОГО ЛИСТА ДО МАТЕРІ

А ще,
пригадалось оте намисто,
що бабуся Тобі подарувала,
як була Ти дівчатком.

О, ті коралі,
непідроблені, червоні —
неспокою мого криниця, —
як до лиця вони мальвам уранці!
Віриш, і досі сняться,
і хата наша сниться.

Перешли для моєї доні.

Може в них, наче в мушлі морській,
збереглась давнина барвиста,
як цілюща музика:
молитви і леґенди, й казки . . .

А нитку зсучи без вузлика,
щоб не було ні краю, ні початку.

Левко РОМЕН

РОБОТЯЩИМ РУКАМ

(присвячено новим кріпакам в »оновленій«, замаскованій на СССР, Московії)

Ще сповнені ті людські джунґлі-хащі
Зажерної двоногої звірні . . .
І палить жаль, як стяги сил, пропащі,
Схиляються в нелюдяній борні!

Гей, лицарі і руки роботящі! —
Єднайтеся в когорти лав, міцні:
Годуйте їх . . . способом, ті хижі пащі —
Нехай згорять у власному вогні! . .

Таж руки ті — мов для ростин коріння:
Виплекують і творять добра всі, —
Без догляду ж не проросте й насіння —

Пишатися у квітяній красі . . .
О, Боже наш! — хай хижі хляпнуть пащі, —
Наснаж Ти гнівом руки роботящі!

Богдан БОРА

РІДНА МОВА

Тебе в'язали путами законів,
Пекли й печуть залізом на устах,
Щодня палили й палять на кострах
І б'ють камінням лайки і прокльонів.

Везли й везуть у бруді ешелонів,
Кладуть тебе в прокрустову постель,
Цькують, де можуть, і женуть з панель,
Ведуть на суд лакеї фараонів.

Ще край колиски, рано, при зорі
Твої сусіди — королі й царі
Копали гріб і досі ще копають.

Вони, наївні, ще й тепер не знають,
Що ти — народу трепетна любов,
Яку ніхто насильством не зборов.

1962

Лариса МУРОВИЧ

МАВКА НА КИЧЕРІ

(Сон)

По стежині, де з вітрами
Бір шумить одвічно, саме
Хтось пішов, і я — в заулку
Мавку вгледіла, гуцулку.

Очі сині сяють з личка,
Постать рівна, як смерічка,
У смушевому кептарі;
Білі рукави упарі

Процвітають вуставками,
А намисто дукачами.
Три і три зелені стрічки
Мають з чорних кіс Марічки.

Над чолом вінець ґердану.
Фоти крайка їй до стану
Прив'язала; трошки-трошки
Ці коротші від сорочки.

Капчурі червоні в дами,
Постоли із брязкітками,
Дише з цілости ж картини
Буйний легіт верховини.

— Не відходь, прошу я, з'яво,
Розкажи мені ласкаво,
Де знайти на Батьківщині
Зв'язкову підпілля нині?

— Горда володарка бору
Брови підняла угору
І сказала: доказати
Спершу мусиш, хто такі ти!

— Доказать? Я в кості й крові
З нею зріднена. По мові
Зв'язкова мене . . . — Байки це
Ти сплітаєш молодице.

Принеси мені жар-квітку,
Що цвіте лиш раз улітку
*На шпилі Каміння Пані.**
Квітки пелюстки багряні

Запахом євшану-зілля
Нам нових людей в підпілля
Призведуть на бій за вільність . . .
— Квітка й воля мають спільність?

— Так, але змія це знає
І її там поглинає.
— Де ж на неї, з'яво мила,
Рук моїх візьметься сила?

— Сила рук там не годиться,
В силі духу треба бится!
Кобру сліпить світло духу,
В ній вбиває гін до руху!

— Мовлю сповнена тривоги:
Я ж не відаю дороги!
Та вже Мавка на кичері
Зникла, наче мла, в печері.

Стежка вправо, стежка вліво.
Хтось регочеться глумливо,
Мов арідник: ха-ха-ха-ха.
На ялинці чорна птаха.

Вітер шепче: сон це, сон це.
Над шпилем іскриться сонце.
Небо на корогву схоже.
Вгору йду — в імення Боже!

25.IX.1963.

*) Каміння Пані — шпиль буковинських Карпат.

Софія НАУМОВИЧ

Леся

— Ні, ні, Лілику! Я не хочу ніякого »декольте«! Ти мені скажи тільки, як пришити комір, щоб він стояв »а ля Марія Стюарт«...

— Можна б подумати, панно Лесю, що ви не на вечірку готуєтеся, а під ґільйотину!...

— Ну, Квітко, ви як щось уже скажете, то завжди недоречне! Під ґільйотину! Ми ж збираємося сьогодні лаврами Лесю увінчати, а ви...

— Ти не розумієш, Оксаночко, Квітчиних символів! Для нього публічний виступ — це справжня каторга, ґільйотина. А втім його вислів і без символів зовсім влучний, бо може й справді мені сьогодні голову зірвуть?

— Але ж я... я зовсім так не думав! Мені дуже прикро... я бо вибачаюсь... така незручність...

— І я вже розкис, і почервонів по вуха! Ха-ха-ха! Ну й соромливий ви, Квіточко, як панночка!

— Таж я... тее... зовсім, себто навіть теми вашої доповіді не знаю...

— Невже? Таж про наших буковинців! Щоправда, тема географічно не зовсім вірна, бо Юрій Федькович і Ольга Кобилянська — буковинці, але до них я причепила ще й Стефаника, а він же галичанин...

— Ні, це зовсім вірно! Бож Стефаник уродженець Покуття, а Покуття і Буковина — це два відповідники, і говір у цих двох провінціях однієї країни дуже подібний, те саме м'ягшення, оці скорочення слів... Їх, щоправда, розділяють, але теж і поєднують, Карпати... Тільки непотрібний кордон...

— Ого, наш Квітка вже заліз у свою етнографію! Але, пробачте, сьогодні ваші вдячні слухачки виявляють чорну невдячність до вашої етнографії, бо нам усім спішно. От ми вас попросимо тепер тілом і духом перенестися до таткового кабінету, бо тут зараз відбудеться генеральна репетиція...

— Репетиція? О, то ви не викидайте мене звідсіля!.. Я так хотів би послухати цієї репетиції...

— Ха-ха-ха! — дівчата зайшлися дзвінким сміхом, а Леся підійшла до нього, легенько виштовхуючи за двері:

— Ну, Квітко, хіба ж можна бути таким недотадливим? Я ж пробуватиму сукню, а не доповідь...

— Ай, пробачте, який я недотепа!.. Ну й дурак... Так начеб вам, панно Лесю, й справді треба було приготовлятися... Ну й роззява... пробачте...

— Який ведмідь же він, а таке в нього ніжненьке прізвище — Квітка. Ха-ха-ха! — сміялася уголос Оксана. — Це галушка, вареник, а не хлопець! І чому ти, Лесю, не женеш його від себе? Сидить ото і як собака тобі у вічі дивиться...

— А чому мені його гнати? Він добряга та й розумний же...

— Пробуй же, Лесю, поки нікого немає! — і запобіглива Ліля замкнула двері на ключ. — У нашій хаті, наче на залізниці: ввесь час швендяються

якісь люди, ніколи не можна знати, чи тими або іншими дверми не ввійде якийсь нежданий, несподіваний гість.

— Не нарікай, Лілику, на нашу хату! Ти згадай тільки, що робиться у Старицьких! Адже бідна Людочка ніколи не знає, хто в них у дану пору гостює, хто вже вийшов і скільки людей ще до ночі загостить до їхньої вітальні... І як це вона ухитряється, що в них у кожну пору, вдень і вночі, можна дістати гарячого чаю і до чаю?

— Лесю, ти ж прекрасна в цій сукні! — скрикнула Оксана. — Справді, як Марія Стюарт! Ого, Сергій сьогодні в небезпеці! Б'юся об заклад, що після твого виступу, він виявить тобі свою любов...

— Яка ж бо ти наївненька, Оксаночко! Ти начиталася французьких романів і в тебе в голові тільки »любов«... А ми, поступова молодь, ні в гадці не маємо мріяти, зітхати до місяця і всякі любовні теревені слухати... Отут, мені здається, Лілю, начеб трошки зібрати треба, бо дуже широко в поясі...

— Та ти ж така тонесенька як оса, і ще хочеш зібрати? Тоді страшно буде танцювати з тобою, щоб не переломити!.. А щодо тих »романтичних теревенів«, то й ми знаємо дещо про Крим, про місячні ночі... і ви удвох зі Сергієм...

— ...Про комуністичний маніфест і Карла Маркса говорили! — перебила Ліля. — Хіба ж ти, Оксаночко, не знаєш нашої Лесі? Та і Сергій такий же. Недаром мама називає його »північним холодом«.

— Ах, я й забула! Що ж я відповім йому, коли він справді буде на вечірці?

— Що відповіш? Ага, то таки правда, що вже признався тобі...

— Ти неможлива, Оксаночко! Так начеб справді не було інших справ у молодих людей, тільки любов і любов! Та це ж дурниці... Я от не знаю, як виправдатися, що досі книжку тримаю в себе, не прочитавши, а товариші ждуть.

— Ти про Марксовий »Капітал«, що він тобі дав?

— Та про нього ж! Спершу я рвалася до цього Маркса, просила, щоб Сергій мені перший дав книжку... А от почала читати... ой, коли б ви знали, яке це нудне-нудне! Мені завжди від цієї книжки спати хочеться, хоч і терплю на безсонність... І сором, і прикро мені... Але, прошу вас, про це ні словом не згадуйте Сергієві!

— А чому? Хіба ти мусиш робити те, що він тобі каже? На мою думку, не він тобі, а ти йому мала б наказувати!.. Хоч він і гарний...

— Дітвак же з тебе справжній, Оксаночко! Таж не він сам поручав мені прочитати Маркса, от і дядько Михайло в кожному листі запитує мене, чи закінчила »Капітал«, яка моя думка про нього? А я зовсім не бачу тієї »суворої системи«, що про неї так багато говорять фанатики цієї книжки. Є декілька фактів, чимало дотепних гіпотез, але багато залишається для мене темного, невиясненого, недоговореного — і в науковій теорії, і в практичних висновках... Ні, ця »нова євангелія« потребує більше безпосередньої віри, ніж я її маю... От Сергій, наприклад, вірить у неї безкритично і це часом дратує мене...

У відчинених Оксаною дверях стояв Квітка, що мовчки прислухався розмові.

— Особливо в нього повне нерозуміння для »обласних питань«...

— І це дивно, бож він сам із Мінська.

— Та хіба ж місце народження може впливати на критичність думки?

— Наша мама каже, що він у Мінську взагалі »зайшлий елемент«!

— Оксаночко! — Леся чомусь раптово спалахнула гнівом, — наша дорога мамочка інколи несправедлива, особливо ж до людей іншої національности. Але поступова молодь бореться за те, щоб національність не перешкоджала боротися за ощасливлення людства... Чи так, Квіточко?

— І так, панно Лесю... і не так! На мою думку, але це тільки моя скромна... думка... і пробачте... я ніколи не посмів би... будь-кому накидати її...

— Та кажіть же, як це на вашу думку, а то тільки вибачаєтесь...

— Треба насамперед, щоб оте людство... себто оте ощасливлення... щоб воно не перешкоджало визволити власний нарід із неволі!.. Але цим, панно Лесю, я не хочу сказати, що ваші погляди... або Сергія, він може думати про людство, бо в нього...

— Що в нього! — Леся настирливим поглядом домагалася відповіді, чим дуже спантеличила Квітку.

— Бо в нього... як то кажуть... немає потреби клопотатися »вузькою батьківщиною«... Це, звичайно, не погано думати так... широко... космополітично... Але, як кажуть у нас, сорочка ближче тіла...

— Звичайно! Всім нашим народникам сорочка ближче тіла! От біда тільки, що поза цією сорочкою, поза своїм загумінком, вони нічого не бачать, не чують, не цікавляться тим, що робиться у світі... Але ж, Господи Боже, найвищий час мені збиратися! Чи ти вже скінчила, Лілю? Так, то викидайтеся усі, хай переодягнуся і думки зберу...

*

Вертались з вечірки над ранком.

— Нічого не кажете, Сергію, не критикуєте... Як і мої люб'язні земляки. Щоб хтось хоч озвався у якомусь журналі на мої поезії, а то мовчанка... Так і Шевченко писав: »Вже десять років, як дав я їм у руки »Кобзаря«... Щоправда, в такому товаристві варто й постраждати. І дискусії сьогодні майже не було... Спішилися танцювати...

— Правду кажучи, я слабо визнаюся у малоросійській літературі, але оце »селянське горе« мене не дуже переконує... Акхи-кхи-ааа... — Сергій хотів ще щось сказати, але наглий напад кашлю перебив йому на півслові. Леся кинулася зав'язувати йому хусткою шию.

— А-а! Чи гарно так віддалюватися від нас, щоб на самоті шури-мури розводити! — крикнула здалеку Оксана, що йшла позаду з Лілею, Квіткою і Гамбаровим.

— Мовчи! — зупинила її Ліля. — Не бачиш, що Сергієві погано? Ходімте чимдуж до хати! — скомандувала. — Вам, Сергію, дам крапель і відразу полегшає. Тут холодний вранішній вітер із Дніпра... Ще два кроки...

Молодих людей не треба було двічі запрошувати. Не зважаючи на пізню пору, всі вони розмістилися у просторій вітальні Косачів. Ліля, знайшовши

пляцинку з якоюсь мікстурою, покропила кістку цукру й подала Сергієві, одночасно звернулась до Оксани:

— Займись чаєм, не будемо ж будити Насті!

— Спасибі вам, панно Лідо, мені відразу пройшло, а вам належиться медаля з медицини.

— Ага, медаля! Я ледве-ледве іспити здаю... Напевно перепаду цього року в цьому клятому Петербурзі.

— А чому ж ви так не любите цього нашого Санк-Петербурґа?

— А за що ж його любити? Сірий, понурий, брудний, касарняний...

— І на мене він таке гнітюче враження зробив, як я спинилася у Лілі, їдучи до брата Михайла в Дорпат... А коли подумати, що стоїть він на козацьких кістках, то аж гидко і страшно ступати по ньому.

— Ого, ось які у вас ще задавнені ресентименти! Ще з часів Петра Великого! Але ж це давні справи і повинні піти в забуття! Ось що я хотів сказати вам, панно Лесю, сказати ще на вулиці, але клятий кашель перебив: ці ваші письменники, що про них ви сьогодні говорили... у них також ресентименти — то до поляків, то до румунів, то до австрійців... І ви й вони, всі ви забуваєте про соціяльне лихо, спільне всім народам світу! Ці ваші письменники — віджилі люди. Нам же, молодим, треба творити таку літературу, що відкрила б очі рабам, підняла б їх на боротьбу за людські права... Подумаймо ж про чорних невільників, яких і досі продають у рабство... Старого ж не відгребуймо і ресентиментів не плекаймо!

— То вам, товаришу Мержинський, хотілося б, щоб ми забули власні кривди, а боролися за чужі інтереси? — на диво спокійно й без затримки запитав Квітка.

— І справді, Сергію, ви показуєте нам африканських негрів, а рівночасно Федьковичеві й Кобилянській відмовляєте права домагатися людських прав для буковинців чи Стефаникові для галичан! До того ж не забувайте, що таку ж саму соціяльну кривду наших селян ми бачимо і в нашому Колодяжному, і в Гадячому...

— Як бачите, наша історія така ж, як і негритянських рабів!

— Але різниця в тому, товаришу Квітко, що в нас це вже історія, як ось, напр., з цими »козацькими кістками« і царем Петром, а в негрів це дійсність. У першу чергу їм треба подати допомогу, визволити їх із цієї ганьби наших часів...

— А нас, звичайно, визволяти не треба, бо ми »білі«, хоч і раби!

— Раби? — обличчя Мержинського раптом змінилося, спогаїло від стримуваної люті, увипуклилися щелепи під тонкою, аж прозорою шкірою. Він раптом устав і почав прощатися.

— Ого, наш Квітка сьогодні войовничий! — Ліля намагалася обернути розмову в жарт. — Ні сліду його звичайної несміливости. Але ж, Сергію, ось Оксана чай подає, а без нього вас не випущу. Хіба ж немає іншої теми?

— А й справді, про найважливіше я і забув! Писали мені з Мінська, панно Лесю, що там тепер перебуває російська трупа. Я зараз написав їм, щоб узяли до репертуару вашу »Блакитну троянду«. Звичайно, її треба б

перекласти на російську мову... Незабаром їду туди і напишу вам, як справа...

— Спасибі, Сергію, ви так турбуєтеся нею...

— Бож вона прекрасно ставить широкі проблеми, не обмежується льокальним патріотизмом... А скажіть, будь ласка, подобається вам »Капітал«?

— Та якось пиняво йде мені це читання, до кінця ще далеко, то й думки про нього не маю... Признаюся вам, що благороднішими й красномовнішими видаються мені Шекспір, Данте, Ґете...

— Бож ви поетка, чудова поетка, панно Лесю! А коли розчитаєтесь, розсмакуєтесь у »Капіталі«, то й самі захопитесь нашим визначним філософом і соціологом. Ось ваш дядько, Михайло Драгоманов, захоплений »Капіталом«, збирається перекладати його! Але мені час. Чай я випив і ви, панно Лілю, вже можете спокійно відпустити мене... Добраніч, чи пак — добридень.

*

— Ах, як не люблю я отих »фамілійних нарад«! Та коли треба, то треба...

— Треба, Лесю, бож без татка нічого не можемо вирішувати.

Старший пан, Петро Косач, сів у вигідний фотель біля вікна і відразу почав розмову:

— Я знаю, чим ви клопочитеся, тому відразу хочу застерегтися: справа тут не в грошах. Але їхати за кордон на студії — пустяки! Йому краще в Росії залишитися.

— Вічна історія »приятельських порад«! Усі знайомі Кривинюка вирішують за нього, що йому, мовляв, у Росії »краще« кар'єру робити.

— А крім того, — і Олена Косач знизила свій голос, оглянувшись на двері, — Ліля відобрала нам усю можливість допомогти Кривинюкові матеріяльно. Незручно ж бо пропонувати йому гроші, коли він рахується в... »особливих взаєминах« із нашою сім'єю.

— Коли ж ви так по-міщанськи розумієте, то й справді не можете позичати грошей »нареченому«... Я розумію вас і, пробачте, що турбувала вас на непотрібну розмову. Але те, чого не годиться робити »батькам нареченої«, можу зовсім добре зробити я — його товаришка. В мене ж є гроші: 150 рублів за »Огляд української літератури« від »Жизні«.

— Ці гроші, наскільки мені відомо, ти мала вжити на лікування у Криму.

— Так, татку. Я думала поїхати туди на зиму з Сергієм, але тепер пляни змінилися. Недавно писав мені його лікар, що туберкульозний процес Сергія пішов дуже далеко і йому не можна виїздити нікуди з гарячкою.

— Я не розумію тебе, Лесю, ти так турбуєшся його хворобою, начеб у нього не було родини... Хіба ж це годиться тобі? Оцей Серґей...

— Оцей, Сергій, мамочко, найдорожчий мені з усіх моїх товаришів. І щоб рятувати друга, мала б жалувати грошей чи дивитися на те, »що годиться«? А втім не турбуйтеся, обидві справи ще не актуальні. Сергій у Крим не може їхати, поки не подужає, а з Кривинюком справа не тільки в грошах, а й пашпорті! Він же ж був заарештований і засланий в Астрахань... Отож, кінець родинній нараді...

— Що скажете, Насте, — запитала пані Косач дівчину, що стала на порозі.

— Та прийшов отой чорнявий панич, питає за панною Лесею... Отой, що в нас дві зими на станції жив.

— Гамбаров! Проси, Насте, до вітальні, я зараз прийду.

*

— Нестор! Оце несподіванка! Я ж думала — ви вже давно у своїй прекрасній Грузії.

— Лукава доля, замість до Грузії, завела мене деінде...

— Знаю, після студентських розрухів у Києві — ви вписалися були до Московського університету. І що ж? Не сподобався вам північний клімат, чи — може — не сподобали собі там вашої палкої вдачі?

— Одне й друге. Справді, я погано почував себе в Москві після вашого чудового Києва, а зокрема будинку при Назарівській вулиці... Пригадуєте, панно Лесю, як ми взаємно допомагали собі в навчанні: ви вчили мене французької мови, а я вас грузинської. Я й досі вожу з собою ваш дарунок — поезії Альфреда Мюсе... Чи пам'ятаєте, що ви на цій книжечці написали мені?

— Ні, здається... не пригадую...

— »О метр, елєв е камарад, ан сувенір де нотр сосієте де секур мютюель, де ля пар де Ляріс Косач, 29. 4. 1896« (»Учителеві, учневі й товаришеві на спогад про наше »товариство взаємодопомоги«).

— Це зворушливе, Несторе, що ми, діти різних народів, могли так добре одне одного розуміти. Чи не тому, що обидва наші народи в неволі?

— Я думаю — саме тому. І тепер, коли я врешті їду до Грузії, хочу на прощання висловити мої два гарячі бажання. Можна?

— Звичайно, можна. Які ж вони?

— Щоб ви, у ваших прекрасних поезіях, згадали інколи і мою батьківщину, так як ваш великий земляк, Тарас Шевченко... І друге, щоб ви подарували мені свою фотознимку... Я хотів би показати її своїм землякам... Подаруєте?

Лесі раптом зволожились очі. Вона, нічого не сказавши, підійшла до свого бюрка, знайшла знимку і швидко написала на ній: »Бажаю вам, Пане Несторе Гамбарашвіллі, послужити щиро і бездоганно Вашій прекрасній рідній країні. Коли Вам треба буде товариської помочі й поради, то згадайте, що є на світі Лариса Косач«.

Прочитавши з великим зворушенням напис, Гамбаров низько вклонився і поцілував Лесину руку. Вже у дверях запитав:

— А що вам привезти з Грузії, коли восени я вернуся у Київ?

— Гострий кинджал, як емблему боротьби з ненависним ворогом! Це ваша улюблена зброя, правда?

— Так. Ваше прохання, панно Лесю, робить вам честь і воно буде точно виконане. А тепер, дозвольте побажати великого успіху і вам, і вашій Україні.

*

16 січня 1901, Мінськ.

Люба, далека Квітко Лотосу! (До О. Кобилянської)

Ви отримали мою карточку й подумали собі: чого це якась біда загнала її у невідомі простори? Отож, щоб ви знали: це біда! Тут, у Мінську, живе той мій приятель, що я вам давно про нього казала... Він уже близько півроку зовсім не встає з ліжка, кашель, кров, голос утратив зовсім, гарячка безперестанку, сили менше ніж у дитини... Каже лікар, що це вже раптові сухоти і мала надія на поліпшення. Тим часом я тут уже тиждень і ліпшого нічого не бачу, хіба навпаки... Я цілий день не відступаю від нього, мій друг, спить — не спить, лежить тихо, а я пишу листи і думаю собі: нащо, властиво, їх писати?.. Вам післала картку та й замовкла, бо писала її серед клопоту: шукала собі домівку тут, ганяла по місті (ще й міста цього не знаю гаразд), а головно була так приголомшена свіжим враженням від страшного стану мого друга, що ледве могла свої думки зібрати. Життя моє тут досить трагічне... Щодня мій друг розмовляє (отим своїм безгучним голосом, немов шелестом) про те, як ми вкупі за границю поїдемо у Швайцарію, як то гарно зустріти там весну... А я весни так боюся, так боюся, як... того, чого не можу назвати. І я кажу йому, що буду з ним, аж поки він поправиться... У цьому правда те, що я не покину його так, як його покинули інші його друзі. Я з ним залишуся, поки буде треба. Ви розумієте мене?

Тим часом живу тут з дня на день, без пляпів, без перспектив. Роботу свою веду далі. Оце днів два, як відослала до »Жизні« свою розправу про новітню драму, докінчену вже тут з лихою бідою. Тепер писатиму другу розвідку: про народницький напрям у німецькій літературі... Лихо лихом, а робота — роботою. Що ж, коли не впиватися, не вприскувати морфію, не курити опіюму, — то треба хоч роботою задурити себе... Ну, годі, мій друг прокинувся, треба буде йому щось прочитати, а може заграти (тут є на чому, хоч і погане нько), то вже скінчу листа. Бувайте здорові, міцно стискаю Вашу руку.

Ваша Л. Косач

*

29 січня 1901, Мінськ.

Дорога Товаришко! (До О. Кобилянської)

...Відваги в тому немає, за що Ви мене хвалите, так зробила б кожна не-філістерка... Наскільки я »сильна духом« — покаже час, може ще і я заломлюся? А коли витримаю, то в цьому заслуги немає, як не було в тому, що я витримала операцію... З моїм другом дуже зле і він уже сам не вірить, щоб міг видужати. Стан зовсім розпачливий і на поправу нема надії... Не давайте й ви свого товариша на поталу недузі! Рятуйте його чим можете... боріться на життя, а не на смерть, бо інакше це такий розпач! Можливо, що хутко знову буду в Києві, хоч я не хочу про це думати, бо я не вернуся з добра!.. Бувайте здорові, моя добра, ніжна і люба Товаришко. Ще раз стискаю Вашу руку.

Ваша Леся.

*

12 березня 1901, Київ.

Люба Товаришко! (До О. Кобилянської)

Ви бачите, що я вже тут, отже нещастя вже впало на мою голову. Сьогодні якраз десятий день після смерти мого друга, вже тиждень, як він лежить у землі. А я, бачите, жива... Нічого мені не хочеться, нічого мені не треба... Я страшно втомлена фізично й морально, і здається спала б без кінця, проте й спати не можу. Тільки є в мене одне бажання, таки справжнє, виразне бажання: поїхати до Вас, на зелену Буковину... Мене ваблять Ваші незнані, а вже милі, гори й уся Ваша країна, що здавна стала моєю мрією... Матеріяльних витрат тепер не боюся, бо матиму власні фонди на подорож... бо так чи інакше я по Великодні вдома не лишуся, я не всиджу на місці. Це дивно: я втомлена й розбита, а проте щось жене мене в світ кудись так, де я ще не була ніколи, далі, все далі...

Напишіть мені, тільки швидше, на Бога швидше, дорога Товаришко! Я буду так ждати!

Цілую Вас і руку стискаю

Ваша Л. Косач

*

Юрба на чернівецькому двірці здивовано дивилася, як із вагону першої кляси львівського »шнельцуґа«, за носильником із валізками, зійшла елеґантна чужинка в подорожній накидці й широкому капелюсі, підв'язаному стрічкою під бородою. Їй назустріч кинулася, зіскочивши з фаетону, тутешня дама з найвищої місцевої »ноблес«. Вони хвилинку пильно приглядалися одна одній, а потім широко розвели рамена і сердечно, міцно розцілувалися. Ще кілька запитань і відповідей незрозумілою, гейби »хлопською«, мовою, і обидві дами всіли у фаетон, що помчав баскими кіньми на вулицю »Новий світ«...

— Я мала ще вчора приїхати, але через Труша спізнилася на поїзд. Вони всі так намовляли мене залишитися ще, але я вже втомилася від готельного життя. Жила у Львові ввесь час у готелі »Централь«, хоч багато знайомих запрошувало мене до себе. Та в готелі завжди вільніше. Труш мені дуже вірно допомагав, робив усе, щоб я даремно не ходила.

— Він у вас закоханий, Лесю, ще з того часу, як малював у Києві вам портрет.

— Ну й вигадали, Олю! Ви так, як і моя менша сестра Оксана: всюди і завжди добачається романтичного підґрунтя... Бачила я теж Ольгу Франкову, здавалась мені такою, як і була.

— А як літературні справи?

— Довідалася з радістю, що мої переклади з Гейне не загубилися і мають появитися у »Вістнику«... Я була в редакції і... побачила там на стіні свій власний портрет, отой київський... Мені було досить смішно дивитися отак на себе...

— А кого ще бачили? З ким говорили?

— Шухевича не бачила, не було його вдома, тільки жінку й доньок — гарні дівчата. Згадували Київ і висловлювали багато компліментів на адресу знайомих українців, як це, звичайно, роблять чемні галичани. Молоді приятелі Труша подобалися мені більше ніж старі: не такі хитрі, але більш завзяті. Всі вони дивувалися, чого я їду на Буковину.

— Ах, поганці! Але їм на злість я зроблю все, що в моїй силі, щоб ви не жалували свого приїзду... Може хоч трохи віддячуся вам за моє чудове перебування у вашому Гадячому й Києві. Я й досі згадую його, як чудову казку, як сон або пісню... Цей великий ліс, що колом оточує ваш хутір, обидві хати, особливо ж ваш »Білий домик« у Колодяжному.

— Еге ж, це була найбільша помилка мого життя, що я виросла у волинських лісах та серед поліських болот. З того часу й моя недуга, а проте, коли б я мала вибирати вдруге, де мені народитися — я вибрала б знову нашу тиху Волинь...

— Така »тиха« вона мені тоді не здавалася! Там же було велике, веселе й молоде, співуче товариство і нашим забавам, співам і розмовам не було кінця.

— А так! Тоді зібралось у нас багато, та це завдяки вам, бо всім було цікаво познайомитися з автентичною »Царівною« з Буковини.

— Ну, це вже ви вигадали, Лесю. А може й трохи правди в тому, бо й тут наші кавалери й дами, як тільки довідалися про ваш приїзд — вже наперед заповіли, під різними претекстами, свої візити в нас: і Осип Маковей, і Іван Гриневицький (саме тепер його трупа »Руської бесіди« тут), і Микола Івасюк (автор картини »В'їзд Хмельницького до Києва«), і Білинський (той, що має партію »Смока« співати), і навіть Стефаник переказував із Русова, що збирається на днів два до Чернівців. Та ось ми вже вдома...

На ґанку просторого дому Кобилянських стояла мати Ольги (»зовсім, як свята Анна на малюнках Леонарда да Вінчі« — ствердила в думках Леся), батько, 75-річний »патріярх«, два брати — старший професор, молодший — студент — і вчителька Євгенія Пігуляківна.

— Іване, занеси валізки до гостинної кімнати, — розпоряджалася »свята Анна«, — а вас, панно Лесю, прошу почувати себе як у власній хаті. А як приведете себе до ладу, прошу на обід.

За великим столом у їдальні засіла вся родина Кобилянських із Лесею на почесному місці, біля »патріярха«.

— Що нового там у вас, у Росії? — запитав він Лесю.

— Нового багато, але нічого доброго... Ви, мабуть, про те й не знаєте, бо за кордон від нас вістки продістаються дуже спізнено й тільки ті, що пропущені цензурою.

— Що ж таке? Якісь повені, посуха? Стихійні нещастя? — швидко розпитував »патріярх«, вельми затривоживши.

— Я мушу попередити вас, Лесю, мій татко — »старорусин«. У »вашій« Росії він бачить »земний рай«, а я ніяк не можу переконати його, що в нас все ж таки вільніше живеться.

— Коли б це тільки »стихійні« нещастя! А от я вам скажу, пане добродію, що кожний раз, коли я знайдуся за кордоном, мені соромно стає перед вільними людьми за наші кайдани. Мені видається, що в мене на руках

і на шиї червоні сліди від ярма неволі, і всі їх бачать, а мені соромно за себе перед вільним народом... Коли я вперше переїхала кордон Росії, їдучи до Відня на операцію, то враження у мене було таке, начеб я опинилася в іншому, кращому світі. Яким незвичайним було хоч би те, що люди тут можуть зійтися, де хочуть, говорити, що хочуть, боротися за права своєї країни, думати, як допомагати одні одним. Для вас усе це природне і зовсім не дивне, але в нас не так. А коли додати ще й те, що всі ми живемо під постійним поліційним наглядом — і я, і моя сестра, студентка медицини, і моя мама, редакторка »Рідного Краю«, що моя тітка була на Сибірі, а хлопців-студентів саджають у тюрми, засилають на каторгу, звідки вони вертаються живими трупами... Ось тоді, добродію, зрозумієте, які в нас »стихійні« нещастя... Переслідування, перевірки, арештування...

— Що ж це таке? То не може бути! Розшуки, арешти, поліційний нагляд... над жінками? — і старший пан, витягнувши хусточку, почав витирати, хоч і непотрібно, чоло. — Я ж ніколи не повірив би... Це неначе грім із неба... І коли б я вас, панно Косач, не знав...

— Хай же я вас, Лесю, вицілую за це! — перебила Ольга і пригорнула Лесю до себе. — Мій татко, якщо ще не захитався у своїх симпатіях до Росії, то тепер добре передумає, бо мені й братам він не хоче вірити, завжди відмахується слухати правду про Росію.

— Але ж я маю симпатії до великого російського народу, до геніяльного Толстого і Достоєвського, а не до поліцаїв. Я і наших, австрійських поліцаїв не люблю, хоч вони мені нічого злого не зробили.

Леся гірко підсміхнулася: як вияснити цьому »русинові«, що ці поліцаї — це продукт того »великого російського народу«?

— Я не хочу вас аґітувати, добродію, але повірте мені: я найтяжче відчуваю кайдани мого народу тоді, коли сама у вільному краю. Хоч і мої руки в кайданах, та серце й думка в мене вільні, тому мені так тяжко й соромно, а ще тяжче буде, коли я знову вернуся в Україну. Мені сором, що ми такі раби, що в кайданах спокійно спимо, а це найгірший сором, що палить, як вогонь... Я вернуся у Київ, немов у тюрму.

Всі заслухалися, ложки відклали, страви захололи. Тільки старший пан далі витирав піт із чола й недовірливо хитав головою, але заперечувати Лесі не відважився.

*

— Лесю, — промовила Ольга, коли обидві сиділи в альтанці саду Кобилянських, — ви обіцяли сказати свою критичну думку про мої писання.

— Властиво, критика більше потрібна публіці й самим критикам, ніж авторам. Але я хотіла б вам, Олю, зазначити різницю між поглядами галицької критики і моїми: галицька критика докоряє вам »німеччиною«, а я думаю, що в тій »німеччині« був ваш рятунок. Вона дала вам змогу познайомитися із світовою літературою, вивела вас у широкий світ ідей і мистецтва. Це ж кидається у вічі, коли порівняти ваші літературні твори з більшістю галицьких. Звичайно, Франко тут виїмок. У галицьких писаннях відчувається закуток, запічок, загумінок, а у вас — широкий обрій.

— Але ж, Лесю, ви аж зачемні!

— Пождіть, я не закінчила. На мою думку, добре склалося, що ви прийшли в нашу літературу через німецьку школу, а не галицько-польську, бо це, властиво, не школа... Що ви пізно навчилися нашої літературної мови — це правда, зате — ви її вивчили! А інші відразу думали, що знають її... і, між нами кажучи, хто з них знає українську літературну мову?

— Це ж не критика, Лесю, а похвали..

— Ні, не самі похвали, ось зараз скажу й про слабі сторінки. Наприклад, я не захоплююся вашим »ніцшеанством«, бо цей філософ мені ніколи не імпонував. Його ідеал »іберменша« цієї »білявої бестії« якось мене не чарує. Його афоризми справді часом блискучі й гарні, але я не захоплююся афоризмами... Не гнівайтесь на мене за мою щирість...

— Ні трохи! Навпаки, я все це передумаю... Та ось Добриня везе пошту, може, й для вас?

— Добриня? Та це ж боярське ім'я має ваш листоноша?

— Го-го! Послухали б ви наших старих гуцулів! Вони всі свої роди виводять від князів і бояр... А втім, Іван Франко каже, що всі ці старі леґенди мають свою історичну основу... Адже тікали від диких кочовиків не тільки селяни і челядь, а й наші князі й бояри. Тож поселились колись тут, у недоступних горах і яругах...

— Правда, так як у наших поліських лісах і багнах.

— А ось наше »татарченя« несе нам листи...

— Чому вас так звуть, панно Євгеніє?

— Це тета Оля переслідує мене за темну шкіру та скісні очі! Зате я принесла для неї тільки один журнал, а вам, панно Лесю, аж три листи з-за кордону...

В альтанці стало тихо, тільки шелестів папір розриваних конверт і сторінок журналу.

— От новина! Ліля одружується!

— А з ким? Чи не з тим студентом, як його...

— Та з Кривинюком! Нарешті закінчаться »родинні драми«! Як же ж мама погодилася, щоб вони вже тепер одружились, ще студентами, не закінчивши студій? Вона була категорично »проти«. Та, мабуть, вибрала »менше лихо«...

— Ха-ха! Ви добре сказали: подружжя — менше лихо!

— О, я переконана, що Ліля матиме вірного й щирого чоловіка. Михайло підкорив собі ввесь наш »клан«, а це чимала перемога. Коли я називаю його своїм »братом«, то зовсім щиро... Оті страшні для мене дні у Мінську... Моя люба Ліля вислала до мене Михайла, щоб я не була така самітна серед неприязної родини Сергія... І коли найближчі приятелі Сергія боялися »розстроїти собі нерви« його хворобою, то Михайло виявився для нього, а ще більше для мене, справжнім братом милосердя. Але пощо згадувати про ті жахливі часи, тепер слід подумати про Лілене весілля. Вона пише, що ми, сестри, будемо дружками, а брати й кузени — дружбами, отже все обійдеться найближчою родиною...

— Олю-ууу! Лесю-ууу! Підвечірок на столі!.. — кликала мати Ольги.

(Закінчення буде)

В. СВІТАЙЛО

СИН-СКОРОБАГАТЬКО

(Син з цього боку)

... січня 1957 р.
Хатка в лісі, США.

Дорога мамо!

Посилаю цього листа навмання — на нашу стару адресу: ачей ти й досі там живеш. Якщо цей лист дійде до тебе, відгукнись на нього, і я тоді напишу більше про себе. А поки що я тільки повідомляю, що я живий і здоровий, чого й тобі бажаю.

Пиши на адресу, подану на конверті.

Твій син *Дзьобик.*

Аркушевий лист повітряної пошти. Поганенький сіренький папір, на ньому зображення московського кремлю.
... березня 1957 р.

Сину мій, синочку! Дзьобику мій дорогий!

Я аж нестямлюсь від щастя, що ти живий і здоровий! Тільки мати, що віднайшла сина, якого в думках уже поховала була, може зрозуміти мою радість, моє щастя! Я ж двадцять років плакала, згадуючи тебе, мого єдиного сина, закинутого безвісти під час страшної завирюхи. Згадувала всякі подробиці з твого життя. От як твого батька *послали були вперше на відпочинок,* а потім як він звідти повернувся... Ти, уздрівши його здаля, кинувся до нього бігти, крихітний котигорошко в куценьких штаненятах (тоді ж тобі було тільки три роки), але недалеко від нього зашпортався своїми ноженятами в піску нашої Сірої вулиці — та беркиць! — простягся, як маленький рачок. А батько не побіг, високий, довгоногий, — йому треба було тільки раз ступнути назустріч тобі. Підхопив тебе на руки та й почав обціловувати. Мало не поламав твого м'якенького тільця. А потім я надійшла своєю »качиною ходою«, захекана, — я ж не вміла швидко бігати. Це так батько жартома казав про мою ходу — що вона »качина«; він же називав ще мене пампушкою-гливтячком.

А коли батько *збирався вдруге відпочивати,* ти спав (це ж було опівночі). Ти спав у тім ліжечку-колисці, виплетеній з лози, що його купив батько й приніс здалеку, аж через міст на Дніпрі (на другий день після твого народження це було). Ліжечко було з високими бильцями, а на тих бильцях сиділи метеликами блакитні бантики. Тоді ти вже переріс те ліжечко, лежав, зігнувшись, як довгоногий журавлик, а в ручці тримав міцно свого »списа«. Тоді ж тобі було вже шість рочків, і ти захоплювався зброєю, сам робив луки, стріли, списи. Батько зробив мені знак, щоб не будила тебе, а

сам нахилився й обережно поцілував тебе в лобик. А коли підвівся, я побачила на його очах сльози... Але плакати йому не можна було: наглили ті, що супровожували його на відпочинок, один, червонощокий, стояв просто над душею, а двоє мовчазних — біля порога.

А втім, годі про це. Це вже минуле, бозна колишнє. А в мене ж так багато сучасного, болючого (маю на увазі родинні справи). А в цьому, повітряному листі не багато ж і місця. Але не можу не спитати ще: що з батьком? де він? Обов'язково напиши про нього в наступному листі! Про себе я можу написати тільки те, що я, справді, живу в нашім старім мешканні. Цей будинок чудом зберігся, тимчасом як майже всі будівлі навксло знищені, порозвалювані. От чи пам'ятаєш ти Шулічин цегловий домик, що навпроти нашого? Від нього залишилася тільки купа цегли. Та й цю цеглу люди порозтягали, як почали після війни відбудовувати свої хати. А будиночок Дейнеки, що був межа в межу з нашим, розколовся надвоє, одна половина впала, а друга й досі стоїть, усі нутрощі видно. Та нікому його й відбудовувати, бо ця родина десь пропала.

Але мушу таки кінчати. Більше, може, напишу в наступному листі, Бо, може ж, і цей лист не дійде. Це ж не близький світ, та Америка!

Твоя рідна мати...

P. S. Не дивуйся, що я пишу цього листа російською мовою, — до неї ти не звик у нашій родині. Це тепер у нас *друга рідна мова,* і ми всі її дуже шануємо й любимо.

Хатка в лісі, США.
...квітня 1957 р.

Дорога матусенько!

Твій лист — для мене справжнє свято. Правда, ти не написала про своє здоров'я, з чого живеш, де працюєш тощо, та для мене головне — що ти жива. Сама думка про те, що десь на світі в мене є рідна мати, виповнює мене щастям. Але в наступному листі напиши обов'язково докладніше про себе. А я тепер напишу трохи про своє життя. Звичайно, я вже не такий хлоп'як, яким ти мене уявляєш. Мені ж уже 36 років, я вже з вусами... не з вусами, а з вусищами. А крім того, на доданій до цього листа світлині ти побачиш, що я вже й не сам: це моя дружина, а твоя невістка. Її звуть Інна. Вона з Києва, хоч знайшов я її вже тут. Її, як і мене, вивезли ще малою з України, — мене — батько, а її — мати. І вона виросла вже тут. Але вона вміє говорити й писати по-українському. Ось як вона пише:

»Здоровенькі були, моя далека мамочко! Яка б я була щаслива, якби мені довелося Вас побачити! У всякому разі пришліть хоч світлинку. І пишіть про себе багато-багато! Ваша богодана донечка Інна«.

А далі знов пишу я, твій вусатий Дзьобик. Напишу, що тобі потрібне, і ми вишлемо тобі пакунок, — напиши, що саме вислати з одягу чи з харчів. Матеріяльно ми живемо непогано, але про це іншим разом. Бо тепер світлина обтяжує листа.

Твій син і твоя невісточка (два підписи).

Аркушевий лист повітряної пошти. Погаленький сіренький папір, на ньому зображення московського кремлю, з його мурами й дзвінницями.
... липня 1957 р.

Дорогі мої дітоньки!

Сину мій, яка я рада, що ти вже маєш дружиноньку вірную! Але мені трудно уявити тебе таким дорослим, як ти виглядаєш на світлині. Мій розум, звичайно, таку можливість припускає, а матірнє чуття тримається за той образ, що я його зберегла й виносила в своїй уяві. А крім того, такий твій образ збережений і в тому батьковому вірші, що його він написав, як *був удруге в відпочинковій оселі*, чи — як тепер у нас кажуть — *оздоровниці*. Ми тоді з тобою відвідали його. До речі, ти був тоді такий маленький егоїст, що не хотів до батька йти, казав, що »не варто ноги бити« (тобі було тоді шість років). Батько взяв тебе на коліна, цілував і плакав з радости, дарма що під час нашої розмови був присутній один *службовець оздоровниці*.

А як ми вже відходили, батько дав тобі вірша, його він склав про тебе. Ось той вірш, може, тобі буде тепер цікаво його прочитати:

Золотого листу піруети
Ловиш ти в осінньому саду,
Напис »Спорт« у тебе на кашкеті,
В оченятах: »Я в життя іду«.
Твоя мама тішиться тобою,
А догнати — ні, не дожене,
Бо іде ... »качиною ходою«,
Лиш гукає: »Підожди мене!«
І сміються її очі сині:
»В кого вдався, леле, в кого вдав!«
Та про тебе мріє, свого сина,
Щоб ти дужий, щоб великий став;
Щоб, пішовши у життя, пустуне,
Так ловив ти долю молоду,
Як тепер у пригорщі манюні
Ловиш листя золоте в саду.
А я, батько, мовлю: »Не осіння,
А весняна тобі пада путь,
Але днів оцих, цього радіння
У житті не зможеш ти забуть«.

Але ви хотіли, мої любі, щоб я більше написала про себе. Розповім про те, що сталося зі мною після того, як вас із батьком вигнали німці, відступаючи (тобі ж тоді було шістнадцять років). Я залишилась тоді сама в порожній хаті. Зайшла кошмарна ніч, страшніша за горобину. Бо горобиної ночі тільки блискає й гримить, але не вбиває. А тієї ночі ревіли літаки, освітлюючи вулиці ракетами, а потім — вибух за вибухом, аж земля

ходором ходить. А я скулилась, обіпнувшись великою хусткою, в тій кімнатці, де була твоя »майстерня« (пам'ятаєш, як ти настягав туди всякого »струменту«? ти ж хотів бути інженером!). Скулилась, зібгалась у грудочку, немов думала, що такої малої грудочки бомба не влучить. А воно: бу-ум! бу-ум! Строчили скорострільні, вистрочували на небі видні мені в вікно пунктирні прошви трасових куль. Бу-ум! Та-та-та... І десь зовсім близько. Аж раптом чую і з жахом усвідомлюю: щось добивається до нас у хату. Гупає з усієї сили в двері, з тріском їх виламує. А потім до хати вдерлися німаки, з автоматами, в важких чоботях. Узяли нишпорити по хаті, освітлюючи всі кутки ручними ліхтариками, тим світлом, як мечами, протинали темряву. Один заглянув у мій кут, але тільки гиркнув »доннер ветер!«* — не зайняв мене. Я бачила, як інший німець розбив батькову валізу, що її ви не встигли взяти з собою. Німець забрав батькові сорочки, під шинелю позапихав. А третій узяв у щухляді письмового стола батьків годинник. Були не довго, бо їм, либонь, непереливки було. А втім, то я тільки подумала була, що вони пішли, бо потім виявилось, що це не так. Я відчула, що до мене став доходити гострий холод (надворі ж стояли страшні січневі морози), і вирішила піти зачинити двері. І — о жах! На канапі в вітальні сидів один з них, з тих німців, блискаючи в темряві цигаркою. Це було страшніше, як те, що їх декілька було. І я аж тепер желіпнула не своїм голосом. Тоді він мовчки встав і вийшов. Він був, мабуть, теж як причмелений, нервово вичерпаний, бо вони ж відступали. Аж нескоро я отямилася... Сяк-так притулила розламані двері.

А на ранок прийшли *наші. Як ми їм зраділи, якби ти знав!* Після того кошмару, що його створили були німці в нашому місті, з шибеницею на базарі, з повсюдними написами »Загрожує розстріл!«, із свідомо організованим голодом (заборонили ж базарі), — *це було таке радісне свято, таке свято*...

А потім я теж трохи *відпочивала, згадувала вас із батьком* — і відпочивала. Та тепер мені добре. *Наша ж рідна радянська влада так про нас дбає... Ніяка інша влада в світі не могла б про нас так дбати! І я все маю.* Але ти пишеш про пакунки, сину. Якщо це тобі не важко, не обтяжить фінансово, то пришли щось із одягу. Тільки ще раз кажу: якщо тобі не важко. Та й не багато мені тепер, самітній і старій треба. Еге, не молода вже я. Голова геть чисто сива, як куделя білої вовни, а лице все поморщене. Щоб ти не розчарувався в своїй матері, зберіг у пам'яті давній образ, я навіть світлини не вкладаю... Але зате я тепер щаслива: хоч ти й далеко, та я знаю, що десь на світі в мене є син, що я не така самітня, як була перше. Цілую тебе міцно-міцно, мій дорогий сину... тебе і твою дружину Іннусю.

Ваша далека-далека мати.

P. S. А що з батьком? Чому ти не згадав за нього? Може, ви нарізно живете? А може, він загинув, хай Бог милує?

*) Німецька лайка.

...жовтня 1957 р.
Хатка в лісі, США.

Найдорожча наша матусенько!

Бідна, якого ти лиха набралася! І як ми хотіли б, щоб ти якоюсь силою перенеслася до нас! У нас же тепер така затишна хатка, в такій заспокійливій тиші, серед лісу, стишеного просто неба, чистого, блакитного. А в повітрі поблискує срібна павоть, немов срібні блискавочки пролітають. У нас же тепер »індіянське літо«, те, що на Україні називають »бабиним літом«. Тобто рання, золота осінь. І дерева навколо нашої хатки, справді, як позолочені. Дерева тут такі, що їх і назвати по-нашому не можна: якісь інші. Але перед самою хаткою ми посадили дві верби, вони ще невисокі, але такі, як дві круглі овечки, а листя вже на них сріблясто-золоте. У прúсадку ми все літо мали цілий килим із квітів, а тепер уже лишились тільки айстри, хризантеми та яскраво-червоні канни. Інна особливо любить канни...

Сама наша хата, як ти це бачиш на кольоровій світлині (світлини ці робив я сам, твій вусатий Дзьобик) яскраво-кольорова: блакитна, як небо. А всередині вона ще краща. На світлинах це трудно показати, бо не можна охопити цілости, але ти склади в своїй уяві всі світлини докупи, то й будеш мати загальне уявлення.

Світлина ч. 1 — це кухня. Бачиш, яка чистенька? У духовці видно, крізь скло, як щось там печеться, температуру піч реґулює автоматично. Світлина ч. 2 — це вітальня. Одна стіна — суцільне вікно, з нього видно наш присадок із квітами та оті верби-овечки. Меблі вітальні коштують понад три тисячі долярів. Це модерні меблі. Бачиш, яка канапа? Рівні, чисті лінії. А лямпа біля неї (трешер) — як троє струнких стебел лілеї, витягнутих угору, з білими шапчуками в формі квітів. Увечері, як засвітимо, з тих квітів-лілей ллється ніжне, біле, як місячне сяйво, світло. Праворуч стоїть телевізор — він нас з'єднує з усім світом; крізь нього показують навіть дещо із вашого життя. Є ще фотелі, але на цій світлині їх не видно. На стіні ти бачиш модерне малювання. Воно в вас там не дозволене, але ми вже не любимо старого малярства, воно вже вийшло тут із моди. На одній картині ти, може, побачиш жовту пляму, ніби хтось віхтем мазнув: це новий смак. Те, що намальовано на другій картині, зветься »сова«, хоч воно на сову й не схоже. Це теж новий смак. І ми не можемо ігнорувати цього смаку: у нас бувають гості-американці, тож ніяково було б прикрашувати хату застарілими реалістичними творами, хоч би й патріотично-українськими. Світлина ч. 3 — це наша спальня. І тут модерні меблі та модерні картини. Правда, тут американці не бувають, але... але так спальні оформлені в найбільшій крамниці в Нью-Йорку у Мейсі — і ми там усе це купили.

Світлина ч. 4 — наш котюга. Бачиш, який гладкий та ледачий? Ми ж для нього купуємо харчі в тих крамницях, де й собі. А як захворіє, кличемо котячого лікаря, якому часом платимо більше, ніж людському лікареві.

Разом з цим листом висилаємо перший пакунок. Як одержиш, напиши нам. Але пакунок довго йтиме, ти не чекай на нього, а відповідж спочатку на цього листа.

Твої діти (підписи).

Аркушевий лист повітряної пошти. Погаченький сіреньский папір, на ньому зображення московського кремлю.
... січня 1958 р.

Діточки мої, діточки...

Ваша хатка — як казка, а ви в тій хатці, на такій віддалі, як якісь фантастичні істоти з іншого світу. Я тільки не можу зрозуміти своєю старою головою, як можна поєднувати красу отих меблів та й усякі інші витвори сучасної досконалої техніки з безглуздою квацяниною, що ви її називаєте новим смаком у мистецтві. Як можна поєднувати *найвищу техніку* (в будівництві, наприклад) з *відсутністю будь-якої техніки* (в мистецтві)! На мою думку, всяке мистецтво має свою техніку, і кожен мистець повинен знати техніку свого фаху. Щоб скомпонувати музичний твір, треба знати ноти та закони поєднування звучання — гармонію тощо. Для поезії треба знати мову й закони її застосування в естетичній функції. У скульптурі теж є своя техніка, як, видима річ, вона мусить бути й в архітектурі. Тож зрозуміло, що й біля малярства заходжуватись без знання фарб та законів поєднання кольорів у їхньому відношенні до дійсности не можна. Саме так: у їхньому відношенні до дійсности, бо малярство — образотворче мистецтво, а не декоративні визерунки. Я колись вивчала історію мистецтв, і мені цілком ясно, що так як розвивалась техніка будівництва та всяких практичних виробів, так розвивалась і вдосконалювалась техніка мистецтв. От, наприклад, стародавні єгиптяни не вміли малювати людського обличчя ан фас, а тіла (тулуба) в профіль, і в них виходили перекручені фігури людей. Малярі аж до епохи Відродження не розуміли перспективи. І так далі, і так далі. А ваше так зване »модерне малярство« знову перекреслює ці великі досяги...

Але це вже виходить поза наші родинні справи. Я забула вам написати, що я вчителюю і цим заробляю на життя. Живу в міському будинку, маю кімнату. Тільки дуже холодно в цій моїй кімнаті. Руки мерзнуть, як пишу цього листа. Та й усе тіло болить... Ох, старість — не радість!

Бувайте здоровенькі, мої дорогенькі далекі діточки!

Ваша мати.

Аркушевий лист повітряної пошти. Погаченький сіреньский папір, на ньому зображення московського кремлю.
... березня 1958 р.

Дорогий земляче!

Я дозволила собі відкрити Ваш останній лист, щоб його прочитати й написати Вам, що Ваша мати вмерла. Стояла в черзі всю ніч по вугілля, простудилася (у нас же була люта зима), захворіла на запалення легенів і вмерла.

Як вона пишалася Вами, своїм сином! Вона прочитувала мені Ваші листи і раділа, як дитина. А як захворіла, то все казала, що ще не хотіла б умерти, бо, може б, таки якось побачила Вас. До нас же приїжджають з Америки всякі туристи, то, може, й Ви приїхали б. Ви ж не зробили ніякого злочину проти радянської влади, бо були ще малий, як виїхали за кордон.

Так вона казала, а я переказую, щоб Ви знали.

Ваш пакунок прийшов тоді, як вона вже була хвора, і їй не довелося навтішатися ним.

Залишаюся з пошаною (підпис).

Прочитавши останнього листа, інженер Шкабара підвів голову. Що це було? Сон? Ні, це були справжні листи. Про це свідчить знайоме йому, майже каліграфічне, з похиленими трохи назад літерами материне письмо (листи звідти сюди), а також підпис під машинописними копіями його дитячого ймення »Дзьобик«, писаний рукою небіжчика-батька (листи звідси туди). Так, це були справжні листи, складені дбайливо в хронологічній послідовності. Листи — обвинувальні акти проти нього, єдиного сина цього розлученого навіки подружжя. А розлучили це подружжя жорстокі події та залізна заслона...

Страшні обвинувальні акти!

Інженер Шкабара раптом відчув, що від усвідомлення цього всередині йому почала зводитись важка, каламутна хвиля чи то гніву, чи то великого гіркого сорому. Ні, не сорому! Це була хвиля скаженої люті. І та лють аж перекривила його хоч і дрібне, але вгодоване обличчя, засвітила за окулярами кошачим блиском його очі. Він навіть зубами скрипнув. Яке він мав право, той старий дурень (батько) творити таку містифікацію?! Як він міг писати за залізну заслону від його, синового, ймення без його згоди й відому!? Та за це б його позивати можна!

Інженер Шкабара прожогом зірвався на ноги — довготелесий, трохи сутулуватий, з жорстким, неслухняним волоссям, що купою відступало з чола, залишаючи обабіч чималі зализини; іскри сивини, розкидані упорідь, теж підкреслювали схожість із розгніваним котом, що настовбурчив шерсть.

Зірвався — і взяв бігати по дорогому килимі свого розкішного кабінету, обвішаного теж дорогими картинами »модерного« малярства. Бігав, як розгарячений кінь, налітаючи на м'які фотелі, поставлені в кутках, мало не вскакуючи в велике, трохи чи не на всю стіну, з низькою луткою вікно. Підбігши до вікна, спинився, сторопілий, і тоді повертавсь назад...

А на пам'яті стало те, що, очевидячки, призвело до цієї... містифікації. Років із п'ять тому батько якось натякнув був, що йому, як синові, годилося б пошукати матір, що залишилася під большевицькою владою, розшукати й матеріяльно допомогти, як це робить багато еміґрантів з України. Йому самому, батькові, не можна цього робити, бо він був увесь час політично активний, і його листи могли б їй пошкодити. А він же,

син, міг би це зробити без шкоди і для матері, і для себе. Вивезений хлопцем з України, він не мав супроти тамтешнього режиму ніякого »злочину«, а тут, на чужині, не цікавився вже ніякою Україною, а тим більше »українською політикою«, що за неї большевики переслідували навіть еміґрантів. А якби мати питала про батька, то можна було б відмовчуватись, і вона кінець-кінцем зрозуміла б, що про батька не можна писати ради її ж спокою. Та й для неї важливіше довідатись про сина, як справжню її »кров«, аніж про чоловіка.

Та син... не поспішав розшукувати матір. По якомусь часі батько нагадав про це йому вдруге. Це його, сина, інженера Шкабару, так розлютувало, що він аж визвірився на настирливого батька. Та як крикне: — »Який тепер сенс?! Коли двадцять років не шукали, то навіщо тепер?« — »То ти її, свою матір, живцем поховав?« — озвався якимсь глухим голосом приголомшений батько.

Їхні погляди зустрілись, а в тих поглядах було повно якоїсь відчуженості, ба й ворожости. Потім батько якось жалюгідно знітився і більше ні слова не сказав. Взагалі пізніше вже не було між ними про це мови. Вони й далі зустрічались (батько жив окремо, як і до того), говорили про різні »місцеві« (американські) речі: про нові моделі авт, про кольорові телеприймачі, про колір фарби, якою син хотів пофарбувати óколо своєї хати, про деякі політичні події. Тільки тема про Україну якось непомітно випала з їхніх розмов. А крім того, якби інженер Шкабара був трохи уважніший, то він би спостеріг хоч у батькових очах, що в тих розмовах брав участь тільки батьків язик, а його душа була відсутня, душа витала десь-інде. І тільки тепер, після батькової смерти, син зрозумів, що батькова душа була тоді не з ним, а з кимсь іншим, — була заглиблена в оту містифікацію.

— А який затятий! — знов скрипнув зубами інженер Шкабара і ступнув зóпалу до того цілошибного, на всю стіну вікна, мало в нього не вскочив. Він же навіть грошей у нього, в свого багатого сина, не просив на пакунок матері. Знав, що син заробляє вдесятеро більше, ніж він, а не попросив. Навіть ні разу не викинув йому на очі того, що, мовляв, він, син, розкидає гроші, як сміття, безглуздо розтринькує, — раніш так казав, а пізніш — ніколи.

Сам »мапував«*, не змігши пристосуватись чи то через свій вік, чи то через нездатність до нових умов вільного світу, з його жорстоким добором робітних сил. Часто був безробітний, жив з мізерної допомоги на безробіття і, напевно, від свого рота відірвав, щоб спромогтись на той пакунок, а в сина не попросив, старий дурень... Либонь, навмисно так зробив, щоб після смерти залишити йому, самозадоволеному інженерові, на все життя ганьбу... докори сумління... оці документи ганьби — листи... Ганьби? О, ні! Ці листи не залишаться тепер! Немає дурних... Даремнісінько він, недотепа, хитрував, щоб дошкулити синові після смерти. Хитрував, але,

*) Мив підлоги »мапою«.

мабуть, не вистачило розуму додумати цей підступний задум до краю, не передав до якогось архіву. Чи, може, його раптова смерть стала в цьому на перешкоді? Так чи так, але не вийшло!

Інженер Шкабара аж зареготався десь там усередині, — всередині, бо на виду йому з'явився тільки хижий вираз, скрививши рота. Зареготався беззвучно, але чомусь оглянувся на двері, чи хто не почув того його реготу. Справді бо: могла ж увійти його жінка і не тільки цей його регіт зрозуміти, а й оці чортові листи побачити.

Кинувся інженер Шкабара мерщій до листів, зібгав їх, зім'яв жужмом і пошпурив у камін, у ворушкі язички полум'я, що, здавалось, тільки й чекали на таку поживу. Листи спалахнули, немов підлетіли на вогневих крильцях.

Він постояв деякий час, неначе боявся, що вони, ті листи, ще вилетять на вогневих крильцях у димар і десь йому на сором збережуться. Щоб допомогти вогневі, нагнувся і поворушив коцюбкою решти папірців. Папірці востаннє спалахнули — і вмерли, тільки клаптики сіренького попелу зсунулися набік.

Аж тепер інженер Шкабара полегшено зітхнув і взяв уже спокійніше ходити по кабінеті. Ходив і далі обмірковував цю прокляту справу. Кінець-кінцем у нього склалася думка, що й у цій справі немає лиха без добра. Все таки через ці листи його мати вмерла з думкою, що він, її улюблений син, не забув її в далекій чужині. А далі його сумління почало трохи заспокоюватись. Бо сумління — це »співзнання«, як про це свідчить і саме слово »су-мління«. Воно мучить тільки тоді, як про якийсь гидотний учинок знає не тільки сам злочинець, а й ще хтось. Отже, тепер, коли батько вмер, а листи спалено, ніколи й нічого не залишилось, щоб нагадувати про його... ну, не зовсім добре ставлення до рідної матері. Ніхто й ніколи в світі про це не знатиме! Ніхто й ніколи...

І його сумління остаточно заспокоїлось.

Увійшла жінка. Розкішнотіла вродлива бльондинка. Глянула з любов'ю на свого чоловіка, укмітила на його обличчі якусь збентеженість.

— А ти, бачу, розхвилювався, переглядаючи батьків архів, — сказала.

Пригорнулась близенько, заглянула в вічі, погладила неслухняну шевелюру.

— Ну, заспокійся, любий! Я розумію, що нелегко забути зразу таку важку втрату. Але що зробиш? Такий уже закон природи: всі батьки раніш чи пізніш мусять умирати. А ти ж таки й не самітній. У тебе е жіночка, що дуже-дуже тебе кохає.

І вона його, свого »засмученого« чоловіка, ніжно поцілувала.

Лев БИКОВСЬКИЙ

У ЛІСНИЧІВНАХ ЗВЕНИГОРОДЩИНИ

»...Чим багатша мемуаристична література того чи іншого народу, тим більше зразків життєвих подій, що їх переживають окремі особи. Майже нема й найсірішої людини, життя якої не мало б фраґментів, вартих занотувати для прийдешніх поколінь...«

Такою думкою розпочинає свої, прекрасно й ґрунтовно написані, спогади-автобіографію[1] (на тлі широкого полотна історичних подій наприкінці XIX-го та в першій половині XX-го століть) один із найвизначніших українських діячів доби національно-державного відродження — кубанський козак, міністер самостійної Кубанської республіки, а потім її наказний отаман, професор українських високих шкіл, член УВАН та автор багатьох наукових і публіцистичних творів — Василь Іванис.

Ідучи за вказівками проф. В. Іваниса, заохочений і відомим українським літературознавцем Юрієм Лавриненком, почав я писати про Звенигородщину, складати нотатки про перебіг свого життя. При цьому мав на увазі не так свою особу, як опис обставин, у яких я перебував, тих подій, у яких я брав таку чи іншу участь, та тих людей, з якими мені доводилося зустрічатися упродовж свого свідомого життя.

Користувався для цього передусім особистими спостереженнями, переказами інших осіб та принагідними друкованими й архівними матеріялами.

ОБСТАВИНИ

До 1912-го року, себто упродовж 17 літ, мені довелося майже постійно перебувати в різних околицях Звенигородщини. Жив я і в самій Звенигородці, прадавньому городищі з залишками колишнього укріпленого замку, бував по обидвох сторонах цього колись повітового осередку, в обсягу 20 верст в один і другий бік.

Околиці Звенигородки, розположені на північному сході, »потойбік«, як казали, лучились із рештою Київщини залізнодорожними станціями — Цвітковою, Шполою і Звенигородкою (в с. Катеринопіль). Відрізнялися вони від південно-західніх, »поцейбічних« околиць тим, що мали вихід у світ через залізнодорожні станції — Звенигородка, Тальне і Христинівка. Подекуди це були два відмінні »світи«.

Потойбічна сторона Звенигородщини, наскільки вона була в моєму обсягу, охоплювала головно села: Моринці, Будищі, Керелівку, Козацьке, Топильну, Лозоватку та інші проміжні поселення. Ці околиці, більш заможні й новітнього вигляду, були неначе ближчі до зовнішнього світу. По селах були розташовані маєтки (фільварки, млин, ґуральня) барона Енґельгардта, згодом князя Куракіна та інших московських більших і менших можновладців. У низах панувала і стихійно заливала все, поглинаючи і приходьків (німців, москалів, поляків) українська селянська і козацька атмо-

сфера, а у верхах панувала атмосфера московсько-дворянська, обидві — православного віровизнання. Суспільна московська верхівка тягнулася до Росії (Петербурґу) і мала з нею зв'язок. Із такого оточення вийшов і Тарас Шевченко.

Зовсім іншими в цьому відношенні були південно-західні, »поцейбічні«, околиці Звенигородки, ближчі до степів... У мосму обсягу були такі села: Озірна, Водяники, Попівка, Вільхівець, Гусаків, Кобринів, Залеське, міста Тальне і Чижівка та інші проміжні поселення. Тут скрізь панувала стародавня, бідніша атмосфера, під польськими впливами. По селах були розташовані маєтки Любомирських, Потоцьких, Браніцьких та інших колишніх т. зв. »кресових королів«. У низах була також українська селянсько-козацька православна атмосфера, що стихійно асимілювала приходьків (передусім поляків), але у верхах панувала польсько-панська, католицька атмосфера. Місцева суспільна верхівка мала зв'язок із Польщею (Варшавою і Краковом). Коструватість взаємовідносин між верхами і низами сприяла підтримуванню історичних традицій. Спогади про Козаччину, особливо про Гайдамаччину з XVIII-го стол., затрималися у цих околицях аж до початків XX-го століття. Адже Вільшана, Лисянка й Умань були недалеко нас. Тому і Вільне Козацтво на весні 1917 року відродилося власне в цих околицях Звенигородщини.

Згадані особливості місцевих світовідчувань та укладу взаємовідносин у їхньому провінціяльному повільному вияві, назовні прикривала тонка плівка офіційної російської урядовщини. З нею, звичайно, мали більше діла і використовували її у своїх інтересах згадані »верхи«, ніж »низи«. Останні жили традиційно, переважно по-давньому, в атмосферах своїх, різного роду, »панів«.

В середовищі одного з таких поцейбічних »кресових королівств« на Звенигородщині провів своє дитинство і свою юність автор оцих спогадів.

Це були посілості графа А. Потоцького, намісника Галичини, якого 1908-го року вбив у Львові М. Січинський. Граф А. Потоцький мав свою родову резиденцію в Антонінах у Галичині. В Україні його заступав довірений комісар.

Комплекс маєтків графа А. Потоцького на Звенигородщині, наскільки я знав і пригадую, складався з 21 фільварку, себто понад 20.000 десятин орної землі, що були розкинені по різних селах і ділилися на три »ключі«, з окремими »жондцами«. П'ять лісництв із надлісництвом займали в різних околицях повіту площу біля 5.000 десятин лісу, різного роду й різного віку. До того ж було ще й дві цукроварні — в селах Бужанці і Вільхівцях. Центральний заряд цих маєтків був у Бужанці, де жив з родиною і комісар О., за фахом лікар.

Увесь керівний персонал, сталий і тимчасовий (бюровий персонал, економи, лісничі, інженери і т. п.) був римо-католицьким. Майже половина цього персоналу походила з Польщі, а решта була переважно місцевого українського походження. Діловодство провадилося польською мовою.

Наскільки я спостерігав, між цими двома групами службовців — поляками і українцями — існував антагонізм. Острі язики казали, що маєтки

графа Потоцького в Україні — »були притулком для убогої польської шляхти«. В тому було багато правди. Чимало теперішніх урядовців, змарнувавши свої маєтки в Польщі, дісталися на різні становища в маєтках графа. Вони не вміли господарити, не знали ні місцевих умов, ні народу, з презирством ставилися до нього і далі провадили своє гуляще життя. Крім невмілого і недбайливого виконування своїх обов'язків, вони знали лише пити горілку, грати в карти, влаштовувати полювання, займатися розпустою. По селах від них множилися байстрюки. Одночасно вони користали з різних привілеїв і згори дивилися на своїх українських колеґ, що були, на їх думку, »неправдивими поляками«. Останні, пересічно, краще сповняли свої обов'язки та зжилися з місцевими обставинами й народом. Вони народилися в Україні, Польщі не знали і хоч були римо-католиками — говорили мішаною польсько-українською мовою і відзначалися симпатіями до українців. Зі свого боку відплачувалися польським патріотам-колоністам тим, що висміювали їх, уважали їх за втілення усіх неґативних прикмет. А прикладів для цього довкола було досить!

Такі українські »поляки«, працівники по московських і польських маєтках в Україні, разом із численними дрібними українськими дідичами римо-католицького віровизнання, спричинилися до утворення середовищ, з яких потім вийшла низка українських, національно-свідомих і активних діячів у ділянках письменства і науки та суспільно-політичних працівників. Згадаймо, наприклад, засновника української історичної школи проф. В. Антоновича, включно з Липинським, визначним ідеологом української державности.

Підрядні службовці, переважно чоловіки з родинами, були всі українського походження, з довколишніх сіл.

Робітниками, особливо по фільварках, були майже у 75 відсотках дівчата, а решта парубки й чоловіки. Вони також були українцями, селянами з тих самих або найближчих сіл. У найми йшли переважно бідніші селяни, бо більш заможні працювали на своїх господарствах, а деякі мали ще й своїх наймитів. Поденна платня була дуже мізерна, а праця тяжка, тривала від світанку до ночі. Серед робітниць на панських маєтках подекуди панувала деморалізація, бо всюди, особливо влітку, було чимало різних »самотніх« панів і паничів.

ВІЛЬХІВЕЦЬКА ЦУКРОВАРНЯ

Ця цукроварня була розташована біля містечка (села) Вільхівець (біля 5.000 мешканців, дві церкви), колишньої Гусаківської волости, Звенигородського повіту, віддалена біля трьох верст від містечка Звенигородки та в такій же віддалі від Звенигородської залізничної станції.

При цукроварні був фільварок, трохи відмінний від інших чисто сільськогосподарських фільварків, бо був пристосований до потреб цукроварні. Обшир землі, що на ній розташувалася цукроварня, був розрахований на її »виріст«, тому на вільній покищо площі цукроварні провадилось тимчасово рільниче господарство ужиткового й досвідного характеру. Крім того цукроварня мала чимало всілякої худоби, особливо коней для роз'їздів

службовців і транспортових потреб. Були й воли, що стояли у воловнях, їх кормили жомом, а потім продавали на м'ясо. Крім фабричних, бюрових, складових та інших будинків і помешкань для службовців, на терені цукроварні були й просторі касарні для спроваджених »на кампанію« з далеких околиць робітників, що тут жили і харчувалися.

Ось у цьому фабричному фільварку працював біля 1890-го року помічником економа молодий, 22-річний Юстим Петрович Биковський, римокатолик, народжений в Україні, походив із міщан Звенигородки. Перед тим покінчив двокласову школу, відбув військову службу (як гарматчик) у фортеці Демблін над річкою Вислою, в т. зв. »Привіслянському краю«, і тепер розглядався за дружиною.

У вільний час він бував, між іншим, у гостях свого старшого товариша по праці в цукроварні — Феодосія Славінського, що жив з родиною у сусідньому місті Вільхівець. І тут безтямно, на все життя, закохався у його дочці, вродливій чорнявці Гані (Анні), напівселянського, українсько-циганського походження, православного віровизнання, як і вся родина Ф. Славінського. Вона була, як кажуть, з характером, але залицяння Юстима, по п'яти роках, закінчилося щасливо одруженням.

Потім Ю. П. Биковський авансував — його призначено економом фільварку при цукроварні.

Рік пізніше, 10-го квітня 1895-го року (за старим стилем), народився їм син, що 25-го того ж місяця був охрещений у православному обряді та одержав ім'я — Лев. Звичайно його звали Левко, а він сам, згодом, назвав себе — Нока.

Батьками Левка, згідно з метричним свідоцтвом, були — вищезгаданий економ фільварку при цукроварні, замешкалий в м. Вільхівець, »побілетний старший фейверкер«, з міщан, римо-католицького віровизнання — Юхим Петрович Биковський, і його законна дружина — Анна Феодосіївна, із Славінських, православного віровизнання. Хрестив його настоятель Вільхівської Православної Троїцької Церкви, священик Павло Шиманський, в асисті псаломщика Авдія Юркевича. Кумами були: Степан Іванович Леський, дворянин із м. Вільхівець, і Емілія Биковська, моя тітка-красуня, молодша батькова сестра. Невдовзі після того вона простудилася, захворіла »скоротечними сухотами« і за шість тижнів померла. Її наречений, уже згаданий дворянин Степан І. Леський, з того розпачу загнався аж у Сибір. Довго не було чутки про нього, аж врешті одного разу він відвідав нас, але залишився неодруженим.

В нашій родині чомусь ніколи не цікавилися генеалогічними справами. Пам'ять сягала лише до третього покоління — до моїх дідів. Батько мого батька, а мій дід, Петро Биковський, був одружений із бабкою-Валерією, обидвоє римо-католицького віровизнання, народжені в Україні. З родинних оповідань виходило, що він походив із давно замешкалого в Україні шляхетського роду Якса-Биковських. Після останнього польського повстання був позбавлений, як і інші, шляхетського титулу і приписаний до міщан міста Звенигородки. Це була якась непосидюща людина, ціле своє життя він працював в Україні на панських маєтках, на різних становищах, але

ніде не загрів місця. Ввесь час переїздив з однієї околиці в другу. В цих мандрівках бабуня народила йому чимало дітей, з яких доховалося шестеро: троє хлопців — Юстим (мій батько), Володислав і Калікст, і троє дівчат — Марія, Клементина і Емілія.

По лінії матері початки роду губилися у леґендах. Оповідали, що на початку XIX-го століття на Поділлі жив якийсь дідич (Славінський). Він, крім господарювання на своєму фільварку, торгував худобою і з цією метою їздив до Басарабії — скуповував воли, відгодовував їх на своєму маєтку і з зиском перепродував. З однієї з таких подорожей привіз він із Басарабії вродливу циганку, що побільшила його гарем. З тої пари народився мій дід, батько матері — Феодосій Славінський, православного віровизнання. Зовнішній вигляд діда і його життєва поведінка, як пригадую собі, відповідали цій леґенді. Про перебіг його життя до 35-40 року — ми нічого не знали. З оповідань матері зустрічаємося з ним щойно в 1870-их роках, коли він був »старшим« над »фортовими« сторожами у Вільхівецькій цукроварні. Працюючи там, він познайомився з моєю бабунею, дочкою одного вільхівецького багатія. Одружився з нею і згодом одержав у спадщині велику садибу в місті Вільхівець, з домом, господарськими будинками і вітряком. Але не займався сільським господарством, він далі працював старшим сторожем у цукроварні, а бабуня провадила хатнє господарство, родила і виховувала дітей. А було їх понад десятеро, з них восьмеро доховалося: двоє дівчат — Марія і Анна (моя мати), та шестеро хлопців — Олександер, Михайло, Володимир, імен інших не пригадую.

Час мого дитинства на Вільхівецькій цукроварні не залишився безпосередньо у моїй свідомості. Знаю про нього лише з пізніших відвідувань цукроварні та оповідань батьків, родичів і знайомих, що жили там або працювали.

Це були тогочасні старосвітські взаємовідносини з повільним темпом життя. Персонал цукроварні складався переважно з двох шарів службовців. До першої групи, т. зв. »сметанки«, належали різні аґенти, адвокати, плянтатори, канцеляристи, рахівники, інженери, механіки, хеміки та інші »фахові сили«, з директором цукроварні на чолі. Це були, переважно, поляки, римо-католики, частина яких прибула з Польщі. Всі вони грали ролю »великих панів« і поза службовою працею провадили відокремлене життя у своєму колі, не знижуючись до »низів«. Все ж таки, працюючи в промисловому підприємстві, були більш поступові, ніж їхні колеґи по фільварках, лісництвах і в центральному бюрі маєтків графа Потоцького.

До другої групи належали різні ремісники, службовці, доглядачі, сторожі та інші допоміжні сили. Ця група була численніша, ніж перша. Складалася з людей мішаного українсько-польського походження і була таких же віровизнань. Жили дружньо, бували в себе взаємно, говорили переважно мішаною українсько-польською мовою, співали українських пісень, мали по селах родичів і знайомих, одружувалися, не дивлячись на віровизнаневу, станову чи »національну« приналежність. До цієї групи належали і мої батьки. З цього середовища походило й багато спліток, переказів і опо-

відань... Належав до нього і машиніст — А. Семашко, який згодом одружився з моєю тіткою — Клементиною.

До переходової групи осіб, що перебували в цукроварні — належали різні »акцизники«, поліціянти, представники банків, комісіонери, техніки закордонних фабрик, що постачали й монтували устаткування цукроварні. Серед них були поляки, жиди, москалі, українці та різні чужоземці. Їх склад постійно мінявся, а їх відношення до цукроварні було більш офіційного й короткотривалого характеру. Вони, переважно, спинялись у »гостинних покоях«, тому й не мали ближчих взаємовідносин із постійними мешканцями цукроварні.

Сталих робітників у цукроварні було, порівнююче, мало і всі вони походили з поблизьких сіл.

Під час »кампанії« персонал цукроварні побільшувався в усіх групах. До фахового персоналу приймали тимчасово додаткових фахівців і практикантів. Чоловіки, що були відповідно вишколені, допомагали в праці другої групи, але особливо збільшувалася кількість робітників різного роду, головно дівчат до посилок, в лябораторії і для підрядних робіт. Через брак робітників, цукроварня інколи спроваджувала »кацапів« з Московщини, »лапоцонів« із Полісся і »босяків« з Одеси. Вони жили в окремих касарнях і там же харчувалися. То була дешева робоча сила, але з нею інколи було багато клопоту. З приводу цього ходили різні оповідання. Напр., одного разу директор цукроварні виїхав кудись із родиною на цілий день. Хату замкнули, а вернувшись надвечір додому, почули ще надворі, що у їх хаті хтось чудово грає. Підійшли тихенько до вікна і побачили при фортепіяні одного з »босяків« з цукроварні. Він цілковито забувся і мистецьки грав. Сполоханий господарями, втік крізь відчинене вікно. Потім той »босяк« приходив до директора грати вже на запрошення. То був якийсь мистець-музика з Одеси, якого життя скривдило і він пішов у босяки.

Левко був першою дитиною у подружжі Юстима й Анни Биковських, тому казали, що мати упадала біля дитини такою мірою, що нікого, навіть батька, не пускала до колиски...

По двох роках, 1897-го року, прийшла на світ друга дитина — донька Софія. Охрестили її у православному обряді, в тій же церкві, що й Левка.

Пригадую, що батьки дуже шанували о. настоятеля Павла Шиманського. Він був старшим, статечним, з великою посивілою бородою, погідного й жичливого характеру. Буваючи з дітьми в церкві, мати часто зверталася до нього за якимись порадами. Приязні взаємовідносини з ним тривали й після того, як ми переїхали в інше місце.

Директор цукроварні ставився до батька зичливо. Він приобіцяв йому, тому що в нас родина збільшилася, знайти якесь краще становище. Незадовго було вакантне місце лісничого у близькому до цукроварні лісництві, що належало також до маєтків графа А. Потоцького. Директор цукроварні порекомендував у надлісництві мого батька. Це помогло, батька призначили лісничим у лісництві »Жидівське« і десь наприкінці 1897-го чи на початку 1898-го року ми переїхали на нове місце.

ЛІСНИЦТВО »ЖИДІВСЬКЕ«

Воно було третім, розміром, між іншими лісництвами у звенигородських маєтках графа А. Потоцького. Найбільшим лісництвом було »Привороття« — біля 2.000 десятин лісу. Другим було »Гупське« — біля 1.500 десятин лісу, а третім »Жидівське«, що займало площу біля 1.000 десятин. Четверте і п'яте були малими лісництвами, разом біля 500 десятин розкиданого дрібними шматками лісу.

»Жидівське« лісництво складалося з двох урочищ — головного, біля 900 десятин лісу, і меншого — біля 100 десятин. Головне було три версти від Вільхівецької цукроварні, та чотири версти від міста Вільхівець з одного боку, а з другого — від села Гусакова. Менший ліс, у віддалі 10 верст від лісничівки, був аж під залізничною колією, що йшла від станції Звенигородки на станцію Тальне і Христинівку.

Назва лісу була давньою, ще з XVIII-го століття, з часів Коліївщини. Чимало жидів, рятуючись тоді від помсти народних месників, утекло із Звенигородки й околиць у довколишні ліси, що в той час були ще більш розлогі. Там їх наздогнали й перебили ватаги гайдамаків. Із того часу лісничівка отримала назву від тих подій і лісів.

З переїздом у »Жидівське« починаються мої перші свідомі спогади, але вони стосуються лише до головних подій та обставин, що більш глибоко відбились у пам'яті дитини.

Добре пригадую, напр., що лісничівка була на узліссі, при шляху, що вів із міста Вільхівець і цукроварні до Тального. Вона займала чималу площу управного вже вирубу, але була недавно заснована. Батько мій, переїхавши, викінчував новий дерев'яний п'ятикімнатний дім із господарськими будинками і урядженнями.

Перед домом був коловий в'їзд із клюмбами квітів. Ліворуч — насаджений молодий сад з овочевими деревами, кущами і городом, що простягався аж за дім. Серед того саду височів старий, може двосотлітній дуб, що лишився по вирубанні лісу. В його віттях гніздилося багато дикої птиці, а по корінняхах, що виступали з-під землі, повзала величезна гусінь. Під дубом, способом насадження, була влаштована альтанка.

Праворуч і поза домом було просторе подвір'я, а на ньому, розташовані ближче до кухні — льох, льодовня і комора. Далі були свинушники і курятники, а під лісом — стайня, возівня, корівня із загородою. За городом був тік із клунею, де молотили збіжжя, і ще якісь комори, скирти сіна й соломи. Між садом і током була хатка з двома світлицями для приїжджих. Усі господарські будинки стояли передом до подвір'я, ззаду був ліс.

Біля кухні завжди стояла бочка води, на колесах. Воду привозили з криниці, що була при шляху оподаль лісничівки. Річки не було.

Утримання батька складалося, як водилося у ті часи, з невеликої грошевої платні, десь 25-30 рублів місячно, і різних »натуралій«: помешкання, сад із городом, дрова на опал, сіно для коней і корів, пасовисько влітку для коней, корів і свиней та 5-6 десятин орної землі. Землю ми обробляли з допомогою наймитів або »за половину«. Тому при лісничівці було й маленьке господарство: четверо коней, вози, брички, деякі сільсько-госпо-

дарські знаряддя і машини, 5-6 корів із телятками і ялівками, 10-12 штук свиней із поросятами, понад сотня всілякої птиці — курей, качок, гусей. Овець і кіз не вільно було тримати, бо вони нищили ліс.

Все це господарство провадило кілька наймитів і наймичок, під доглядом батьків. Старша наймичка варила їсти для всіх, доїла корів, доглядала свиней і птицю. Молодша дівчина допомагала матері прятати »покої« і доглядала дітей. При конях був парубок-фурман, пастух пас корови і свині, сторож уночі, з калаталом у руках, пильнував господарства. В саді й городі, час від часу, допомагали також наймані поденні робітниці.

Вони всі, як і моя мати, походили з міста Вільхівець або з поблизьких сіл, із знаних моїм батьком селянських родин. Були зичливі, часто навідувались до своїх батьків, у своє село, приносили для себе чисте білля, а для нас гостинці та різні новини. Українська мова й пісня (а моя мати гарно співала) лунали в нас усюди, в кухні, на подвір'ї, в покоях; часом було чути й польську мову, і все це глибоко западало у душу хлопця, кристалізувало його свідомість.

Було в нас ще й кілька котів і собак, інколи були й освоєні дикі сарни (кози), що смішно ковзались своїми ніжками по підлозі в кімнатах, бігали за дітьми, їли з рук, творили це найближче оточення, у якому хлопець підростав, у лісі, далеко від гамірливих людських осель. Ліс оточував лісничівку з трьох боків, а за ворітьми, по той бік шляху, стелився, ген аж до обрію, степ.

Для мене ліс був повний усіляких таємниць і страхів. Удень, у тіні півмороком покритих великих дерев, шаруділи мільйони великих комах, розлягався радісний спів різних птахів. А вночі звідти доходив рев оленів, гавкання лисиць і пугукання сов. Я боявся, навіть удень, заходити далеко в ліс, тримався більше садиби. Мій страх, а одночасно й цікавість, побуджували різні перекази, що їх оповідала мати і дівчата дітям, з давніх і новіших часів.

Особливо подобалися мені оповідання про різні пригоди шукачів скарбів, які нишпорили по лісі та сусідніх ярах ще й за моїх часів. Оповідала мені мати, що кілька таких шукачів, між ними і її знайомих із цукроварні, одного разу докопалися у лісі до дерев'яного помосту. З великим зусиллям відкидали колоди, що вкривали дно викопаної ями, сподіваючись знайти під ними скарби. Але під колодами знайшли тільки вісім великих людських кістяків, а біля них — заржавілі шаблі й списи. В головах кістяків були штофи з горілкою, пожовтілою від довгого часу. Це були, мабуть, козаки-запорожці або гайдамаки при зброї, яких завжди ховали з горілкою, щоб на тамтому світі мали що пити. Шукачі скарбів упилися тою горілкою, а як проспались, засипали яму, щоб не турбувати вічного сну славних небіжчиків.

Одного разу повела мене мати на прогулянку в ліс. На моє здивування, ми швидко звернули зі стежки і впірнули в кущі. Мати казала мені зачекати, а сама почала кружляти здалека, але в полі мого зору, в підліску й по кущах. Часто спинялася і щось розгортала ногами. Після довгого нишпорення вернулася і ми пішли додому. По дорозі розповіла, що вона

ще дівчиною була з товариством на прогулянці в цьому місці. Якось відлучилася від гурту і, йдучи навпрашки, спіткнулася об якусь дошку. Це зацікавило її і вона почала розгрібати землю руками. Догребла до якихось дверей, напружуючись, відчинила їх і побачила східці до землянки. Зійшла вниз і оглянула її при денному світлі. Там була піч і лежанки попід стінами, а на долівці валялись якісь черепки. Вийшла й причинила двері, маючи намір іншим разом зайти і оглянути землянку докладніше. З того часу пройшло біля 15 років і ось тепер усе так заросло, що вже не можна знайти тої землянки. На її думку, в землянці давно нікого не було, отже, хто й коли був її мешканцем? . .

Але найбільше я любив їхати з батьком кіньми в ліс. Він їздив щотижня і часом брав мене з собою до цього меншого урочища, віддаленого біля 10 верст від лісничівки. Подорож туди й назад і перебування там тривали майже цілий день, тому ми брали з собою харчі.

Ліс покривав схрещення кількох великих балок і ярів. Усі дороги і стежки в тому лісі були покручені, мали стародавній, таємничий вигляд. Блукати по них, ще й зі страхом, було особливо цікаво. Доглядав той ліс уже старий побережник (козак), що жив там понад сорок років. Батько дуже шанував його і прислухався до його порад. Ми заходили до його хати й пили воду, що стояла в сінях, праворуч від входу, в дубовій бочці. Пили з великого мідяного кухля. Вода була завжди холодна і мала дуже приємний смак. Мимоволі спадало на думку, що в такій околиці могли бути й мінеральні джерела. Внук побережника, старший за мене, добре вчився у школі і снував пляни на майбутнє. Батько намовляв мене товаришувати з ним і брати з нього приклад.

В тому лісі була землянка для лісорубів, призначена на зимовий час. Входилось до неї крізь малі двері, вікон не було. Дим із багаття, що горіло на долівці, виповнював усю землянку й виходив крізь діру в стелі. Всі сиділи довкола вогню на долівці. Було притульно і затишно. Полудновали, частувалися взаємно вишнями, сливами, кавунами і чудовими паляницями. При тому оповідали різні казки й перекази.

Але, крім приємностей, інколи траплялися серед безтурботного дитячого життя і прикрості. Мої батьки, що були різного віровизнання, ніколи не порушували цих питань у родині. Не робили різниці, бували у вільхівецькій православній церкві, але час від часу відвідували і католицький костьол у Звенигородці. Тому втримували приязні взаємовідносини з православним і католицьким духовенством. Тим часом старий католицький ксьондз у Звенигородці, о. Комарницький, помер і прийшов інший — о. Попель. Він об'їздив парохію і заповів свою візиту також і до нас, у »Жидівське«. Між нашими собаками був один, загальний улюбленець, »Попель«. Його назвали так тому, що мав шерсть попелястого кольору. На той день батьки замкнули »Попеля« у якійсь комірці, але він вирвався звідти і, радісний, прибіг до нас саме під час візити ксьондза. Я і сестра, в присутності гостя, почали гукати: »Попель, іди геть!« З того вийшла для батьків велика неприємність, а для нас, особливо для мене, як старшого, і сувора батькова »наука«.

Друга прикрість була більш дошкульна. Влітку, коли була велика спека, по селах казилися собаки. Одна з таких нещасних істот загналась і на

наше подвір'я, покусала собак і кинулась на корову. Побережник, що в той час був у лісничівці, застрелив її з батькової рушниці. Мене й сестру мати замкнула в хаті, але я підбіг до вікна і бачив, як побережник стріляв до собаки — він, поцілений, підскочив, скрутився і заціпів. На мене це зробило страшне враження. Довгі роки вночі мене мучив кошмар, що скажений собака кидається на мене, а я не можу рушитись із місця. Я прокидався з криком, увесь мокрий від жаху... Покусана собакою корова сказилася. Викопали глибоку яму, штовхнули туди корову, присипали вапном і закрили землею. Всі плакали, бо це була не тільки матеріяльна втрата, а й сердечний біль за невинною твариною, яку всі любили.

Тим часом бузько приніс нам ще одну сестричку. Її охрестили Олею в тій же вільхівецькій церкві, що й нас — мене й сестру.

Коло моїх знайомих поширювалось. Із Вільхівця інколи приходили до матері знайомі селянки, різного віку. Від них я довідався, що мати віддалася за »Биковського« і що вони відвідують »Ганю«. Були привітні, дітям приносили гостинці, а мати вгощала їх чаєм і довго з ними балакала. Вони оповідали їй сільські новини: хто помер, хто виїхав із села, хто одружився, у кого народилася дитина і т. п. Слухаючи їх оповідань про долю товаришок своїх дівочих часів, мати час від часу то раділа, то плакала. Підвечір вони відходили пішки до села. Між ними була одна старенька жінка, яку мати, прощаючи, завжди цілувала в руку, а вона — маму в чоло. Мати провожала її далеко за лісничівку. Згодом я довідався, що вона була »своєю« у родині Славінських, була »бабкою«, знала маму від народження. Фактично вона була бабунею нашого пастуха.

Досі я чув від свого оточення про »панів« і »людей«. Наприклад, батька підлеглі йому вісім побережників (козаків), що доглядали ліс і жили з родинами в розкинених у різних сторонах лісу хатах, називали »паном«, так само, як і хатня прислуга, не подаючи прізвища. Від того моя мати була »пані«. Але одночасно вони обидвоє були чимось проміжним — напів-»панами«, напів-»людьми«, бож я чув, що для багатьох батько був тільки »Биковський«, а мати тільки »Ганя«, і вони з цим годилися.

В лісі продавали ділянки на зруб. Одну з них закупив якийсь міщанин. Він приходив до нас, мав борідку й вуси, носив табачкового кольору довгий одяг. Сідав при батьковому столі в канцелярії і вони довго обговорювали свої справи. Я довідався, що то був »жид«. У жидівські свята він приносив нам ритуальне печиво — пряник у вигляді коржа, що був твердий, як камінь. Але покраяний на тонкі скибочки до молока або чаю — був запашний і смачний. З того часу я полюбив цього добродія у довгому лапсердаку.

Обжившись, батьки вирішили справити собі дещо з одягу. Закупили гарного чорного сукна з різними додатками — батькові на пальто й вихідний одяг. Матеріял дорогий і треба було кілька разів робити примірку, себто їхати до жида-кравця в місто. Але батько не мав часу, тому врадили спровадити кравця до нас. Кравець погодився. Фурман вранці привозив його, а ввечері відвозив до містечка. В нас він харчувався тим, що »закон« йому дозволяв. Кравець, побачивши доброзичливе ставлення до нього,

просив дозволити його жінці й сестрі приїхати до нас, щоб допомогти йому в праці та подихати гарним лісовим повітрям, якого вони в брудному, перенаселеному містечку не мали. Батьки погодились і на другий день приїхали жидівки, ще й з жиденятами, яких, мовляв, не було з ким залишити вдома. За кілька днів працю врешті закінчили і від'їхали, дякуючи за гостинність, а ми зискали на доброякісній роботі.

Пусті галявини і свіжі зруби в лісі винаймали під баштани. Цим займався якийсь міщанин, але інший, ніж попередні. Він відвідував батька, називаючи його не так, як інші (»пан«), а »ґаспадін барін«. Мав велику бороду й носив модний у той час »панський« одяг. Батько сказав мені, що це — »руський«, але дівчина-наймичка, яка в моїх очах краще розумілася в цих справах, вияснила мені, що це просто — »кацап«. Таким способом, при різних нагодах, формувалося моє знання тодішніх суспільних взаємовідносин.

В таких обставинах і серед таких подій проходив час. Він приніс нову халепу, що згодом вийшла нам на добре. Батько щомісяця їздив на »сесію«, де збиралися всі лісничі, щоб позвітувати і одержати вказівки. Надлісничим був старший симпатичний пан, що хворів на серце. Одного разу, відбуваючи таку »сесію« в канцелярії надлісництва, присутні почули за дверима сусідньої кімнати якийсь зойк. Кинулись до дверей і побачили на землі надлісничого, вже мертвого від »розриву серця«.

Вернувшись додому, батько розповів про цю сумну подію і одночасно висловив побоювання, що новий надлісничий, може, не бути такий добрий для нього, як попередній, що знав батька від довшого часу й цінив його.

І справді, незабаром прийшов новий надлісничий — Йосиф Сідорович, поляк, з центральної Польщі. Був середнього віку, з життєвим досвідом, вченим лісоводом, абсольвентом лісового відділу Новоалександрівського Сільсько-Господарського Інституту. Розглянувшись, він енергійно взявся поліпшувати лісову справу в маєтках графа Потоцького. Розпочав і »чистку« персоналу. Становище мого батька, як лісника-практика, а не вченого лісника, стало загрожене. Але п. Й. Сідорович виявився тактовною, навіть поступовою людиною. Він обережно розглядав кожну дразливу справу, усував тільки старих лісничих і робив деякі пересунення на становищах. Пізнавши ближче мого батька, він оцінив його сумлінність, працьовитість і його знання, здобуте досвідом і самоосвітою в ділянці лісної справи.

Тому Сідорович запропонував батькові лише перенестися на інше лісництво — »Привороття«, з якого попередній лісничий К. відійшов на пенсію. У »Жидівське« лісництво Сідорович призначив Люціяна Садковського, молодшого за батька, який приїхав із Польщі й був щойно прийнятий між службовців маєтку.

Полагодивши всі формальності, зв'язані з переданням і прийняттям лісництва, ми з жалем залишили »Жидівське«, в якому прожили майже три роки, і десь наприкінці 1900-го або на початку 1901-го року переїхали з усім нашим майном на лісництво »Привороття«.

(Далі буде)

---

1) Див. *В. Іванис:* »Стежками життя«, тт. 1-4, Торонто, 1958-1961.

Віктор НЕКРАСОВ

ПО ОБИДВА БОКИ ОКЕАНУ*

Пам'ятаю, як один мій приятель, повернувшись із подорожі з-за кордону, оповідав мені про неї. Витягнув із кишені нотатник (знову злощасний нотатник!) і, заглядаючи до нього, за порядком говорив: »Першого дня ми перебували там і там, другого дня..., третього дня...« Один із слухачів запитав у нього про щось... »Це було шостого дня, оповім пізніше«. Але до »шостого дня« ми не дійшли, бо розмова відбувалася під час вечері, за столом, прикрашеним повними пляшками.

Я також ніякої черговости в писанні не обіцяю. Але, щоб не образити педантичність деяких читачів, насамперед коротко про дещо поінформую.

11-го березня 1962-го року на Конґрес Европейської Спілки Письменників у Фльоренції вилетіла з Москви делеґація у складі: А. Сурков (голова), М. Бажан, В. Панова, А. Твардовський, Г. Чухрай, Г. Брейтбурд (секретар). Гостями на Конґрес з СССР були запрошені: І. Андроніков, С. Антонов, Е. Вінокуров, А. Вознесенський, Д. Гранін, Е. Козакевич, В. Некрасов, І. Огороднікова, Н. Томашевський, В. Шкловський. Члени і гості брали участь на засіданнях Конґресу Спілки і асамблеї (11-15 березня, Фльоренція), зустрічалися з членами Товариства дружби »Італія—СССР«, з окремими письменниками, мистцями, кінорежисерами, студентами Римського університету, виступали в телебаченні. Крім Риму і Фльоренції, ми всі спільно відвідали ще такі міста: Прато, Равену, Сієну, Сан-Джіміняно. 24-го березня совєтські письменники повернулися до СССР...

*

З Фльоренції ми не бажали від'їздити. Місто невеличке, до нього ми швидко звикли, навіть зріднилися з ним. Прогулювалися парками-садами і вулицями, відвідували музеї, відшукали той будинок, у якому Достоєвський написав свій твір »Ідіот«. Намагалися відшукати й ту кімнату, де жив письменник, але не знайшли. Один юнак, що його ми зустріли на східцях ґанку, сказав нам: »Сеньйор Достоєвський у цьому будинку вже не живе, він давно помер«.

У Фльоренції ми мали зустрічі з цікавими і симпатичними людьми, пили к'янті, і не лише к'янті, а й інші міцні вина, купували сувеніри та поштові картки, дарували поштові значки, совєтські сірники, а під час прощання одержали від мера міста Фльоренції, пана Ля-Піра, на пам'ятку медалі, на яких зображено фльорентійську лілею.

Нам здавалося, що гарнішого міста за Фльоренцію, з її Дуомо, Сіньйорією, Давидом, брунатно-жовтою річкою Арно, що перекраяна мостами, з вуличками й будинками, дахи яких покриті брунатно-сірою черепицею, з сумними дзвонами Санта-Кроче, що розбуджували нас щоранку, — гарнішого міста ми вже не побачимо. Від'їжджали з великим сумом на серці.

---

*) Див. »Визв. Шлях« за вересень 1963 рік. Переклав із московської мови (з деякими скороченнями) *Д. Шалдій.*

Прибули до Сієни. Місто не менше відоме, ніж Фльоренція. В давні часи Фльоренція та Сієна ворогували між собою — у ділянках політики і мистецтва. Але обидва міста подарували світові визначних художників. Сієну, слава якої народилася ще в XII-у стол., називають містом італійської ґотики, Сієнський собор — один з рідкісних її репрезентантів. Сієна — батьківщина »сієнської школи«. Сієна — серце Тоскани, центр виноробства, рідна мати к'янті. На ввесь світ славиться сієнський мармур, траверптин. Коли під'їжджали автом до міста, я навіть перелякався — якісь нові дільниці, кубічні будинки. Але коли ми прибули до центру міста — переляк зник. Навіть Фльоренція не здавалася нам такою гарною. Середньовіччя, вулички, що лізуть угору, східці, аркади, невеличкі площі, двори із струмками води. І все це XIV-е, XIII-е, XII-е сторіччя. І все це якогось виняткового брунатно-червоного »сієнського« кольору, подібного до краєвидів Тоскани.

Тосканські краєвиди... Багато бачив я гарних шляхів — Воєнно-грузинський шлях через Кавказькі гори, шлях до озера Ріца (в Абхазії, — Д. Ш.), Кримські серпентини, шляхи Саксонії, Шварцвальду (в Зах. Німеччині, — Д. Ш.), південної Чехії, Словаччини, але вони, на мою думку, не дорівнюють шляхові з Сієни до Сан-Джіміньяно.

Соняшний, весняний, дивно прозорий день. Шлях звивається поміж пагорбками, простягається крізь невеликі ліси, срібні гаї оливкових дерев, а згодом, раптом, »зривається« вниз — і тут перед очима такий витончений обрій, що... бракує слів описати. Я ще ніколи не бачив у своєму житті такого витонченого обрію. Він разюче чіткий, пагористий, в'юнкий. Ніби тонким пензлем намальовані дерева на ньому, на верховинах замки, манастирі, дзвіниці... Червоно-брунатна земля, матове срібло оливків і пронизлива блакить неба з дрібними білими хмарками на ньому. Але ж і гарно! І чомусь знайоме. Але ж певно, що я вже десь бачив. Пригадав. у Палаццо Піті, в Уфіці, та й у самій Сієні — »сієнська школа«. Раптом на обрії башти. Багато-багато. Вони зникають і з'являються — шлях звивається серед виноградників. Місто Сан-Джіміньяно — місто »тридцяти башт«.

Що інше здивує після Фльоренції та Сієни? Здається, ніщо.

Ні, виявляється, існує таке місто. Старовинне. Це Данте, Бокаччо, це брязкіт і удари шпаг, майоріння накидок, шовкові драбини з бальконів, поступове стихання музики лютні, лункі кроки нічної сторожі бруком, тремтяче полум'я ліхтарів, що їх гасить вітер.

Під'їздиш до міста і не віриш власним очам. Невже таке збереглося у XX-у сторіччі? Може, це декорації? Хто ж тоді маляр? Маляр — XIV-е сторіччя. Подібні башти — квадратові, суворі, — були давніше у Фльоренції і Сієні*. Будували їх визначні родини. Невелике місто Сан-Джіміньяно, що розташоване між Фльоренцією і Сієною, відчувало їхнє суперництво. Але тільки в Сан-Джіміньяно чудом збереглися такі башти, що й

*) Башти Сан-Джіміньяно нагадують башти Сванетії — Грузія. За давніх часів через Сванетію проходив шлях хрестоносців — звідти, напевно, й подібність.

до нашого часу мають назви колишніх господарів: башта Сальвуні, башта Ардінчеллі — двох ворожих між собою родин. Чудо чудом, але Сан-Джіміньяно за сучасний вигляд зобов'язане також і батькам міста. Ще в XVII-у сторіччі батьки міста наказали громадянам на особисту відповідальність зберегти недоторканність башт. А той, хто почне їх руйнувати, негайно повинен відбудувати їх, щоб мали свій перший вигляд "Per la grandezza della terra" — для величі землі...

Вечоріло. Я стояв біля стрілчастого віконця Палаццо Комунале. Сонце поступово зникало за обрієм і башти раптово почервоніли, кидаючи одна на одну химерні тіні. Небо далі залишилося яскраво-блакитним, з білими хмарками. У проміжку двох башт я побачив тосканський обрій і брунатні, ніби тосканська земля, дахи, вкриті черепицею. Стоячи проти вікна, я думками дякував тим, мені невідомим, синдикам XVII-го сторіччя, що зберегли для нас казкову, неправдоподібну красу. "Per la grandezza della terra" — для величі землі.

Залишаючи Сан-Джіміньяно, прощаючи його башти, яких напевно більше не побачу, я мимохіть згадав мій рідний Київ. Коли під'їздиш до нього по залізничному мості та милуешся його силуетою, охоплює радість від сяйва бань Лаври, радість від дзвіниць і башт Видубецького манастиря. Софійський Собор також виглядає молодшим — настирливі українські реставратори багато часу попрацювали над його відбудовою, вкладаючи в свою працю мистецькі здібності. А далі? Повернися тільки спиною до Софійського Собору — на протилежному боці площі побачиш якісь незграбні чудернацькі паркани та дахи. Там колись височів Михайлівський золотоверхий манастир. Тепер його нема. 1937-го року зруйнували. Стерли з поверхні землі, аби на тому місці побудувати якісь адміністративні бюрократичні будинки. Не збудували. Але чудового манастиря з XI-го сторіччя більше нема — паркани та дахи. Що ж це таке?

Не згадував би я на цьому місці такої прикрости, що існує ось уже продовж 25-ти років. Не згадував би, коли б декому з тих, від яких залежить доля того або іншого пам'ятника архітектури, не здавалося, що кожна церква або ікона — це насамперед »опіюм для народу«, а штука мистецтва на останньому місці. Рік або два тому на сторінках однієї впливової київської газети було вміщено статтю, у якій писалося, що там і там обов'язково треба зруйнувати такі й такі церкви і синаґоги XI-XII-их сторіч. Вони, бачте, псують краєвид... (?). Правда ж, переконливо?

Нещодавно я брав участь на одному засіданні в Києві, на якому розглядався список архітектурних пам'ятників, що їх повинна зберігати й охороняти держава. Можливо, що не всі пам'ятники є дійсно пам'ятниками і не всі повинні охоронятися державою. Але, коли згадане засідання збирається лише тому, щоб »переглянути існуючий список та зменшити його на 50%«, це викликає не тільки здивування, а й сполох. Ми любимо власну історію, власне минуле, найголовніше, минуле народів, а тому все те, що з минулого збереглося, треба дбайливо охороняти...

У старовинному ресторані, який має товсті дерев'яні стовби та бальки на стелі, де цегляні стіни не вкриті тинком, у тому ресторані в Сан-Джіміньяно, де ми пробули дві години, до нас звернулася з промовою

немолода вже людина, що сиділа поряд за столиком, член Християнсько-демократичної партії:

Людина ця заявила таке: »Я католик. Переконаний католик. Я вірю у Бога. Але мені треба сказати вам, що прибули до Італії з країни атеїзму, що ми дякуємо вам. Ви оборонили Сталінград, але справа не у Сталінграді, а в тому, що ви билися там і вмирали не лише за себе. Ви воювали і за нас, людей інших переконань, іншої країни, — країни, яка воювала проти вас у ті часи, бо ви воювали проти фашизму, що його ненавидить цілий світ«. Я не тверджу про докладність його промови до нас, але член Християнсько-демократичної партії ніби говорив так, як я тут написав...

Для того, щоб в усьому розібратися треба бути не клієнтом туристичної фірми »Гранді Віаджі« (з якою має стосунки наш »Інтурист«), а міцно заприятелювати з музеями в Уфіці й Ватикані. Так глибоко заприятелювати, щоб вони не ображалися, що більше до них не заходиш, не відвідуєш, бож там з кожною дрібничкою заприязнився. Треба жити не в готелі »Вікторія« на вія Венето (найрозкішніший готель!), навіть не в »Імперіо« — готель другої кляси, а у звичайній робітничій родині, напр., у родині Джермі-машиніста, які б не були в нього складні родинні обставини. Очевидно, треба пожити в Італії не тиждень і не два... Та, найголовніше, обов'язково треба знати італійську мову. Ось при цьому я замовкаю.

Але при цій нагоді дещо закину й нашим приятелям-італійцям. Під час зустрічів, я просив кожного мого приятеля-італійця вислати на мою адресу до СССР літературу про »неокапіталізм«, зокрема про Оліветті, описаного мною у моїй першій книзі, але в загальних рисах. Одначе жоден приятель мого прохання не виконав (може, й вислали, та в СССР »згубилася« моя адреса!). А треба сказати, що »неокапіталізм« явище досить складне, від якого легко, на »ура«, не відкрутишся, якщо бажаєш глибоко дізнатися про сучасне життя Італії, її робітничої кляси. Під час розмов з окремими приятелями, навіть комуністами-італійцями, докладної, ясної відповіді про те, що таке »неокапіталізм«, я не одержав.

Я написав »під час розмов«, але, кажучи правду, вислів цей щодо італійців ненадається. Наші бесіди майже завжди, якщо не починалися, то обов'язково кінчалися суперечкою, а навіть лайкою. Досить часто т. зв. бесіда відбувалася нервово, палко, підвищеним тоном і взаємними звинуваченнями.

Як бачите, я вже при тому, про що писав на початку цього нарису, себто — найцікавішими були суперечки, дискусії. Я зіткнувся з трьома видами дискусії: а) з недоброзичливими, під час яких нам ставилися досить прикрі, слизькі питання, що заганяли нас у сліпий кут; б) з людьми не нашого табору, але які шукали з нами загальної мови; в) з друзями, — це були комуністи. Але зауважу, що з останніми відбувалися найтяжчі суперечки.

В останній день нашого перебування у Римі мені та поетові Вознесенському прийшлося виголошувати промови на вечорі, влаштованому Товариством »Італія—СССР«. Публіки вщерть, заля маленька, дим від цигарок — сокиру вішай, повітря гаряче і смердюче. Виголошувати доповідь було тяжко, зокрема під кінець дня, що був для нас напружений і виповнений

різними терміновими справами. Після доповідей ставилися запитання. Найактивнішими були кореспондент ворожого до СССР журналу »Темпо« і студент-американець, який свого часу працював у Москві гідом на американській виставці. Обидва мали одну мету — загнати нас у сліпий кут. Наступного дня, вже в літаку, ми з приємністю прочитали статтю на сторінках урядового часопису »Мессаджеро«. »Совєтські письменники заскочили нас артистичними, гумористичними і цільними відповідями на наші питання« — писала недоброзичлива до нас газета. Дотепер не можу зрозуміти, чому недоброзичлива до нас газета вирішила підлещуватися до СССР. Жодних артистичних, гумористичних відповідей не вимагалося, бож які були, напр., питання: »Чи правда, що Євтушенка, після якоїсь промови Хрущова, усунули з комсомолу?« Або: »Чому до Совєтського Союзу заборонено посилати закордонну літературу? Чому заборонено читати її широким колам населення?« — Щоб на такі питання відповісти не треба жодного артистизму. Відповіді завжди стандартні. Коли ж давати швидку, переплетену гумором відповідь, то вона спантеличить кожну, вороже наставлену до СССР людину. Гумор — найдосконаліша зброя проти недоброзичливих осіб; ми з Вознесенським не забували цього.

Складніше було за »круглим столом« у Палаццо Мариньйолі. Там відбулася зустріч совєтських і італійських письменників, під час якої обговорювалася проблема »завербованости« сучасних письменників. У СССР »завербованість« має зовсім інший зміст, вона інакша, більш брутальна ніж французьке »епдаде«, але зміст дискусії був для нас зрозумілим: належить чи не належить той чи інший письменник до того або іншого партійного табору чи світогляду, яку ідею він втілює, якими шляхами і якою формою. Цікавість до дискусії була велика, заля переповнена, присутні не тільки сиділи, а й стояли, а ззаду стояли навіть на стільцях. На вулиці, біля входу до залі, якась молодь розповсюджувала фашистські листівки: »Моравія, Леві, Пазоліні — не зустрічайтеся із москалями!« Все ж таки зустріч відбулася.

Згідно з італійським звичаєм, жодних спеціяльних приготувань не було. Головуючий Алатрі (генеральний секретар товариства дружби »Італія—СССР«), давав слово за власним бажанням і кожний говорив, що хотів, без обмежень...

Дискутувати з опонентами та глядачами навіть тоді, коли маєш найліпшого перекладача, яким, напр., був наш, досить важко. Про це говорив і Пазоліні, підкресливши, що латина, хоч і є мовою гуманізму, але вона вже два рази пожартувала з нього під час нашої дискусії. Та про Пазоліні потім. Перед ним (а він говорив два рази) промовляли Пьовене, Моравія, Леві, Сурков, Панова, Твардовський (до речі, також виголошував два рази свої промови, останню — у зв'язку з промовою Пазоліні).

Отже, за »круглим столом« відбувалася розмова про »завербованість« та обов'язок письменника. Італійські письменники і присутні про свою літературу говорили найменше, зате дуже багато відбулося дискусій про обов'язок совєтських письменників та про наш літературний »борг« перед совєтським народом.

Твардовський чемно звернув увагу дискутантам на деяку, так би мовити, неделікатність такого напрямку дискусії. (»Нам досить приємно, що наші італійські колеги добре орієнтуються у тих проблемах, які стосуються до розвитку нашої країни, але особисто я не відважився б так дискутувати про італійську літературу й мистецтво«).

— Ви нас із собою не порівнюйте, — відповіли нам наші колеги-прогресисти. — Ви є прикладом для всіх, на вас дивляться, тому мусите мати більшу відповідальність.

Оце так і крутилося все навколо нас.

На мій погляд, найцікавішою була промова Пазоліні, найконкретніша, а навіть, на моє переконання, найгостріша.

Пазоліні належиться тепер одне з перших місць серед італійських письменників та серед їхніх літературних творів. На жаль, ми не читали його віршів і романів, бо вони дуже важкі для перекладу. Герої його творів розмовляють між собою навіть не діялектом, а напівзлодійським жаргоном римських околиць, що його і не кожний корінний мешканець Риму розуміє. Кінофільм »Аккатоне« — перша праця письменника в галузі кіномистецтва, де Пазоліні не лише сценарист, а й режисер. Кінофільм чудовий — та про нього окремо.

Що ж говорив Пазоліні в дискусії?

Невеликий на зріст, чорні очі й волосся, звичайне поважне обличчя робітника, або, можливо, й селянина. Йому тепер 30 років, належав до професіоналістів-футболістів, а тепер визначний письменник. Він підвівся із свого стільця і тихо почав свою промову. Говорив про свої вимоги до совєтської літератури. Згідно з його поглядом, вона наївна і сентиментальна (італійці також сентиментальні, але в мистецтві сентиментальности не терплять). Як приклад, він подавав »Звьоздний білєт« Аксьонова, вірші Євтушенка, »Балладу о солдатє«.

— Діячі совєтської культури, — говорив Пазоліні, — під час складного для них періоду кризи, що його ми спостерігаємо з великим занепокоєнням і співчуттям, намагаються перебороти мертву точку — наслідок сталінських часів. Намагаються перестрибнути той час, який для них є досвідом декадентства. Та, перестрибуючи той період, вони зударяються з тим, що було перед ним, себто з романтизмом, який совєтські письменники розуміють безвинно чистим. Це романтичне, солоденьке, доброзичливе, просякнене гумором, а в ліпшому випадку клясичне, наївне, чисте повітря, не може тепер задовольнити нас повністю. Стан, який склався в СССР та відбився і на нашому стані, бож ми міцно пов'язані між собою дружбою, вимагає чогось іншого. Технічний прогрес Росії, спільно з почуттям розбудженого оптимізму порушує перед світовим людством досить поважні й складні проблеми: ракета, вистрілена на місяць, хоч і є великими гордощами СССР, вимагає цілковито нового, я навіть сказав би, всебічного погляду на страждання, неуцтво, злидні людства на земній кулі. Сталінські часи були найбільшою трагедією для нас усіх. Тому ми чекаємо від совєтських письменників дійсних трагічних літературних творів, гірких, жорстоких, але правдивих, де було б описане все те, що відбувалося за часів культу особи.

Я подав довшу цитату з промови Пазоліні тому, що вона зруйнувала академічний напрям дискусії за »круглим столом« і тому, що навколо згаданої цитати розпочалися завзяті суперечки. Ми не погоджувалися з тим, що нібито совєтська література наївна, що вона уникає трагізму (як доказ, ми згадували »Розгром« Фадєєва, »Звєзду« Козакевича, »Тіхий Дон« Шолохова). Пазоліні намагався з'ясувати нам, покликаючись на латинську мову, що жорстоко пожартувала з нього: він ужив слово »наївність« у тому розумінні, яким користуються філологи — "ingenuo", »природний«, але не в такому змислі, як, напр., »дитячість«. Далі Пазоліні сказав, що, назвавши мистецтво Чухрая наївним, він мав на меті зробити комплімент Чухраєві.

Деяка плутанина сталася і навколо італійського слова "tragico", яке визначає одночасно і »трагізм«, і »трагічність«, а ці поняття мають різне значення. Що ж вимагає Пазоліні від совєтської літератури. Трагедії як жанру?

Спочатку можна подумати, що справді так: талан Пазоліні нещадний, філософія його творів — філософія безутішности. Та, виявляється, що не цього він вимагає від совєтських літераторів (хоч, очевидно, також і цього!).

— Коли говоримо про »трагізм« і »трагічність« — підкреслив Пазоліні у своєму наступному слові, — я маю на увазі трагедію як літературний жанр: найліпшими трагедіями є ті, що викликають сміх у читача. Я говорю про таку совєтську літературну трагедію, яка б не обдурювала нас, яка б заспокоїла нашу спрагу знати про історичну й політичну трагедію недавноминулих років, трагедію за часів культу особи, що її перенесли на собі совєтські письменники.

Твардовський, відповідаючи Пазоліні, заявив, що він завжди відчуває »жах та ніяковість, коли присутні на тій або іншій дискусії намагаються розв'язати такі проблеми, які важко розв'язати навіть під час дружньої інтимної розмови, навіть одинцем, коли сидиш за письмовим столом у себе в кімнаті, напружуючи розум у процесі творчости«.

Щоправда — є над чим подумати наодинці, перед тим, як писати літературний твір на теми, що їх порушив Пазоліні...

Мені досить прикро, дорогий Пазоліні, що того вечера, докладніше, тієї ночі, коли, після перегляду вашого кінофільму, ви привели нас до невеликого ресторану вечеряти, мені та вам так і не повелося поговорити про найголовніше як для мене, так і для вас. Можливо, що така поважна розмова не відбулася через велику присутність сторонніх осіб, а можливо — ми були вже дуже втомлені, тому не мали ніякого бажання до суперечки, та я певний, така розмова — хоч і не легка, — відбудеться. Я бажаю лише одного, — перед тим, ніж відбудеться така розмова, щоб ви та ваші друзі (маю надію, що вони й наші) знали наперед: усе те, що ви називаєте трагічним, ми дуже й дуже добре пам'ятаємо. Але говорити про ті часи, а тим більше писати про них, запевняю вас, справа досить складна. Бож справа не в трагедії однієї, двох, трьох, десяти, сотки, а навіть тисячі осіб — справа в загальнонародній трагедії. І якщо наша література до цього часу по-справжньому не пише про те складне, гірке й протилежне, що пов'язане з періодом культу особи, то це питання лише часу.

На мою думку, совєтська література, якби вона не намагалася, не здатна поминути ті трагічні події у нашому житті. Нездатна хоч би тому, як сказав Твардовський у своєму останньому слові, що »в мистецтві, літературі, як і в коханні, можна брехати тільки до певного часу — раніше чи пізніше прийде такий час, коли треба говорити правду«. Я дуже бажаю, щоб ви, дорогий Пазоліні, це все зрозуміли перед нашою наступною зустріччю, а після неї, коли б вона відбулася, ви б не говорили так, як сказали за »круглим столом«: »З росіянами можна розмовляти, але дискутувати — безнадійна справа«. Може й через це, коли ми вечеряли вночі в ресторані разом з Пазоліні, розмова точилася навколо другорядних, а не головних справ.

(Далі буде)

Мґр Микола КРАВЧУК

З видань у поневоленій Україні

(Короткий огляд)

Герасименко, М. і Дудикевич, Б.: БОРОТЬБА ТРУДЯЩИХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ЗА ВОЗЗ'ЄДНАННЯ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ. Державне видавництво політичної літератури, Київ, 1960, стор. 221, тираж — 4000 прим.

Ще одне аґітаційне видання, позбавлене будь-якої об'єктивности. Дитирамбами на честь Москви ця книжка починається і кінчається. Напр., автори брешуть, не заїкнувшись:

»Особливо зросли симпатії, повага і любов до російського народу в трудящих Західньої України після великих революційних подій у Росії« (стор. X).

Натомість розправляються з усім українським націоналістичним життям на західньо-українських областях під польською окупацією. І не дивно, бож один з цих авторів, Б. Дудикевич, відомий у Галичині москвофіл і сельроб із »Волі Народу«.

Щодо історичної вартости писання авторів, то вистачить подати з неї такі »реляційні« відомості: »В березні 1928 року голова »Української парляментарної репрезентації« Левицький заявив, що посли з Західної України прийшли у сеймі змагатися за здійснення найвищого права української нації — об'єднати всі українські землі під владою великої Польщі« (стор. 91).

Це ж нікчемна вигадка авторів, такої заяви в сеймі від українців не було. Навпаки, відомо, що скликана поляками спеціяльна сесія сейму й сенату для відзначення 10-тиліття польської держави (листопад 1928) була збойкотована послами і сенаторами з українського національного табору. Неприсутність українських послів і сенаторів на сесіях викликала констернацію у польських колах.

Очевидно, не забули автори і про Миколу Лемика. »Восени 1933 року — пишуть вони — націоналістичний бандит проник у приміщення радянського консульства у Львові та вбив службовця Майлова« (стор. 152).

Згадують у кількох місцях і митрополита А. Шептицького: »Ватикан через Шептицького і уніятську церкву підбурював та заохочував націоналістичні банди до нових кривавих злочинів проти українського народу« (стор. 153).

Такою то »об'єктивною« політичною літературою годує »старший брат« своїх рабів в Україні.

Голованівський, Сава: 35 (тридцять п'ять) ЛІТ; вибрані поетичні твори. Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1963, стор. 586, тираж — 5000.

На думку редактора цієї збірки — »це творчий підсумок 35-річної праці поета«. На жаль, ці »вибрані твори« Голованівського майже без мистецької вартости, бо написані на замовлення партії і уряду. Є у тій збірці такі »поезії«, як »На смерть Маяковського«, »Площа Дзержинського«, »На пароплаві »Побєда«, »Пушкін« тощо. Вирізняється драматична поема про Т. Шевченка »Поетова доля«.

Як зразок »вибраних творів Голованівського«, подамо короткий уривок із його »поезії«:

»Ще Архангельськ хотіла б відтяти [Британія,
Ще Петлюра у Липках катує киян...
Але Лібкнехт живий — він вітає [братання,
Але Роза підтримує скрізь росіян!«

Правдива »поезія« московського лакея!

Самофалов, В. М.: КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ ЗА ВІДБУДОВУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА, 1921-1925 рр. Державне видавництво політичної літератури, 1963, стор. 374, тираж — 3500 прим.

Книжка Самофалова звертає на себе увагу лише тому, що в ній згадується (очевидно, з лайкою) гостру боротьбу України в двадцятих роках проти московських окупантів, боротьбу таких організацій, як Братство Української Державности (БУД) на чолі з Єфремовим, Всеукраїнський Повстанський Комітет, Козача Рада, Волинська Повстанська Армія та інші поодинокі повстанські загони.

Особливо нападає автор на петлюрівців і »буржуазних« націоналістів«, а також на проф. М. Грушевського, оскаржуючи його, що він використовував своє становище в Академії Наук для боротьби з большевизмом:

»На фронті культурного будівництва КП(б)У викрила підступи Грушевського, Єфремова, Гермайзе та інших націоналістичних елементів, що окопалися в Академії Наук УРСР і намагалися протаскувати свої реакційні »ідейки«. Так на сторінках журналу »Україна«, керованого Грушевським, фальсифікувалась історія українського народу з позицій буржуазного націоналізму, вихвалялись українські буржуазно-ліберальні історики і політичні діячі, замовчувалась українська радянська дійсність« (стор. 336).

Автор обвинувачує також Х. Раковського, що той, нібито, обстоював утворення СССР »не як об'єднання республік у єдиній союзній державі, а як утворення конфедерації соціялістичних республік«. Дехто з радянських істориків, нарікає автор, зарахував до »конфедералістів« і М. Скрипника. Це дало привід до того, що »запеклий фальсифікатор В. Голуб у своєму брехливому »Конспективному нарисі історії КП(б)У«, виданому в Мюнхені, на тій підставі намагається зарахувати М. О. Скрипника до націоналістичного табору«.

Про укапістів і боротьбістів автор пише таке: »Зводячи злісні наклепи на ленінську національну політику, спотворюючи дійсність, зображували створення Радянського Союзу, як нібито відновлення царської »єдиної неподільної Росії«, як втрату Україною свого державного суверенітету. Ці націоналістичні твердження укапістів і нині знаходяться на озброєнні українських буржуазних націоналістів, особливо української націоналістичної еміґрації, що всіляко фальсифікує у своїх писаннях історію КП(б)У, в тому числі і питання про створення СРСР«.

Книжка Самофалова є ще одним зразком »політичної літератури«, що видається в Україні »на украинском языке«.

СПОГАДИ ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ. Радянський письменник, Київ, 1963, стор. 518, тираж — 7000 прим.

Це збірка, в якій надруковані спогади про лесю Українку таких авторів: О. Косач-Кривинюк, Олени Пчілки, Івана Франка, А. Кримського, О. Кобилянської, В. Сімовича, Ф. Колесси, Д. Лукіяновича, М. Павлика, Л. Шиманової-Драгоманов та ін.

Матеріял впорядкував і написав вступну статтю А. І. Костенко.

КНИЖКИ

НОВА ЗБІРКА ПОЕЗІЙ

»НОВІ ПОЕЗІЇ«, ч. 5. Видавництво Нью-Йоркської Групи, Нью-Йорк, 1963; обкладинка *Юрія Соловія*, 8 авторів, 6 репродукцій.

Яке б не було в нас ставлення до модерної поезії, то мусимо визнати, що група поетів, яка випустила оце п'яту збірку своїх поезій, бездоганно оформивши її, — заслуговує на увагу. До того ж ми ніколи не читаємо їхніх закликів про допомогу, не бачимо збірок на їхні видання, не чуємо нарікань на байдужість громадськости... Вони просто не дбають про марну славу серед своїх сучасників, творять і зберігають культурні цінности, а фонди на ці коштовні видання напевне походять із тих самих джерел, з яких черпають і інші на придбання матеріяльного »добра« або ж витрачають на сумнівної вартости життєві »приємности«.

Більшість цих авторів 20-тикількарічні або 30-тикількарічні люди, що переважно виховані на еміґрації. Вийнятком між ними є Вадим Лесич, якому вже 55 літ, та померлий Хуан Рамон Хіменез.

Між авторами три поетки: *Віра Вовк, Патриція Килима й Емма Андієвська*. Вони нас особливо цікавлять, особливо тому, що в їхніх поезіях тут і там блискають іскорки іронічних ноток, які не тільки дають несподівані ефекти, а й ставлять їхню поезію у багатоплощинний ракурс.

Ось »*Одиссея*« *Віри Вовк:* »Не історія, а восьма година зове його у невідоме мандрів«... »Чи проковтнуть його мотоциклів циклони, чи мозок заглушать нелюдські співи сирен?«... »О восьмій п'ятнадцять він кидає оброслий плющем павутиння готель »Провінціяль«. — Чи ж не іронічна »одіссея« мандрівника по великому місті?

Ось »*Зелена література*« *Патриції Килини:* »Немов ніч, високий вчений прийшов у ліс«... »Після того, як він вийшов із лісу, дерева спокійно стали читати себе напам'ять«. Або її ж »*Смак каміння*«*:* »Він не знав, що робити, — смак каміння в роті, в вухах шелестіння бадилля. Він пішов пройтися, їв свіжі булки«... »пішов додому«... »Але слухав радіо і пізно пішов спати«. — Чи ж не досконале опанування нашої мови й способу мислення у цієї американки, що вже дорослою вивчила їх? Таке українсько-народне послуговування простими засобами, — словами і реченнями! Ось іще її »*Спадщина*«*:* »Я маю від прабаби дерев'яну ложку: тільки трохи стерту на однім боці. Від неї маю брошку із слонової кістки...«

І ось, врешті, контроверсійна *Емма Андієвська* з її поемою »*Ангели в пізній демонології*«*:* »Ангел — ангелові, — небо і земля. Буває ангел — ангел, Буває ангел — змія«... »Ангел — криниця, Може втопити і дати напиться. Бува і такий, що в спину ножа, Хоч як не тікай«... »Спробуй, між ними розберися, де кукіль, а де пшениця«. — Де ж поділася ота »модерністична поетка«, що ставить побіч »слова без зв'язку«? Яка згіршує фальшивих пуританів своїми переспівами з уявної грецької порнографії? Чи не зуміла вона кількома простими »зліпками слів« дати свою, знову ж іронічну, відповідь отим »фальшивим ангелам«, що і »в спину ножа« дадуть, що і »кукіль« і »змія«?

Побіч поетес у збірці є твори поетів: *Юрія Тарнавського, Богдана Рубчака, Богдана Бойчука, Вадима Лесича і Вольфрама Бурґгардта* із перекладами Хіменеза. Кожний із них репрезентований кількома найновішими поезіями.

У тексті вміщені репродукції картин: соняшний *Гуцуляк* із краєвидом »Мантони« побіч понурого *Про-*

куди із його велемовним »Біркенав«, дитяче-казковий *Божемський* із »Чарівником« побіч ляпідарного *Соловія* з »Голодом«, супермодерна *Ґеруляк* із »Рисунком« побіч дотепної *Оленської-Петришин.*

Цікава і приємна цілість збірки закінчується короткими життєписними даними усіх авторів. У тексті можна знайти декілька друкарських помилок .

ДОВГОЖДАНИЙ ПЕРЕКЛАД

Тарас Шевченко: »ТРИЗНА« переклав *Володимир,* В-во »Орден«, Лондон, 1963 р.

Можна дивуватися, що цю пречінну поему Тараса Шевченка перекладено щойно 1961 року (була надрукована у »Виз. Шляху«). І ось завдяки тому самому авторові (Вол. Шаянові) у 1963 році маємо її окремою книжечкою. За це авторові належиться щира подяка.

Чи справді попередні дослідники не уважали за доцільне познайомити українського читача з цим твором, перекладеним на українську мову? А »Тризна« ж так багато говорить і вияснює — включно з »темними місцями« життєпису Шевченка! Чи нікому не спало на думку, що присвячена поема княжні Варварі Репніній відразу вияснює, чому Шевченко вжив цієї »кацапської«, твердої мови? Адже це такий суто-український твір!

Такі й подібні питання насуваються, коли читаєш цю маленьку книжечку з золотими витисками на обкладинці. Виникають і претенсії до перекладача: чому немає в цій книжечці ще й пояснювальної статті, бож не кожному зрозумілий цей дивний твір?

Дванадцять друзів щороку сходяться на тризну по померлому другові. Чи ж не натяк це на Кирило-Методіївське Братство?* Бож »Сходіться ще довго і в пісні новій прославте свободу на рабській землі!« Є і життєписні нотки: »В сім'ї убогій, невідомій він виростав«... »У крові гордість клекотала«... »Пішов назустріч своїй долі«, »Людей пізнав... і люди теж його любили«. Всім серцем полюбили друзі його, мов рідного«. Та він... »Коли в палаті горіли тисячі свічей, Блестів у золотих брокатах Мармур обнажених плечей... думав: »Чого я тут? І що я роблю поміж ними?«

А далі рядки призначені для Варвари Репніної: »Не маю тут пари, я нижчий між ними, Я заробітчанин, робітник простий. Що дам я дружині? Корону із мрій?... Любов?... Ах, любов міцну на сто років... Я дав би на вічність їй одній!« Але: »Його мета — єдина мрія, Щоб рятувати батьківщину«...

Ось пророчий патос Шевченка досягає свого апогею:

...»О, свята!
Свята вітчизно ти моя!
Чи я плачем тобі поможу?
І ти закована і я.
Великим словом волю Божу
Сказать тиранам, — не приймуть!
А на своїм, на рідним полі
Пророка каменем поб'ють!«

Особливо цінною для нас у сучасну пору є розправа Шевченка з космополітами, масонами і всілякими безбатченками, що ніяк не вкладається у большевицьку »вселюдську« доктрину:

...»Він не розписав
Своїх щоденних сподівань
На взір шкільницького роману,
Не розкривав сердечних ран,
Ні тьму сновидних сподівань,
Ні байронічного туману
Він не пускав. В товпі безладній
Він вірних друзів не шукав;
І не ганив він марне влади
Як Н., улесливий крикун,
І той, що мислить без кінця
Про мислі Канта, Ґалілея,

*) Тут Авторка мабуть помиляється. »Тризну« Т. Шевченко написав у листопаді 1843 р., а Кирило-Методіївське Братство засноване пізніше — наприкінці січня 1846 р. — *Ред. »Виз. Шляху«.*

Космополіта мудреця...
Про людство мріє й не жаліє
Ні брата свого, ні вітця, —
Той лжепророк! Його навчання
Це пів-ідеї і пів-глум!..«

Добре зробив перекладач, що не наслідував Шевченкової мови і переклав поему модерною сучасною українською мовою, зберігаючи всі духові властивості творчости поета.

ЦІКАВІ НОВЕЛІ

Іванна Чорнобривець: З ПОТОКУ ЖИТТЯ, новелі. Накладом авторки, Мюнхен, 1963.

Іванну Чорнобривець знаємо з поезій, розкиданих по жіночих журналах, та вже з друкованих новель і оповідань. Збірка, що оце появилася, вміщує, здається, усю дотеперішню прозу авторки. І вона добре зробила, що зібрала свій літературний дорібок і видала книжкою, бож періодична преса не зберігається серед наших »любителів« друкованого слова.

Прочитавши книжку, а вона читається легко й приємно, виникає враження, що тут вміщені твори двох авторок: однієї дотепної, цікавої, навіть трохи саркастичної, і другої — банальної переповідачки колгоспних історій і трагічних картин підсовєтського життя.

В розділі »*В синьому здвабі*« — фантастика й репортаж, у розділі »*З глибини минулого*« — сільський побут з містичними й веселими подіями.

В розділі »О, *країно моя заплакана*« — підсовєтська тематика. На жаль, в ній нема твердих, вольових, бадьорих ноток, як це бачимо, напр., у Смолія, Гайдарівського або ж у сильному, трагедійному аспекті Барки. А самим описом нещасних людей вже не можна зворушити ні тих, що читали глибші речі на цю тему, ні тих, що поросли салом і відхрещуються від усього »неприємного«, що перешкодило б їм спокійно травити...

Софія НАУМОВИЧ

БІБЛІОГРАФІЯ

Василь Волицький: НА ЛЬВІВ І КИЇВ, воєнні спогади про 1918-1920 роки. Обкладинка роботи мистця *М. Бідняка.* Накладом Видавництва »Гомін України«, Торонто, Канада, 1963, стор. 238.

Проф. Євген Онацький: УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Книжка XI. Літери *Пере.* Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні. Бенос-Айрес, стор. 1333-1460.

Проф. д-р Юрій Панейко: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ САМОВРЯДУВАННЯ. Українська Вільна Академія Наук у Німеччині, Мюнхен, 1963, стор. 194.

Митрополит Іларіон: БІБЛІЙНІ СТУДІЇ. Богословсько-історичні нариси з духової культури України. Том І. Видання Видавництва »Наша Культура«, Вінніпеґ, 1963, стор. 288.

Проф. Євген Онацький: УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. Книжка XII. Літери *По-Риз.* Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні. Буенос-Айрес, 1963, стор. 1461-1588.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ, ч. 6. Український Вільний Університет, Факультет права і суспільно-економічних наук. Мюнхен, 1963, стор. 160.

Д-р Ярослав Солтикевич: САЛЮТ ОСТАННЬОЇ СОТНІ. У 50-ті роковини збройного чину Українських Січових Стрільців. Видавничий Комітет Коша Братства Українських Січових Стрільців у Канаді. Торонто, 1964, стор. 64.

Діма: ТРЕТІЙ БЕРЕГ, четверта збірка поезій. Обгортка *Якова Гніздовського.* Нью-Йорк, 1963, стор. 48.

Володимир: СЛОВО ЗОЛОТОЇ ДІЯДЕМИ. Вид. »Орден«, Лондон, 1963, стор. 22.

ГОЛОД 1933 РОКУ В УКРАЇНІ. Свідчення про винищування Москвою українського селянства. Упорядкував *Юр. Семенко.* Вид. газети »Український Селянин«, Мюнхен, 1963, стор. 80.

Семен Левченко: ДУХ УКРАЇНИ, 1929-1933-ті жахливі роки нищення українського народу Москвою. Сценічний образ. Накладом Автора, Англія, 1963, стор. 32.

ВАСИЛЬ ПЕРЕБИЙНІС, монографія. Накладом Автора, Лондон, 1963, стор. 114 + ілюстрації.

Дмитро Чуб: ЖИВИЙ ШЕВЧЕНКО (Шевченко в житті). Друге перероблене й доповнене видання. Видавництво »Дніпрова Хвиля«, Мюнхен—Мельбурн, 1963, стор. 114.

АЛЬМАНАХ »ГОМОНУ УКРАЇНИ« на 1964 рік. У 150-тиріччя з дня народження Тараса Шевченка (1814-1964). Обгортка роботи мистця *Б. Стебельського.* Накладом Видавництва »Гомін України«, Торонто, стор. 200.

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ »МІТЛА« на 1964 рік, гумор і сатира. Обкладинка роботи *Б. Крюкова.* Видавництво Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, стор. 128.

ХРОНІКА

З українського життя у діяспорі

* *Нові керівні органи УВУ.* 21-го грудня 1963 р. в Мюнхені (Німеччина) відбулися Загальні Збори Професорської Ради Українського Вільного Університету. Ректором УВУ обрано *проф. д-ра Василя Орелецького,* проректором — *проф. д-ра Олександра Кульчицького.* Деканом Факультету права і суспільно-економічних наук обрано *проф. д-ра З. Соколишина,* продеканом — *проф. д-ра Горна.* Деканом Філософічного факультету обрано *проф. П. Зайцева,* продеканом — *проф. д-ра Вол. Янів.*

* *Європейська Конференція СФУЖО.* В днях 14-18 листопада 1963 р. в Ноттінґгамі (Велика Британія) відбулася Європейська конференція СФУЖО (Світової Федерації Українських Жіночих Організацій). В Конференції брали участь делеґатки українських жіночих організацій в Європі, що об'єднані у СФУЖО, а Головну управу СФУЖО репрезентувала пані *Ірена Павликовська.* Програма Конференції складалася із звітів з діяльности та доповідей на теми організаційні, культурні, виховні й харитативні. СФУЖО об'єднує 14 українських жіночих організацій у країнах вільного світу і має 16 тисяч фізичних членів.

18-го листопада в Лондоні, в домі СУБ-у, відбулася пресова конференція СФУЖО і »коктейл парті« для англійських гостей, патронувала *лейді Гетцкел.*

* *18-ті Загальні Збори УДК.* 10-го листопада 1963 р. в Брюсселі відбулися 18-ті Загальні Збори Українського Допомогового Комітету в Бельгії. Нову Головну Управу УДК обрано в такому складі: Президія — *д-р В. Попович* (голова), *пані інж. З. Витязь* (1-ий заступ. голови), *мґр Г. Ощипко* (2-ий заступ. голови), *мґр О. Коваль* (секретар), *Ф. Михайлишин* (скарбник). Члени Головної Управи: *В. Сидор, Г. Наумович, М. Королюк, Д. Бригілевич, Г. Ґензелевич;* заступники: *М. Дуда, Т. Трубич, Г. Ковтко і Л. Головенко.* Контрольна Комісія: *мґр М. Когут* (голова), *А. Івахів* та *І. Галабурда.* Товариський Суд: *д-р С. Божик* (голова і редактор »Вістей«), *М. Хома* і *В. Фединяк.*

* *VI-ий Конґрес Українців Арґентіни.* 1-го грудня 1963 року в Буенос-Айрес відбувся VI-ий Конґрес Українців Арґентіни, в якому брали участь представники існуючих в Арґентіні українських організацій. Нову Управу Української Центральної Репрезентації в Арґентіні обрано в такому складі: *д-р В. Іваницький* — голова, *І. Григоращук і Л. Філь* — заступники голови, *М. Самоверський* — секретар, *інж. В. Бандура* — заступ. секретаря, *М. Гнатишин* — скарбник, *д-р Лідія Макаруха-Іваницька, д-р Я. Бандура, Є. Ольшанський і О. Кірічко* — члени. Головою Головної Ради обрано *ред. Г. Голіяна.*

* *Загальні Збори ОУГ.* 14-го грудня 1963 р. в Ейндговені відбулися 16-ті Річні Збори Об'єднання Українців у Голляндії. Після звітів і ділових нарад переобрано попередню Управу в повному складі: *інж. М. Скрипник* — голова, *Й. Ложченко* — заступ. голови, *М. Брик* — секретар, *пані Гойх-Дуткевич* — скарбник. Управу доповнено такими новими членами: *д-р О. Кушпета, сот. В. Швець, М. Романик, пані М. Бескерс, пані Люся Рижанкова-Бескерс, Кубаєвич* та *І. Кобець.* Контрольну Комісію очолив *С. Кубаєвич,* а Мировий Суд — *полк. Модест Семизозум.*

* *Українські стародруки, присвячені з'єднанню церков.* У збірці *Українки Є. Деслава* є матеріяли про такі українські стародруки: »Запитання і відповіді православному з папежником« (1603 р.), »Унія Греков з Костелом римським« Іпатія Потія (1595 р.), »Гармонія Східньої Церкви з Костелом римським« (1608), »О єдинстві Церкви Божої« Петра Скарги (1577 р.), твір Бенедикта Гербеста (1586), »Берестейський Собор і оборона його« Петра Скарги (1596), »Апокриф Христофора Філарета« (1597).

* *10-та Мистецька Виставка ОМУА.* Від 17-го листопада до 1-го грудня 1963 р. в Нью-Йорку, в домівці Літературно-Мистецького Клюбу відбулася 10-та виставка Об'єднання Мистців Українців в Америці (ОМУА). На виставці було 87 малярських, графічних і скульптурних експонатів.

* *70-тиріччя голови НТШ у США проф. Р. Смаль-Стоцького.* 30-го листопада 1963 р. НТШ у США влаштував в Українському Інституті Америки окрему наукову конференцію з нагоди 70-тиріччя президента Головної Ради НТШ у США *проф. Романа Смаль-Стоцького.* Про наукову й педагогічну діяльність Ювілята говорив проф. д-р Лев, про дипломатичну й політичну діяльність — ред. І. Кедрин, а про діяльність Ювілята на американському терені — проф. д-р Л. Добрянський.

* *Українські Кредитівки.* Як подає один з минулорічних обіжників »Товариства Української Кооперації«, в різних країнах вільного світу, де живуть українці, існує тепер 76 українських кредитівок. З того числа 58 кредитівок є в Канаді, 17 у США і 1 в Арґентіні. В 1962 році українські кредитівки замкнули свої книги балянсовою сумою біля 13 міл. долярів. Найбільша »Українська Кредитова Спілка« в Торонті (Канада), закінчила свій 1962 рік балянсовою сумою 3,450.000 дол., а найбільша кредитова кооператива »Самопоміч« у Чікаґо (США) наприкінці 1962 р. мала 3,681.0000 дол. балянсової суми. Загально всі українські кредитівки на еміґрації на початку 1963 р. мали майна на суму 35 міл. долярів.

* *»Українка в світі«.* В жовтні 1963 року у Філядельфії появилося перше число квартального бюлетеня Світової Федерації Українських Жіночих Організацій — »Українка в світі«. Бюлетень редаґує колегія: *Л. Бурачинська,* О. *Грабовенська,* О. *Ґембало, д-р Н. Пазуняк, І. Пеленська* (головний редактор), *Н. Скочиляс* і *М. Стратієнко.*

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

Високоповажаний Пане Редакторе,

Одержавши IX-у книжку »Виз. Шляху« (1963), прочитав листа д-ра Ковалева. Моєї дружини Єлисавети Жук уже півроку нема серед живих людей на землі, тому вважаю за свій обов'язок написати цього листа замість неї.

Від 1908 року я спільно з дружиною працював на громадській ниві у Симферополі. В 1912 році ми переїхали на постійне життя до Петербурґу і спільно працювали там у низці громадських організацій. У 1915 році я заснував у Петербурзі »Українське Літературно-Художнє Товариство«, яке офіційно було затверджене 1916 року.

У 1917 році моя дружина заснувала у Петербурзі »Українське Жіноче Коло«, яке перенесено до Києва 1919 року.

В 1917 році я з тарасівцем Миколою Байздренком заснував »Український Військовий Революційний Штаб«, в якому я стояв на чолі політичного відділу, а потім був отаманом Штабу.

В тому ж 1917 році я заснував »Раду Українських Організацій у Петрограді« для допомоги Українській Центральній Раді в Києві.

Всі публічні виступи в Петрограді були справою всієї організованої української громадськости.

Тепер я переглянув документальні дані, що збереглися у мене, і прийшов до висновку, що д-р Ковалів, дивуючись, що Тимчасовий Уряд Росії вислав аж *трьох міністрів* на переговори, не здогадується *про причину виїзду трьох міністрів для порозуміння з Українською Центральною Радою.*

Для повного обізнання з цією справою залучую копію Заяви до Центрального Виконавчого Комітету Всеросійської Ради Робітничих і Солдатських Депутатів та домагання до Військового міністерства.

Це домагання до військового міністра Російського Тимчасового Уряду попередила українська ґрандіозна військова маніфестація, без зброї, що була розтяглася на багато кілометрів.

Домагання і ультиматум вручив військовому міністрові (на Морській вул., де містилося Російське військове міністерство) Євген Неронович, що в той час був головою Петроградської Української Військової Ради.

В ультиматумі, який складав я з Нероновичем, був зазначений термін від'їзду міністрів не пізніше *о* 2-й год. наступного дня, але міністри виїхали того ж дня *о* 11-й год. веч.

Зовсім не дивно, що коли ці міністри прибули до Києва, то це був сніг на голову уряду Української Центральної Ради. Нічого дивного нема, що катанням на Дніпрі (разом з російськими міністрами) Українська Центральна Рада задовольнила всі свої вимоги.

Само собою зрозуміло, що »Українське Жіноче Коло« брало активну участь в урядженні маніфестацій, а чи правильно зазначений термін зборів УЖК, то це не має ніякого значення — помилка не гріх.

З привітом пошани

Сергій Жук

НАША ЗАЯВА І ВИМОГИ

В Центральний Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Робітничих і Солдатських Депутатів

Від імені української колонії в Петрограді і українських військових організацій околиць Петрограду *заявляємо,* що Універсал Української Центральної Ради ми цілком підтримуємо; Українську Центральну Раду вважаємо Тимчасовим правительством Автономної України і всі її виступи находимо правильними.

Доводимо про се Вам до відома і ждемо з Вашого боку активної підтримки домагань, пред'явлених військовому міністрові.

Домагання пред'явлені військовому міністрові

1) Оголосити приказом по Військовому та Морському відомствам про існування Українського Військового Генерального Комітету, як інституції державного характеру;

2) видати приказ по військові Петроградської військової округи про виділення українців в окремі части;

3) щоб маршові роти з українців одсилалися тільки за згодою Українського Військового Генерального Комітету.

Підписали представники таких організацій:

1) *Петроград. Української Військової Ради*
2) *Укр. Фракції Центрального Виконавчого К-ту Всерос. Ради Селян. Деп.*
3) *Укр. Фракції Виконавчого Комітету Всерос. Ради Селян. Деп.*
4) *Петроград. Комітету Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії*
5) *Петроград. Комітету Укр. Партії Соц.-Революціонерів*
6) *Укр. Політичного Клюбу*
7) *Нарвського районного Комітету Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії*
8) *Соціялістичного Укр. робітничого Клюбу »Праця«*
9) *Спілки урядовців-українців*
10) *Укр. Літературно-Художнього Товариства.*

ПОЖЕРТВИ З НАГОДИ 15-ТИРІЧЧЯ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« І КУПІВЛІ ДОМУ УВС

Листа ч. 1398. Жертвували: по 2 ф. — М. Федчишин, Б. Кашевка; по 1 ф. — З. Голиш, Т. Віховський, Е. Тимечко, М. Кудла, М. Гусак; по 10 ш. — М. Демко, К. Чапля, І. Людкевич, І. Озерський, А. Домашовиць, М. Панас; З. Федорович — 7 ш.; по 5 ш. — М. Савяник, І. Лихолат.

Листа ч. 1399. Жертвували: по 10 ш. — М. Х., Я. Ю.; по 5 ш. — М. Коломийський, П. Федишин, М. Федорак, С. П.

Листа ч. 1400. Жертвували: по 2 ф. — З. Охрін, В. Яворенко; по 1 ф. — М. Рибак, М. Рудий, М. З.; С. П. — 10 ш.; Г. Максимів — 2/6.

Листа ч. 1401. Жертвували: *В. Демчук — 5 ф.;* Н. Мулька — 2 ф.; по 1 ф. 10 ш. — А. Ска-кий; по 1 ф. — В. Марків, Л. Т., А. Костерева, І. Гавришків, Ю. Тарський, О. Вітишин, О. Патала, С. Фур, В. Горохівський, Т. Скрипочка, Я. Фатерига; по 10 ш. — І. Солтис, В. Явецький, І. Левицький, В. П., Богдан Д., Р. Стахів, М. Ковбас, Б. Дубіщак, І. Раінчук.

Листа ч. 1403. Жертвували: В. Дудар — 2 ф. 10 ш.; по 1 ф. — В. Чарот, Г. М., І. Височанський; В. Кравець — 10 ш.

Листа ч. 1404. Жертвували: по 1 ф. — Е. Наконечна, І. Кривич, І. Охрін, К. М.; по 10 ш. — С. Романюк, В. Кручкевич; по 7 ш. — В. Музіль, М. Гриньків; по 5 ш. — М. Новосілець, Д. Малицький, М. Садовський, М. Кулинцак, І. Охрін; В. Дроздовський — 4 ш.

Листа ч. 1405. Жертвували: О. Ковальчук — 2 ф.; по 1 ф. — Г. М., М. Ш., М. Крупивницький, Я. Безик, Д. Г., С. Семенюк, М. Лоїш; по 10 ш. — С. Римар, М. Б., Михайло, І. Яртим, Д. Шеремета, П. Василюк; по 5 ш. — О. Бубринець, М. Гайовий.

Листа ч. 1406. Жертвували: І. Левицький — 2 ф.; Мельниченко — 1 ф. 10 ш.; по 1 ф. — Л., Е. Чудакевич, А. Гаргай; по 10 ш. — С. Ґудзій, М. Р.

Листа ч. 1407. Жертвували: по 1 ф. — В. Б., С. Перцак; по 10 ш. — В. Кобрила, Шпит, Д. Д.; Я. Котляревський — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Ленюк, П. Годованюк.

Листа ч. 1408. Жертвували: П. Б. — 2 ф.; по 1 ф. — С. Максимович, М. П..., М. С.; по 15 ш. — М. Миколишин, Т. С.; В. Полатайко — 10 ш.; по 5 ш. — М. Муха, М. Мандзюк.

Листа ч. 1409. Жертвували: Саха — 2 ф.; В. Попадинець — 1 ф.; М. Ченець — 10 ш.

Листа ч. 1411. Жертвували: по 1 ф. — В. Кухта, І. Федончак, І. Габрій, С. Маринець; по 10 ш. — Г. Вовк, Т. Лизань.

Листа ч. 1412. Жертвували: по 2 ф. — І. Яцик, В. Кавка, Р. Сарапук, І. Павкнер; Д. Старчак — 1 ф.

Листа ч. 1413. Жертвували: по 2 ф. — І. Гінда, В. Доскоч; по 1 ф. — В. Щуплинський, О. Капаціла, П. Ющишин, М. Кухта, Я. Ковальчук, М. Павлів.

Листа ч. 1418. Жертвували: В. Янківський — 3 ф.; М. Киркош — 2 ф. 10 ш.; по 2 ф. — М. Рудейчук, Г. Бей; по 1 ф. — І. Паращук, В. Грамяк, І. Скрипець, М. К-й, С. Романців, В. Пірановський, І. Прийдун, І. Гнідець, Е. Гінда, Ю. Карвацький, Б. Головатий; по 10 ш. — О. Гінда, О. Несторович, П. Гладун, М. Перепічка, Г. Болюбаш.

Листа ч. 1419. Жертвували: Д. Павлюк — 3 ф.; по 2 ф. — С. Щ., В. Фіґурка, Л. Кучинський; по 1 ф. — І. Жук, Федик, І. Покутяк, І. Пановик, І. Підкова, І. Колісник; В. Ґеник — 10 ш.; М. Грушевський — 5 ш.

Листа ч. 1420. Жертвували: по 2 ф. — Д. Лохман, Д. Шарко, В. Бурий, І. Басюк, В. Мельник, В. Глогоюк; І. Мазук — 1 ф.; по 10 ш. — І. Білик, В. Харкевич.

Листа ч. 1421. Жертвували: по 1 ф. 10 ш. — М. Ставечний, Т. Житко; по 1 ф. — Г. Пісковий, І. Грамяк, М. Левик, В. Гладчук, Т. Гаврилів, В. Стецько, Б. Дєдів; І. Казимир — 15 ш.; по 10 ш. — В. Шушкевич, В. Вичівський, І. Сеньків, М. Борщ, І. Борисюк, Л. Лішневський, М. Бурда, П. Гарасівка, Г. Бжола, І. Терпелюк, І. Роздябик; М. Тимчишин — 5 ш.; Д. Пилипюк — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1422. Жертвували: *Осередок СУМ-у в Болтоні — 5 ф.;* по 3 ф. — І. Карпінський, В. Личко, В. Лучка, М. Букавин.

Листа ч. 1423. Жертвували: *В. Макар — 5 ф.;* по 1 ф. — В. Гес, І. Кіт, А. Демкович, Ю. Квочак, М. Смачило, М. Біганський; по 10 ш. — В. Коцко, М. Бридун, А. Козачук.

Листа ч. 1425. Жертвували: І. Пилипчак — 1 ф. 10 ш.; по 1 ф. — М. Смук, П. Маруха, П. Гарасимлюк, М. Кропивницький, С. Мальчик, М. Кушик, І. Фостяк, С. Іванчук; М. Ониськів — 15 ш.; по 10 ш. — В. Космірак, П. Тира, М. Опавка, В. Комаринський, М. Цалик, Б. Левицький, Тихович, Мацук, О. Очабрук, І. Ґнап, П. Солотва, П. Головецький, М. Макар, Л. Байрак, Б. Дідич, М. Яцевюк, В. Вандяк; В. Куриляк — 7 ш. 6 п.

Листа ч. 1426. Жертвували: Г. Любас — 8 ш.; по 5 ш. — С. Якуб, З. Дупелич, П. Сотник, І. Цьомик, П. Цебак, Д. С.; В. Різник — 3 ш.

Листа ч. 1427. Жертвували: по 10 ш. — Я. Мандебура, Ю. Ч.; по 5 ш. — С. А., А. Кульчицький, І. Войтович, К. Музика, Л. Стефанський, І. Клемунда, М. М.; П. Телега — 4 ш.; В. Іващук — 3 ш.; С. Олексевич — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1428. Жертвували: А. Пашин — 2 ф. 10 ш.; по 2 ф. — М. Когут, С. Конинець, М. Данилюк, О. Кузьо, М. Гододриґа; по 1 ф. — М. Радьо, І. Іванців, Г. Деркач, М. Кравчук, М. Кізишин, В. Пилипів, В. Балагура, І. Макарчук.

Листа ч. 1429. Жертвували: по 10 ш. — М. Гвозденко, С. Баранюк, З. Марклів, Ф. Костів. І. Чайківський, В. Сагайдак, Г. Фляґа, М. Бурка, М. Заозірний, М. Рапа, М. Аполон, О. Данко, В. Чабанюк, В. Валько, Д. Чеканський, Я. Мандзій, В. Василишин.

Листа ч. 1430. Жертвували: С. Жупанський — 1 ф. 10 ш.; М. Химич — 1 ф.

Листа ч. 1431. Жертвували: Б. Рогач — 2 ф.; по 1 ф. — П. Сторожук, В. Мельник, О. Слабодух.

Листа ч. 1432. Жертвували: В. Макарчук — 10 ш.; С. Ткачук — 4 ш. 6 п.; І. Тартас — 4 ш.; П. Коропецький — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1433. Жертвували: Кооп. — 3 ф.; по 2 ф. — М. Ю., Д. Стефуняк, М. Комарницький; по 1 ф. — А. Ромшук, М. Ганчук, І. Гайдурівський, І. Гвоздик, В. Вовк; по 10 ш. — Я. Когут, М. Цьомик, І. Бітко, В. Кінишин, М. Алексевич; М. Кулик — 5 ш.

Листа ч. 1434. Жертували: по 2 ф. — Р. Штереб, В. Кіндрат; М. Головяк — 1 ф. 10 ш.; по 1 ф. — М. Білас, В. Цюротта, І. Шпак, В. Шпук, С. Піскош — 15 ш.; по 10 ш. — Г. Равицький, Г. Гец, І. Гарасимів, М. Птащук; по 5 ш. — Д. Черепанин, І. Возьняк, С. Ферко, О. Найда, І. Кисілюк, Ю. Кулинатицький, В. Сатуй; К. Мацизюк — 4 ш.; Т. Андрішин — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1435. Жертували: по 1 ф. — П. Цьох, М. Молькевич, М. Яхимець, О. Качмівський, О. Наконечний, М. Федюк; по 10 ш. — П. Дона, М. Варшиця, О. Сокіл, Г. Дудак, І. Скочиляс, А. Любій, П. Мандрик, І. Чорній, В. Садівський, І. Склішер, М. Турчанович, В. Павлів, М. Семінович.

Листа ч. 1437. Жертували: по 6 ш. — М. Тріль, П. Перчета, О. Мазяр; по 5 ш. — Р. Кручений, М. Армійський; по 4 ш. — Онуфрів, В. Ковалів, Д. Литва; В. Василишин — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 1438. Жертували: по 1 ф. — М. Мусієвич, М. Паньків, В. Красовська, І. Жмуд; по 10 ш. — Д. Грицій, І. Маркевич, Зінчук, Прокопович, І. Черкас, М. Лазарук, В. Дуда, Р. Рибацький, Р. Корназин, Т. Борис, А. Вернеб.

Листа ч. 1439. Жертували: П. Бутин — 1 ф.; С. Гнатківський — 10 ш. 6 п.; по 5 ш. — В. Зубак, О. Коналевський; А. Прилідний — 2 ш. 6 п.; І. Галушка — 3 ш.

Листа ч. 1440. Жертували: Л. Самсутун — 2 ф.; по 1 ф. — А. Лютик, В. Іванів, С. Матвіїв; по 10 ш. — П. Мазяр, Семенчук.

Листа ч. 1442. Жертував: С. Яворський — 5 ш.

Листа ч. 1443. Жертували: Клюб «КАЛИНА» (*Гаддерсфілд*) — 25 ф.; П. Якуш — 3 ф.; по 1 ф. — І. Фаюш, М. Фрицин, А. Хомут, М. Гнатківський, В. Дорошек, М. Куницький, А. Вацько, М. Кранець, М. Драпак, П. Федик, В. Федик.

Листа ч. 1444. Жертували: по 1 ф. — С. Макогін, С. Василець; по 2 ш. 6 п. — Л. Білецький, О. Данкевич, В. Тріш, М. Гесюк.

(Далі буде)

Всім Жертводавцям і Збірщикам — щиро дякуємо!

УКРАЇНСЬКІ БАТЬКИ!

Виховання Ваших дітей в українському національному й релігійному дусі буде запевнене, коли їх лектурою стане журнал українського юнацтва

К Р И Л А Т І

Багатоілюстрований місячник [illegible] : корисний приятель Вашої дитини, що навчить її любити своїх батьків, свою Батьківщину, свою Церкву, рідну історію, літературу й культуру, рідне мистецтво й рідну мову. Поінформує про життя і працю українського юнацтва на Рідній Землі й на чужині, про його ідеї і прагнення.

Журнал «КРИЛАТІ» вміло редагує відомий наш письменник і поет *Леонід Полтава*, видає Центральна Управа СУМ-у. *Адреса*

Редакції і Адміністрації: «Krylati»

315 East, 10th St.
New York, 9, N.Y., U.S.A.